

פחות תמורת יותר

חברי מפלגות בישראל

מחקר מדיניות 102

עופר קניג | גדעון רהט | מיכאל פיליפוב | אור טוטנאור

אילו תפקידים ממלאים חברי מפלגות בתקופה שבה מתחולל פיחות במעמדן של המפלגות; האם למרות מספרם ההולך וקטן עדיין נהנים חברי המפלגה מהשפעה גדולה, אפילו יותר מזו שהייתה להם בעבר; מיהם האזרחים שבוחרים להתפקד ולהפוך לחברי מפלגה, והאם הם מייצגים את מצביעי המפלגה שבה הם חברים? מחקר המדיניות שלפנינו בוחן את שכבת חברי המפלגות בישראל. הוא בודק את הירידה במספרם עם השנים ומסמן את תופעות הלוואי הבעייתיות המלוות את סוגיית החברות המפלגתית בעידן הפריימריז והמפקדים ההמוניים – קבלנות קולות, חברות לא כנה ופער בין המאפיינים של חברי המפלגה לרזו מאפייני קהל מצריציה. שניצור רציה

פחות תמורת יותר: חברי מפלגות בישראל
עופר קניג, גדעון רהט, מיכאל פליפוב, אור טוטנאור

פחות תמורת יותר

חברי מפלגות בישראל

עופר קניג | גדעון רהט | מיכאל פיליפוב | אור טוטנאור

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

מחקר מדיניות 102

ירושלים, סיוון תשע"ד, יוני 2014

Giving Less for More: Members of Political Parties in Israel
Ofer Kenig, Gideon Rahat, Michael Philippov, Or Tuttnauer

עריכת הטקסט: מיכאלה קלי
עיצוב הסדרה: טרטקובר, עיצוב גרפי - טל הרדה
עיצוב העטיפה: יוסי ארזה
סדר: נרב שטכמן פולישוק
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

מסת"ב ISBN 978-965-519-140-0

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

להזמנת ספרים ומחקרי מדיניות בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה:
טלפון: 1-800-20-2222, 02-5300800 ; פקס: 02-5300867
דוא"ל: orders@idi.org.il
אתר האינטרנט: www.idi.org.il
המכון הישראלי לדמוקרטיה, ת"ד 4072, ירושלים 9104602

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), תשע"ד, 2014

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי, לא מפלגתי, הממוקם בתפר שבין האקדמיה לפוליטיקה. המכון עוסק בתכנון מדיניות ובעיצוב רפורמות בממשל, במינהל הציבורי ובמוסדות הדמוקרטיה.

בתכניותיו ובמפעליו המכון חותר לחזק את מוסדות הדמוקרטיה המתהווה בישראל ולגבש את ערכיה. בהמשך לעבודת מחקר מעמיקה הוא מגיש המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של משטר דמוקרטי יציב, המותאם למבנה, לערכים ולנורמות של החברה הישראלית. המכון שואף לקדם בישראל שיח ציבורי בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות, לשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולקהל הרחב, לספק מידע ולהציג מחקר משווה.

החוקרים במכון הישראלי לדמוקרטיה הם אנשי אקדמיה, והם מובילים פרויקטים במגוון תחומים של החברה והמשטר בישראל. מחלקת ההוצאה לאור של המכון מפיקה, משוקת ומפיצה את פירות עבודתם.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

הדברים המתפרסמים במחקרי המדיניות אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

תוכן העניינים

9	תקציר
15	מבוא
23	חלק ראשון: חברי מפלגות בראשית המאה העשרים ואחת
25	1. פחות חברים עם יותר זכויות?
26	א. היקף החברות המפלגתית: סקירה השוואתית
42	ב. תנאי סף וזכויות וחובות של חברי מפלגה
45	ג. יותר זכויות? דמוקרטיזציה פנים-מפלגתית
49	2. חברות מפלגתית במציאות פוליטית משתנה
50	א. מפקדים קלוקלים: על קבלני קולות, מפקדי ארגונים ומתפקדים כפולים
53	ב. ייצוגיות יתר של מגזרי אוכלוסייה וחברות לא כנה ואינסטרומנטלית
60	ג. סיכום
62	חלק שני: סקר חברי מפלגות 2010
65	1. הפרופיל הדמוגרפי של חברי המפלגות בישראל
65	א. גיל
70	ב. מגדר
73	ג. השכלה, מעמד חברתי ומידת דתיות
76	ד. המיעוט הערבי
78	ה. סיכום

79	2. מניעי הצטרפות למפלגה, דפוסי פעילות ועמדות ביחס למפלגה
79	א. מניעי הצטרפות למפלגה
85	ב. רמת פעילות ודפוסי פעילות
90	ג. עמדות בנוגע לחלוקת העוצמה הפנימית במפלגה
94	3. פרופיל הפורשים: האומנם בעיקר חברים מזדמנים?
95	א. פורשים לעומת חברים נוכחיים
98	ב. הסיבות לפרישה
102	ג. שביעות רצון מתפקוד המפלגה ועמדות בנוגע לחלוקת העוצמה הפנימית במפלגה
105	ד. סיכום
105	4. בעלי תפקידים וחברים פעילים
106	א. חברים בעלי תפקיד במפלגה
113	ב. חברים פעילים וחברים "רדומים"
119	חלק שלישי: לקראת דגם משופר של חברות מפלגתית?
121	1. מה לעשות?
122	א. המישור החוקי
123	ב. המישור המפלגתי
125	ג. המישור הציבורי: לצלול למים המפלגתיים העכורים
	נספחים
130	נספח 1. טופסי התפקדות למפלגות
134	נספח 2. שאלון הסקר
150	מקורות
iii	Abstract

תקציר

חברי המפלגות הם שכבת היסוד של רבים מהארגונים המפלגתיים בדמוקרטיה מודרנית. אמנם ייתכנו מפלגות ללא חברים, אך אלה אינן יכולות לטעון שהן מקיימות דמוקרטיה פנימית. ההשתתפות של חברי מפלגה בהליכי הבחירה הפנימיים מעניקה למפלגה נופך דמוקרטי ולגיטימציה בעיני התקשורת ובעיני הציבור הרחב. וכך, במפלגות רבות חברי המפלגה הם חוליה מקשרת חשובה בין קהל מצביעה לבין נבחריה.

המפלגות הגדולות בישראל התבססו מאז קום המדינה, ובמשך שנים ארוכות, על שכבת חברים גדולה. מאז שנות השמונים של המאה העשרים חלה ירידה במספרם ובה בעת הורחבו זכויותיהם של מי שכן בחרו להישאר חברים במפלגה. הרחבת הזכויות בלטה במיוחד עם אימוצה של שיטת הפריימריז לבחירת מנהיגים ומועמדים לכנסת שבה חברי המפלגה הם הגוף הבוחר והמכריע. הדמוקרטיזציה הפנים-מפלגתית, שגררה עמה גם תופעות לוואי בעייתיות, הפכה את חברי המפלגות לאוכלוסייה שיש לה השפעה פוליטית לא מבוטלת ולכן ראויה לתשומת לב מחקרית. אף על פי כן ספרות המחקר הישראלית כמעט שלא עסקה עד כה בחברי מפלגות. מטרתו המרכזית של מחקר המדיניות שלפנינו היא למלא את החלל ולהפנות זרקור אל שכבת חברי המפלגות בישראל של ראשית המאה העשרים ואחת.

1. מקומם של חברי המפלגות בראשית המאה העשרים ואחת

נכון להיום מסתמנות שתי מגמות עיקריות – ירידה במספר החברים במפלגות והרחבת זכויותיהם של מי שבוחרים להישאר חברים במפלגה. בישראל הירידה במספר חברי המפלגות ניכרת במיוחד כאשר בוחנים את חלקם היחסי בקרב המצביעים, הן במדידה לפי נתונים שנמסרים מהמפלגות הן בניתוח המבוסס על סקרי דעת קהל שבהם הנסקרים נשאלים על חברותם במפלגות.

- א. מתברר שבישראל, כמו במרבית הדמוקרטיות המערביות, מסתמנת מגמת ירידה במספר האזרחים המצטרפים למפלגות, אך אצלנו היא תלולה בהרבה מזו שבמדינות אחרות.
- ב. הניתוח מלמד על תופעות בעייתיות של חברות מזדמנת, קצרת טווח, הקשורה למפקדים ההמוניים ערב הבחירות המקדימות במפלגות (פריימריז).
- ג. מן הניתוח עולה כי מאז שנות התשעים של המאה העשרים רבים מחברי המפלגות בישראל נהנים מזכויות רחבות לעומת מה שהיה מקובל בעבר. הבולטת שבהן היא הזכות להשתתף בבחירת מנהיג המפלגה או אפילו בבחירת מועמדי המפלגה לכנסת.

2. תופעות הלוואי השליליות בעידן הפריימריז והמפקדים ההמוניים

בשנים האחרונות אנו עדים לקבלנות קולות ולגיוס חברים ו"סחר" בקולותיהם – לפעמים לטובת קידום אינטרסים תעסוקתיים (איגודי עובדים), לפעמים כדי לקדם נושא אידאולוגי ולפעמים לצורכיהם הפרטיים של מגייסי החברים. מנהגים נלווים אלו מובילים למצב שבו נוצרת קבוצה משמעותית של חברים שחברותם אינה כנה – הם אינם תומכים במפלגה שהם חברים בה ואפילו אינם מצביעים לה בבחירות. תופעה זו תורמת להעמקת ההבדלים בין מאפייני חברי המפלגה לבין מאפייני קהל מצביעיה, ועקב כך נוצרת בעיה בייצוגיות ובהיענות, כיוון שנבחרי המפלגה (המנהיג/ה ו/או הנציגים בכנסת) משמשים נציגיהם של שני קהלים שונים בהרכבם הדמוגרפי ובהשקפות העולם שלהם.

3. מיהם חברי המפלגות בישראל?

מחקרנו בוחן, בין השאר, את ההיבטים הנוגעים למאפיינים הדמוגרפיים של חברי המפלגות בישראל ואת ערוצי הגיוס שלהם, עמדותיהם וההיקפים והדפוסים של פעילותם. מסקנותינו מבוססות על סקר מקיף, ראשון מסוגו, שנערך בשנת 2010 בקרב קבוצה מייצגת של 1,210 חברים בשלוש מפלגות מרכזיות ודמוקרטיות: קדימה, הליכוד ומפלגת העבודה. בקבוצת המדגם כללנו מרואיינים שבעת הסקר היו חברים באחת משלוש המפלגות (909) או חברים לשעבר (301).

א. אפיון חברי המפלגות הנסקרים. גיל, מגדר, השכלה ומעמד חברתי, זיקה לדת ושיוך לקבוצת לאום – אלה הקטגוריות שבחרנו כדי לאפיין את חברי המפלגות הנסקרים.

נמצא שכמו במרבית הדמוקרטיות המבוססות גם בישראל ההרכב החברתי של אוכלוסיית חברי המפלגות אינו משקף תמונת ראי מדויקת של ציבור הבוחרים הכללי, ואף לא של ציבור הבוחרים של המפלגה. ההטיה המוכרת במחקר העולמי בעניין ההשתתפות הפוליטית צפה ועולה גם כאן:

1. ייצוג יתר של גברים, של מבוגרים, של משכילים ושל אנשים (כאמור, בעיקר גברים) ממעמד חברתי-כלכלי גבוה.

2. בעניין זה מתגלים גם הבדלים מעניינים בין המפלגות: בקדימה בלט במיוחד הפער בין שיעור החברות (36%) לשיעור הבחורות (58%); בליכוד בלטו הפער בין הגיל הממוצע של הבוחרים (44) לגיל הממוצע של החברים (51) וכן הפער ברמת ההשכלה (42% מהחברים בעלי תואר אקדמי לעומת 27% מהבוחרים); במפלגת העבודה בלט הפער בין שיעור בעלי התואר האקדמי בקרב החברים (48%) לעומת שיעורם בקרב הבוחרים (31%) וגם – כמו בקדימה – שיעורם הגבוה של חברים ערבים (14%) לעומת שיעורם הנמוך בקרב הבוחרים (4%).

ב. הגורמים המניעים אזרחים להצטרף למפלגה, פעילותם ועמדותיהם באשר לחלוקת העוצמה במפלגה. מהתשובות לסקר עולה כי –

1. הצטרפות למפלגות מונעת מסיבות מגוונות – אידאולוגיות, חברתיות, רצון לתמוך במועמד מסוים בפריימריז או רצון לקדם אינטרסים אישיים.

2. כאשר נשאלו הנסקרים על הצטרפותם הם נטו לייחס לעצמם סיבות של רצייה חברתית גבוהה יחסית (אידאולוגיה), יותר משייחסו זאת להצטרפותם של אחרים.

3. מעט פחות ממצחצית המצטרפים העידו כי הצטרפו למפלגה ביוזמתם, ואילו אחרים העידו כי הצטרפו עקב פניות של אנשים אחרים, בעיקר בני משפחה וחברים.

4. הסקר מעלה שמרבית חברי המפלגות בישראל הם פסיביים לחלוטין, וגם בקרב המיעוט הפעיל ישנם רק מעטים המקדישים חלק ניכר מזמנם לפעילות מפלגתית.
5. כאשר נשאלו הנסקרים על עמדותיהם בנושא חלוקת העוצמה במפלגה נרשמה נטייה ברורה לתמיכה בדמוקרטיה פנים-מפלגתית ואף בהרחבתה אל מעבר לקהל החברים.
6. בתשובות על שאלות בנושא המשמעת והלכידות המפלגתית ובדפוסי ההיענות ניכר אצל חברים רבים רצון בלתי עקיב ליהנות מכל העולמות – למשל, מלכידות סיעתית גבוהה וממתן אפשרות ההכרעה למנהיג בסוגיות שבמחלוקת בד בבד עם חופש הצבעה לחברי הכנסת של המפלגה.

4. הפורשים

- א. לא נמצאו הבדלים ניכרים בין הפורשים מחברותם במפלגה לבין מי שהיו חברי מפלגה בעת הסקר מבחינת גילם, מעמדם החברתי-כלכלי וקבוצת הלאום שלהם (יהודים או ערבים), אך נמצא כי בקרב קבוצת הפורשים היו מעט יותר נשים מגברים (בהשוואה לחלקן היחסי של הנשים ברשימות המתפקדים).
- ב. מה שאפיין יותר מכול את הפורשים הוא קבוצת החברים הגדולה בקרבם שהתפקדו למפלגה זמן קצר לפני הפריימריז האחרונים לבחירת המועמדים לכנסת השמונה עשרה (2009).
- ג. בסקר ניכרו הבדלים בין מפלגת העבודה לבין הליכוד בנוגע לסיבות לפרישה ואף באשר לנכונות של חברים קיימים לחדש את חברותם. הבדלים אלו משקפים, ככל הנראה, את השבר העמוק שבו הייתה שרויה מפלגת העבודה בעת הסקר, כאשר התגלע עימות פנימי בין מנהיג המפלגה אהוד ברק לבין חלקים נרחבים בשורות המפלגה (חודשים ספורים לאחר עריכת הסקר פרש ברק מהמפלגה עם ארבעה חברי כנסת נוספים והקים את סיעת "עצמאות").

5. האוחזים בתפקיד רשמי כלשהו במפלגה (לעומת מי שאינם כאלה) והמגלים רמת פעילות גבוהה יחסית (לעומת החברים הפסיביים)

- א. על פי הסקר, אוכלוסיית בעלי התפקידים במפלגות מבוגרת יותר, ותיקה יותר, ויש בה שיעור גבוה יותר של גברים משיעורם בכלל החברים.
- ב. ההבדלים בהשכלה, בהכנסה ובמידת הדתיות קטנים מאוד.
- ג. בפרק הזמן שחלף בין 1986 ל-2009 "הזדקנה" אוכלוסיית בעלי התפקידים במפלגות והגיל הממוצע שלהם עלה – במפלגת העבודה בחמש שנים ובליכוד בעשר שנים. זהו ממצא מעניין והוא תומך בממצאים (בישראל ובעולם המערבי) המורים על חוסר עניין של צעירים בפעילות פוליטית, בעיקר בתחום המפלגתי.
- ד. שיעור בעלי התואר האקדמי מקרב בעלי התפקידים בשתי המפלגות – מפלגת העבודה והליכוד – כמעט הכפיל את עצמו. ממצא זה משקף את התמורות בחברה הישראלית בעשורים האחרונים, עם הנגשת ההשכלה הגבוהה לציבורים גדולים יותר.
- ה. גם מסקרים קודמים וגם מהסקר הנוכחי ניכר כי בעלי תפקידים במפלגות הם ציניים וביקורתיים יותר כלפי הפוליטיקה הפנים-מפלגתית לעומת חברים מן השורה.
- ו. בהשוואה בין חברים פעילים לבין חברים "רדומים" (פסיביים) נמצא, כצפוי, שהחברים הפעילים מבוגרים יותר, ותיקים יותר ויש בהם פחות נשים.
- ז. בשאר המאפיינים הדמוגרפיים לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין הפעילים לבין החברים הרדומים, פרט לכך שהחברים הפעילים הביעו שביעות רצון רבה יותר מהמפלגה וביטחון גדול יותר בתמיכתם בה בעתיד.

6. תהיות והמלצות באשר לעתיד החברות המפלגתית כערוץ השתתפות פוליטי

מחקרנו מעלה עדויות לדעיכה של מוסד החברות המפלגתית הישראלי ובה בעת מאבחן כי לעת עתה יש לחברי המפלגות בישראל השפעה לא מבוטלת, ולעתים

אף קריטית, על ההליך הפוליטי ועל הזהות של נבחרי הציבור, לפחות במפלגות הגדולות. בהתחשב בכך אנו ממליצים על צעדים שנקיטתם עשויה לסייע בתיקון של כמה מההיבטים הבעייתיים של החברות במפלגות הדמוקרטיות בישראל:

א. יש לנקוט צעדי חקיקה ופיקוח של המדינה למניעת חברות במספר מפלגות בעת ובעונה אחת ("חברות כפולה") ולהבטחת כשרות ההתפקדות.

ב. על המדינה לסייע בכסף או בשווה כסף למפלגות הדמוקרטיות לטובת ניהול מערכת דמוקרטית פנימית תקינה.

ג. יש ליזום פעולות ברמת המפלגה, בכלל זה –

1. תביעה לתקופת אכשרה ארוכה לחברים קודם להענקת זכות ההצבעה בפריימריז.

2. עידוד הצטרפות למפלגות באמצעות מפקד מקוון ולא דרך מתווכים.

ד. יש לפנות לכלל האזרחים בבקשה שייענו בחיוב לקריאתם של ארגונים להצטרף למפלגות באופן אישי ונקי כדי לנטרל ככל האפשר את השפעתם של קבלני הקולות.

מבוא

להלכה, חברי מפלגה (party members), או חברים מן השורה (rank and file members), הם שכבת היסוד של רבים מהארגונים המפלגתיים. כפי שהאזרחים הם הריבון במדינה, כך אמורים חברי המפלגה להיות הריבון במפלגתם (גולדברג, 1992: 98). ייתכנו מפלגות ללא חברים והן אפילו עשויות לזכות בהישגים אלקטורליים, אך מטבע הדברים מפלגות כאלה לא יכולות לטעון שהן מקיימות דמוקרטיה פנימית. ההשתתפות של חברי מפלגה בהליכי בחירה פנימיים (כמו בחירת מנהיגים ומועמדים) מעניקה למפלגה נופך דמוקרטי ולגיטימציה בעיני התקשורת ובעיני הציבור הרחב. מפלגות המקיימות דמוקרטיה פנימית מסמנות בכך שיש להן אתוס דמוקרטי מעבר למטרה הראשית של זכייה במשרות ציבוריות. מפלגות ללא חברים הן מפלגות ללא אתוס דמוקרטי, למעט החריג של מפלגות המשתפות "תומכים" – אזרחים שאינם חברי מפלגה – בהליכים מפלגתיים כגון בחירת מועמדים ומנהיג או קביעה של מצע וקווי מדיניות. אמנם לא מן ההכרח שלכל מפלגה יהיו חברים, אולם במקרה של המפלגות הגדולות, המתיימרות להיות חלופות שלטוניות, החברים הם הבסיס של המבנה המפלגתי לפחות מהפן התקנוני-פורמלי. חוק המפלגות, התשנ"ב-1992, רואה בחברי המפלגה רכיב בסיסי בה ומחייב כל מפלגה לקבוע בתקנונה נהלים בדבר הצטרפותם, חובותיהם, זכויותיהם, השעייתם והוצאתם מן המפלגה, וכן נהלים בדבר הליכים ואמצעים משמעותיים. החוק אף אוסר על חברות ביותר ממפלגה אחת, מגדיר את גיל המינימום לחברות במפלגה וקובע כללי יסוד לרישום חברים ולאופי האישי של החברות. מתוך כך משתקפת תפיסה שלפיה חברות היא מרכיב בלתי נפרד ממוסד המפלגה ושהיא מבטאת הזדהות ושייכות.

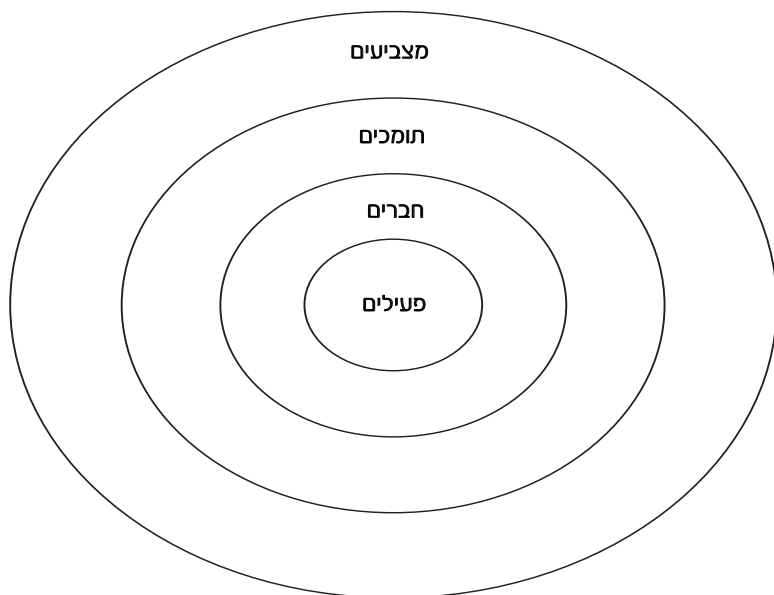
1. מהו חבר מפלגה?

אף על פי שלרוב המפלגות בדמוקרטיה הוותיקות יש שכבת חברים, לא תמיד זיהוים קל והגדרתם מציבה לא מעט אתגרים תאורטיים ומתודולוגיים. בספרו המכונן על מפלגות פוליטיות (Duverger, 1954: 74) הגדיר מוריס דיוורז'ה

חבר מפלגה כאדם שמילא טופס הצטרפות למפלגה המסמל את מחויבותו הפסיכולוגית למפלגה ואת נכונותו לסייע לה כספית. בעיני דיוורז'ה, תשלום סדיר של דמי חברות והעברת תרומות כספיות ניכרות למפלגה הם מעשים שיש בהם קרבן אישי ממשי, המעיד על עוצמת הקשר של החבר אל המפלגה. ההגדרה של דיוורז'ה, שהתאימה אולי לעידן מפלגות ההמון, עלולה להישמע היום נאיבית ורומנטית; מכל מקום היא רחוקה מאוד מהתפיסה הרווחת כיום בנוגע לחברי מפלגות. הגדרה של "חבר מפלגה" צריכה לשקף לכל הפחות את הזיקה שיש לחבר אל המפלגה – זיקה המקנה לו חובות וזכויות. ההגדרה של היידר (Heidar, 2006: 301) את החברות במפלגה משקפת תפיסה זו: "שיוך ארגוני של פרט למפלגה, המשייכת מחויבויות וזכויות לאותו פרט". אפשר להגדיר חברי מפלגה לפי מיקומם במעגלי ההשתתפות הפוליטית.

תרשים 1

מעגלי השתתפות בפוליטיקה המפלגתית

מקור: מבוסס על Duverger, 1954.

אמנם לכל מפלגה יש מבנה משלה, אבל אפשר לסרטט מבנה כללי של מעגלים קונצנטריים – כל מעגל מכיל את המעגלים הקטנים ממנו. במעגל הפנימי נמצאים פעילי המפלגה (לרבות נבכרי הציבור שלה), ובמעגל החיצוני נמצאים אזרחים שהצביעו עבור המפלגה ובכך הסתכמה זיקתם אליה. לפי גישה זו, חברי המפלגה הם המעגל הרחב ביותר מתוך המבנה הפורמלי של המפלגה. מידת המעורבות הקטנה ביותר היא של אוכלוסיית המצביעים – אלה שהצביעו עבור המפלגה אך בכך הסתכמה זיקתם אליה. אוכלוסיית התומכים הם אזרחים המגלים רמת מעורבות גבוהה במקצת מזו של המצביעים: הם עשויים להצהיר בפומבי על תמיכתם במפלגה, מדברים עליה במפגשים חברתיים אקראיים ומנסים לשכנע מכרים לתמוך בה. במהותו, פלח התומכים הוא עדיין סביל. חברי מפלגה הם כבר חלק מהמבנה הפורמלי של המפלגה: הם משלמים דמי חבר, מקבלים מידע שוטף, מזוהים עם המפלגה ולעתים משתתפים בהליכה הפנימיים. הפעילים מגלים את רמת המעורבות הגבוהה ביותר: אלה הם האזרחים המגויסים למען המפלגה, מנסים לשכנע לתמוך בה, מגייסים חברים חדשים ומשתתפים בפעילות הארגונית והרעיונית. לעתים קרובות הם אוחזים בתפקיד רשמי במפלגה, ויש בהם המשמשים נבכרי ציבור מטעמה.

אפשר להבחין בין שני סוגים של חברות במפלגה – חברות מפלגתית רגילה לעומת חברות קולקטיבית. חברי מפלגה רגילים (או "אינדיווידואליים") הם אנשים שנרשמו אישית כחברי מפלגה על ידי כך שהם מילאו טופס והגישו אותו בסניף המפלגה המקומי, בחוגי בית, בדוכנים, בדואר או באינטרנט. חברות קולקטיבית מתרחשת כאשר השתייכות לארגון מסוים מקנה חברות אוטומטית במפלגה. כך היו בעבר כל חברי "הסתדרות הפועל המזרחי" חברים אוטומטית במפלגה הדתית לאומית (מפד"ל), וכל חברי הקיבוץ הארצי היו חברים אוטומטית במפלגת הפועלים המאוחדת (מפ"ם). יש מקרים שבהם מפלגות מבחינות בין חברים לפי ותק או גיל: חוקת הליכוד, למשל, מכירה בקטגוריה נפרדת של "חברים מיסודיים", המוגדרים כבני שישים ויותר, שהם חברי מפלגה שלושים שנים לפחות (סעיף 62 לחוקת הליכוד). חלק מהמפלגות מתייחסות במובחן לחברים צעירים שגילם צעיר מ-18, גיל ההצבעה בבחירות הכלליות.

התשובה לשאלה אם זיהוי של אזרח כחבר מפלגה נובע בראש ובראשונה מעצם התקשרותו הפיננסית עם המפלגה, כלומר מתשלום של דמי חבר אינה בהירה. על פי גישה מצמצמת, המקובלת יותר בשדה המחקר (ראו, למשל, Scarrow, 1996), יש לראות כחברי מפלגה רק את האזרחים ששילמו דמי חבר שנתיים. בספרות המחקר מכונים אזרחים אלה "חברי מפלגה משלמים" (card-carrying members או dues-paying members, financial members). החיסרון של גישה זו הוא שהיא מוציאה מאוכלוסיית החברים אזרחים המחשיבים את עצמם כחברי מפלגה לכל דבר ואף עשויים להיחשב ככאלה על ידי המפלגה אף על פי שהם אינם משלמים דמי חבר. גישה אחרת, מכלילה יותר ומקובלת פחות, גורסת שעלינו לראות כחבר מפלגה כל אזרח המזהה את עצמו ככזה, אפילו אם מבחינה פורמלית הוא רק מעין תומך או אוהד של המפלגה ולא הצטרף אליה רשמית. ההבדלים בין הגישות יוצרים לעתים חוסר אחדות באשר לנתונים בדבר מספר החברים במפלגה מסוימת, קושי שנחזור אליו בהמשך הדיון.

האתגר בזיהוי ודאי של אוכלוסיית חברי המפלגות נובע, בין היתר, מכך שהנושא נמצא בדרך כלל בתחום האסדרה הפנים-מפלגתי ומחוץ לתחום ההתערבות של המדינה. במילים אחרות, התהליך שבמסגרתו מצטרפים אזרחים למפלגות הפוליטיות כחברים נותר לרוב באחריותן ואינו מופקע מידיהן על ידי המדינה. המפלגות רשאיות להחליט בעצמן מה תנאי הקבלה לחברות בהן, מה הזכויות והחובות של חבריהן, מה מחיר החברות השנתית ועוד. מחקר משווה שבדק את רמת האסדרה (רגולציה) של מפלגות ב-35 דמוקרטיות מצא כי בפחות מחצי מהן יש אסדרה כלשהי של החברות המפלגתית על ידי המדינה ברמת החוקה או החקיקה הרגילה. עוד נמצא כי גם במדינות שיש בהן אסדרה כזו, תחומיה מוגבלים מאוד והיא מותירה חופש תמרון רב למפלגות (איצקוביץ'-מלכה, שפירא וקניג, 2013).

2. מצב המחקר

ספרות המחקר בנושא חברי מפלגות היא חלק חשוב ממחקר המפלגות בכלל. את זו הנוגעת לחברי מפלגה אפשר לחלק לשני תחומים מרכזיים: הראשון מתייחס לחברי המפלגה כחלק מהדיון הרחב על ההתפתחות של המפלגות ועל

מקומן בין החברה לבין המדינה, והשני ממוקד יותר ובוחר את חברי המפלגה כאוכלוסייה מובחנת.

עיקר הדיון בתחום הראשון מתמקד בתפקיד של חברי המפלגות ובתפקודם בהקשר של השינויים העצומים שחלו במפלגות, בעיקר מאז תור הזהב של מפלגות ההמון באמצע המאה העשרים. בתקופה זו היה לחברי מפלגה תפקיד מרכזי: הם העמידו צבא של מתנדבים שסייעו לה בעת בחירות, שימשו שגרירים שלה בחברה וסיפקו חלק ניכר מהבסיס הפיננסי שלה. כאשר הוחלפה מפלגת ההמון בסוגי ארגון אחרים – המפלגה האלקטורלית-מקצועית (Panbianco, 1988), מפלגת "תפוס הכול" (Kirscheimer, 1966) ומפלגת הקרטל (Katz and Mair, 1995) – השתנה האופן שבו תפסו מפלגות את חבריהן ועמו גם האופן שבו ראו אזרחים את החברות במפלגה. טיעונים המבוססים על עקרון הביקוש מדגישים את העובדה שמאז שהמפלגות נהפכו למוסדות פוליטיים ממוקצעים ותלויים בתקשורת המונים, הממומנים במידה הולכת וגוברת על ידי המדינה, הן פחות ופחות זקוקות למשאבים שסיפקו חברי המפלגה. טיעונים המבוססים על עקרון ההיצע מצביעים על תמורות בסגנון החיים ובהעדפות הפוליטיות של אזרחים, שבגינן החברות במפלגה כבר אינה ערוץ מושך של פעילות פנאיה והשתתפות פוליטית (Scarraw, 2000: 83; Morales, 2009).

כאמור, התחום השני מתמקד בחברי מפלגות כאוכלוסייה מובחנת. אף על פי שחברי המפלגה הם שחקנים פוליטיים חשובים במרבית המפלגות, מפתיע לגלות כי ספרות המחקר העוסקת בהם דלה למדי בהשוואה לזו העוסקת בשחקנים ובמוסדות פוליטיים אחרים כגון קהל הבוחרים, נבחרי הציבור, פרלמנטים, רשויות מקומיות, הברוקרטיה וכיוצא באלה. סקירה של מחקרים אלה מעלה ארבעה כיווני חקירה עיקריים הנוגעים לחברי מפלגות. הראשון נוגע לפרופיל חברתי של חברי המפלגה ובוחר את מאפייניהם הדמוגרפיים, לעתים קרובות אגב השוואתם לאוכלוסייה הכללית (Nie and Verba, 1975; Bruter and Harrison, 2009; Scarraw and Gezgor, 2010). ההתמקדות במחקרים מסוג זה נוגעת בדרך כלל לשאלת הייצוג התיאורי. כיוון החקירה השני מתמקד בתפקיד של חברי המפלגה ובערוצי הפעולה שלהם: מה בדיוק הם עושים ובאילו אינטנסיביות (Scarraw, 1994; Gallagher and Marsh, 2004; Heidar, 2006). כיוון החקירה השלישי בוחן את המתאם בין העמדות האידאולוגיות של החברים

לבין העמדות האידאולוגיות של המפלגה (May, 1973; Norris, 1995; Narud and Skare, 1999; Kitschelt, 2006). מחקרים מעידים שמפלגות כוללות לא מעט חברים שעמדותיהם אינן עולות בקנה אחד עם אלה של המפלגה. במפתיע, חברים אלה אינם נוקטים אסטרטגיה של פרישה (exit) או של מחאה (voice) אלא נשארים במפלגה, בדרך כלל במצב סביל (van Haute and Carty, 2012). כיוון חקירה נוסף עומד על ההתפתחויות ועל התמורות שחלו במספר חברי מפלגה במשך השנים ומנסה להסבירן (Katz and Mair, 1994; van Haute, 2011; van Biezen, Mair, and Poguntke, 2012).

ההוצאה לאור של הספר **מפלגות ללא אנשי מפלגות** (*Parties Without Partisans*) נתנה תנופה גדולה לחקר הממוקד של חברי המפלגות (Dalton and Wattenberg, 2000). הספר עורר את זירת הדין האקדמית בנושא, וארבע שנים אחריו יצא לאור גיליון מיוחד של כתב העת *Party Politics* בנושא חברי מפלגות. הגיליון כלל דיווחים של צוותי מחקר שחקרו את הנושא בבריטניה (Seyd and Whiteley, 2004), בדנמרק (Pedersen, et al., 2004), בנורווגיה (Saglie and Heidar, 2004), באירלנד (Gallagher and Marsh, 2004) ובקנדה (Cross and Young, 2004). לאחרונה נעשה מאמץ משותף לחקר חברי מפלגות. ניתן לעקוב אחר ההתפתחויות בו באינטרנט (MAPP, 2014).

מעט מאוד נכתב עד כה על תכונותיהם, עמדותיהם, התנהגותם ותפקידיהם של חברי מפלגות בישראל. ספרות המחקר בישראל עסקה בעיקר באליטות מפלגתיות ובמוסדות מפלגתיים כמו מרכזים או ועידות (ינאי, 1969; הרצוג, שמיר וצוקרמן, 1988; גולדברג, 1992; בראלי, 2007; כהן וליאון, 2011; Zuckerman, Herzog, and Shamir, 1990; Aronoff, 1993). היא אף עסקה בהרחבה ובפירוט בתהליכי בחירה פנים-מפלגתיים (בריכטה, 1977; גולדברג, 1994; Yanai, 1981), אולם אף שייחסו לה חשיבות, בייחוד במחקרים שהתייחסו לעידן מפלגות ההמון, שכבת חברי המפלגה נותרה במידה רבה בגדר נעלם. אקצין (Akzin, 1955) ייחס חשיבות רבה להיקף החברות המפלגתית בישראל במאמרו על המערכת הפוליטית הישראלית. בספרו המקיף על מפא"י הציג מדינג נטונים בדבר שיעורי החברות במפלגה מאז הקמתה ב-1930 ועד אמצע שנות השישים. הוא העריך שבשנת 1964 היו חברים במפא"י כ-16% מכלל בעלי זכות ההצבעה בכחירות לכנסת. הוא אף הראה כי מספר חברי מפא"י שילש

את עצמו בין השנים 1949 ל-1964 (Medding, 1972: 15). בספר על המערכת הפוליטית בישראל התייחס גל-נור (1985) בקצרה לשכבת חברי המפלגה בפרק שהקדיש למפלגות. נויברגר (1999) לא הזכיר את חברי המפלגה בדינונו על המוסדות המפלגתיים המרכזיים ועל המבנה הפנימי של המפלגות, וגולדברג, במחקרו המקיף (1992), הזכיר אותם רק בקצרה. מעבר להתייחסויות אלה לא התעמק המחקר בפרופיל של החברים, באופי פעילותם ובמקומם במארג הכוחות הפנים-מפלגתי.

ספרות המחקר הישראלית מתייחסת לחברי מפלגות במסגרת הדיון הרחב יותר בדבר התמורות שחלו בהליכי הבחירה של מנהיגים ומועמדים (אימוץ הפריימריז) בשני העשורים האחרונים ובדבר ההשלכות של שינויים אלה על המערכת הפוליטית (בר, 1996; דורון, 1996; קורן, 1998; רהט ושר הדר, 1999; רהט, 2006א). כפי שנראה בהמשך, בכמה מפלגות ישראליות הורחבה הזכות לבחירת ראש המפלגה והרשימה לכנסת והוענקה לכלל חברי המפלגה. תהליך זה של דמוקרטיזציה (אימוץ פריימריז) שינה במידה ניכרת את מהות החברות המפלגתית, ועם העצמת החברים הוליד וחיזק תופעות שליליות כגון דפוס חברות חדש ובעייתי (Rahat and Hazan, 2007). מחקרים אלה האירו זווית חשובה בתפקיד של חברי המפלגה בהליכים הדמוקרטיים הפנים-מפלגתיים, אולם נראה כי עד כה לא נערך מחקר שיטתי שישפוך אור על המאפיינים הדמוגרפיים, העמדות וההתנהגות של אוכלוסייה ייחודית זו. מחקר זה מבקש למלא את החלל ולספק לראשונה מבט מקיף ומפורט.

במחקר שלושה חלקים. החלק הראשון בוחן את הסוגיה של חברי מפלגות בראשית המאה העשרים ואחת ונחלק לשני פרקים. הפרק הראשון מתמקד בשתי מגמות עכשוויות – ירידה במספר של חברי המפלגות והרחבה של זכויותיהם. בפרק נראה כי בישראל, כמו במרבית הדמוקרטיות המערביות, יש מגמת ירידה במספר האזרחים המצטרפים למפלגות, אך זו מגמה תלולה בהרבה מזו המתרחשת במדינות אחרות. נראה כי מאז שנות התשעים של המאה העשרים מרבית חברי המפלגה בישראל נהנים מזכויות רחבות שהם לא נהנו מהן קודם לכן. הפרק השני מצביע על כמה תופעות לוואי בעייתיות המלוות את סוגיית החברות המפלגתית בישראל בעידן הפריימריז והמפקדים ההמוניים. ננתח תופעות כגון קבלנות קולות, חברות לא כנה ובעיות הכרוכות בייצוג לנוכח הרכב האוכלוסייה של חברי המפלגה.

החלק השני פונה לבחון היבטים הנוגעים למאפיינים הדמוגרפיים, לעמדות ולדפוסי הפעילות של חברי מפלגה בישראל. חלק זה מתבסס על סקר מקיף שנערך בשנת 2010 בקרב קבוצה מייצגת של חברים בשלוש מפלגות מרכזיות ודמוקרטיות דאז: קדימה, הליכוד ומפלגת העבודה. חלק זה כולל ארבעה פרקים. הראשון מציג את המאפיינים של חברי המפלגות: גיל, מגדר, השכלה ומעמד חברתי, זיקה לדת ושיוך לקבוצת לאום. הפרק השני מתמקד בגורמים המניעים אזרחים להצטרף למפלגה, סוקר את פעילותם של חברי מפלגה (היקף הפעילות וסוגיה) ודן בעמדותיהם באשר לדמוקרטיה פנים-מפלגתית. הפרק השלישי מתמקד בקבוצת אזרחים שפרשו מחברותם במפלגה ומנסה לעמוד על סיבות הפרישה ועל מאפייני הפורשים על ידי השוואתם לחברים הנוכחיים. הפרק האחרון בחלק זה מתמקד בניחות השוואתי של שתי תת-קבוצות מובחנות של חברים – אלה האוחזים בתפקיד פורמלי כלשהו במפלגה ואלה המגלים רמת פעילות גבוהה יחסית.

החלק השלישי והאחרון מסכם את המחקר ומעלה תהיות באשר לעתיד של החברות המפלגתית כערוץ השתתפות פוליטי. הוא רומז לכך שיש עדויות לדעיכה של מוסד החברות המפלגתית ובה בעת מציע כי לעת עתה יש לחברי מפלגה השפעה לא מבוטלת, ולעתים אף קריטית, על ההליך הפוליטי ועל הזהות של נבחרי הציבור, לפחות במפלגות הישראליות המרכזיות. בהתחשב בכך מוצעים בפרק צעדים שנקיטתם עשויה לסייע בתיקון של כמה מההיבטים הבעייתיים של החברות במפלגות דמוקרטיות.

חלק ראשון

חברי מפלגות בראשית המאה העשרים ואחת

בספרות המחקר העוסקת במפלגות כגופים המתווכים בין החברה לבין המדינה מוצגת בשני העשורים האחרונים הטענה הגורסת כי מעמד המפלגות נמצא בתהליך של דעיכה (Dalton and Wattenberg, 2000; Smith, 2003; Whiteley, 2011). היקף המשבר ועומקו שונים ממדינה למדינה, אך אפשר לזהות את מופעיו בכל הדמוקרטיות הוותיקות. חוקרים רבים גורסים שהמפלגות נסוגו מביצוע תפקודים פוליטיים שבעבר הן היו מרכזיות בהם (כגון קיבוץ וייצוג של אינטרסים). טענה זו עומדת בבסיסם של מחקרים העוסקים במשבר הלגיטימציה של המפלגות (Scarrow, 1996, 2000; Poguntke, 1996) ובבסיסם של מחקרים הטוענים שתפקודים שהיו בעבר של המפלגות מבוצעים יותר ויותר בידי ארגוני החברה האזרחית (Lawson and Merkl, 1988; Mulgan, 1994). חלק גדול מהמחקר מוקדש לתופעה של פירוק הקשרים (dealignment) בין המפלגות לבין הבוחרים. הטענה המרכזית היא שהתופעות החברתיות הקשורות, למשל, למודרניזציה ולהתפתחויות טכנולוגיות, לשיפור ברמת ההשכלה של האוכלוסייה ולעלייה במספר הדרישות המופנות מהחברה למדינה הובילו להחלשת הנאמנויות הוותיקות של בוחרים למפלגות והניעו את הציבור לעבור לדפוסי השתתפות שאינם קשורים למפלגות (Cain, Dalton, and Scarrow, 2003).

מחקרים אחרים טוענים שהמפלגות אינן דועכות אלא מסתגלות לתנאים החדשים בסביבה שבה הן פועלות ושהן עדיין משמרות את תפקידן החיוני כחוליה מקשרת בין האזרח לבין השלטון (Bibby, 1998; Dalton, Farrell, and McAllister, 2011). כן ומאיר, מפתחי המודל של מפלגת הקרטל, טוענים כי מפלגות הקרטל שהחלו מתהוות בשנות השבעים והשמונים מתאפיינות בהתרחקות מהחברה ובהתקרבות למדינה (Katz and Mair, 1994, 1995). בעבר התבססו המפלגות על משאבים שמקורם בציבור – הון אנושי (מתנדבים, פעילים) ודמי חברות. משפנו המפלגות למדינה לקבלת מימון נחלשו התמריצים ליצירה ולביסוס של קשרים אלה והם התרופפו. אסכולה זו של חוקרים גורסת כי המפלגות אמנם כבר

לא ממלאות רבים מהתפקידים שהן מילאו ב"תור הזהב" שלהן בשנות החמישים של המאה העשרים, אולם תקופה זו הייתה יוצאת דופן ולא צפוי שהמפלגות ישובו למלא תפקיד כה מרכזי. כובד המשקל של פעילות המפלגות עבר מהחברה אל המדינה ומהסניפים המקומיים אל בית המחוקקים. על כן אל לנו להלין על שסניפים מקומיים גוועים, שהמפלגות כבר לא מספקות שירותים חברתיים מסוימים או שהעיתונות המפלגתית נכחדה כמעט לגמרי. לטענתם, אין לדאוג לנוכח העובדה שמפלגות פסקו מלעסוק במוביליזציה של ההמון, בחינוך פוליטי וביצירת סמלי הזדהות ושהן אינן משמשות עוד בית ומסגרת חברתית. הן פשוט צמצמו את תפקידיהן וכעת הן מתמקדות רק בארגון השלטון ובניהולו (בבתי מחוקקים ובממשלה, באמצעות הצלחה בבחירות) וכן בגיוס מועמדים למשרות נבחרות. חשוב לזכור שכל נושאי המשרות הנבחרות הבכירות בדמוקרטיה מודרנית (ומרבית נבחרי הציבור) הגיעו למשרותיהם דרך המסלול המפלגתי. במילים אחרות, הטענה היא שגם אם איבדו המפלגות מחשיבותן החברתית, אין להן תחליף ברמה השלטונית (Dalton and Wattenberg, 2000; Jenkins, 2007); אדרבה, המפלגות הן חסם הכניסה הכמעט בלעדי לפוליטיקה והן אווזות בכמעט מונופול על משרות ציבוריות נבחרות (Rogers, 2005: 601).

ספרות המחקר בנושא מקומן של המפלגות בדמוקרטיה הוותיקות מצביעה על שתי התפתחויות מעניינות הנוגעות לחברי מפלגה. מצד אחד, כאמור לעיל, יש עדויות לירידה במספר של חברי המפלגה; מצד אחר, במפלגות רבות אותה אוכלוסייה מצטמצמת של חברי מפלגה נהנית כיום מזכויות שהחברים לא נהנו מהן בעבר. לפני שנות התשעים כמעט לא היו מפלגות שחבריהן בחרו ישירות מנהיגים ומועמדים, אך היום מפלגות רבות מעניקות זכות זו לחבריהן. ההשלכות האפשריות של שתי המגמות הללו, המרחשות בעת ובעונה אחת, מחייבות עיון מחודש בזהות של שכבת חברי המפלגות, בעמדותיהם ובהתנהגותם.

בנסיבות מסוימות, במסגרת תפקידם כגוף הבחור של מנהיג המפלגה, חברי מפלגה יכולים להכריע כמעט במישרין מי יתמנה לראש הממשלה. נסיבות כאלה יכולות להיווצר כשראש ממשלה מכהן נפטר או מתפטר. במקרים כאלה בחירות כלליות חדשות אינן הכרחיות; במקומן מפלגת השלטון מתכנסת ובוחרת מנהיג חדש, המתמנה כמעט אוטומטית לראש ממשלה (Kenig, 2009b). מובן כי אין

זה נוהג חדש; מפלגות "המליכו" בפועל ראשי ממשלה גם בעבר,¹ אבל לא חברי המפלגה עצמם עשו זאת. מוסדות מצומצמים יותר הם שהופקדו על בחירת המנהיג. כיום חברי המפלגה הם שבחרים את המנהיג ברבות ממפלגות השלטון. בשנת 2008 הייתה ציפי לבני קרובה להיות ראש הממשלה הראשון שהגיע לתפקידו בעקבות ניצחון בפריימריז.

אם כן, יותר ויותר מפלגות הרחיבו בשני העשורים האחרונים את הזכות לבחירת המועמדים למשרות ציבוריות לכלל חברי המפלגה. יש לכך השלכות חיוביות והשלכות מדאגיות בעת ובעונה אחת. מחד גיסא מדובר בהרחבה של מעגלי ההשתתפות מתוך האליטות המפלגתיות (מנהיגים, ועדות מינויים או צירי מוסדות) אל שכבות רחבות יותר. זהו הליך מובהק של דמוקרטיזציה או של מהפכה השתתפותית (Punnett, 1993). מאידך גיסא, הרחבת מעגלי ההשתתפות חושפת את ההליך הפוליטי הפנים-מפלגתי לניצול לרעה ומטילה צל כבד על איכות ההשתתפות (Rahat and Hazan, 2007).

בחלק זה נתמקד בהתפתחות של החברות המפלגתית בעשורים האחרונים. בפרק הראשון נציג עדויות לירידה בהיקפי החברות המפלגתית בישראל ובדמוקרטיות נוספות, נעמוד על תנאי הסף לחברות, לזכויות ולחובות של חברי המפלגות, ונבחן את ההרחבה של זכויות החברים בעיקר בנוגע לבחירת מועמדים ומנהיגים. בפרק השני נצביע על כמה תופעות לוואי בעייתיות המלוות את החברות המפלגתית בישראל: מפקדים קלוקלים וקבלנות קולות, חברות לא כנה במפלגות וייצוג יתר של מגזרי אוכלוסייה מסוימים.

1. פחות חברים עם יותר זכויות?

הדיון האקדמי בדבר התמורות שמפלגות עוברות מוסיף להתקיים גם בעשור השני של המאה העשרים ואחת. אחד המדדים השכיחים ביותר המשמש את החוקרים בדיון זה הוא מספר חברי המפלגה. אף על פי שאנחנו נמצאים הרחק

1 משה שרת (1954), לוי אשכול (1963), גולדה מאיר (1969), יצחק רבין (1974), יצחק שמיר (1983), שמעון פרס (1995) ואהוד אולמרט (2006) הגיעו לתפקיד ראש הממשלה בעקבות החלטה מפלגתית למנותם למנהיגי המפלגה ורק אחר כך (אם בכלל) עמדו בראש מפלגתם במבחן הבחירות הכלליות.

מתור הזהב של עידן מפלגות ההמון, חוקרים עדיין נוטים לייחס חשיבות להיקפי החברות המפלגתית ומשתמשים בהם כאינדיקטור לשינויים במקומן של המפלגות בחברה או להיחלשותן. במוכנים רבים, העוצמה של מפלגות עדיין נמדדת על פי עומק עיגונן בחברה, ולכן רלוול במספר חברי המפלגות מתפרש לעתים קרובות כהגברת המרחק בינן לבין האזרחים. אף שצמצום בהיקף החברות במפלגות אינו מעיד בהכרח על היחלשות כוחן הארגוני, שילובו עם הממצאים המצביעים על ירידה בהזדהות המפלגתית של האזרחים ועל סלידה גוברת מהמפלגות משקף אדישות וניכור כלפיהן (Poguntke, 1996).

הסברים רבים ניתנים להיקפים ההולכים ומצטמצמים של חברות במפלגות. סייד וויטלי (Seyd and Whiteley, 2004: 357) מציעים לקבץ אותם לקטגוריות של היצע וביקוש. הסברים המבוססים על עקרון ההיצע מרמזים שהזירה הפוליטית נהפכה למגוונת יותר ולתחרותית יותר ומפלגות כבר אינן בררת המחדל האוטומטית של המעוניינים בהשתתפות פוליטית אפקטיבית. הסבר אחר קושר בין הירידה הניכרת בכוח של ארגוני עובדים (כגון הסתדרות העובדים החדשה) ובהיקף החברות בהם לבין צמצום בהיקף החברות במפלגות. הסברים של ביקוש מראים שמפלגות בימינו כבר כמעט שאינן תלויות בחברים למימון פעילותן ולעריכת מסעות בחירות. החקיקה העוסקת במימון מפלגות מאפשרת למפלגות לתפקד פיננסית ללא קשר למספר חבריהן, וההתפתחות של תקשורת המונים (קל וחומר התקשורת המקוונת) מאפשרת למפלגות להגיע אל כלל האזרחים בלי להזדקק עוד לשגרירים בחברה בדמותם של חברי המפלגה.

א. היקף החברות המפלגתית: סקירה השוואתית

מעקב אחר היקף החברות המפלגתית לאורך זמן מציב לפני החוקרים כמה אתגרים לא פשוטים. ככלל אפשר להצביע על שתי שיטות למדידה של חברות מפלגתית – שיטה אובייקטיבית ושיטה סובייקטיבית (Verba, Nie, and Kim, 1978). השיטה האובייקטיבית מתבססת על דיווחי המפלגות ועל דיווחים המופיעים בעיתונות בנוגע למספר החברים. זו השיטה השכיחה יותר בספרות המחקר. לשיטה זו כמה וכמה חסרונות ניכרים, רובם נוגעים לספקות בדבר מהימנותה ותקפותה. ראשית, מפלגות מגדירות חברות באופנים שונים. כך, למשל, לכל מפלגה יש כללים משלה באשר לקריטריונים להסרת חברים מרשימת החברים של מי שלא חידשו

את תשלום דמי החברות (Scarrow and Gezgor, 2010: 825). שנית, לעתים קרובות הדיווחים הנמסרים מטעם המפלגות אינם מדויקים. שלישית, מפלגות מסוימות נרתעות מחשיפה של מספר חבריהן (Delwit, 2011: 28). כך, למשל, כל מאמצינו לקבל מידע על מספר החברים במפלגה הקומוניסטית הישראלית (מק"י) ובמפלגת ישראל ביתנו נתקלו בסירוב עיקש. רביעית, לא תמיד יש מידע זמין על מספר חברי המפלגות, בעיקר כשמדובר במפלגות קטנות. לבסוף, גם אם מידע כזה מתקבל ואיכותו סבירה, על פי רוב הוא אינו מתייחס לאותה נקודה בזמן, מה שמקשה עוד יותר על סיכום נתוני החברות במפלגות השונות (van Biezen, Mair, and Poguntke, 2012: 25–6).

השיטה השנייה, הסובייקטיבית, נסמכת על דיווח עצמי של אזרחים בסקרים. כלומר, אזרחים המשיבים בחיוב לשאלה "האם את/ה חברי מפלגה?" נספרים כחברי מפלגה. גם לשיטה זו יש חסרונות בולטים. ראשית, בגלל השיעור הנמוך של חברי מפלגות באוכלוסייה קשה להגיע להערכה מדויקת. לפיכך נרשמים לעתים פערים גדולים בין נתוני החברות במפלגות בסקרים שונים, אפילו כאלו הנערכים באותו הזמן. שנית, לא רק ספרות המחקר חלוקה בשאלת ההגדרה של "חבר מפלגה"; גם האזרחים מגדירים את המונח ביותר מדרך אחת. לפיכך הנתונים המתקבלים בסקרים עלולים לשקף את חוסר האחידות האמור, בעיקר בכל הנוגע לסקרים בין-לאומיים. חיסרון שלישי נוגע לנטייה של חלק מהמשיבים שלא "להסגיר" את עובדת חברותם במפלגה. כך, למשל, בסקר שנערך בישראל לקראת בחירות 1996 הצהירו 13% מהנשאלים שהם השתתפו בפריימריז במפלגה, אך רק 9% השיבו בחיוב על השאלה אם הם חברים במפלגה (INES — Israel National Election Studies). מאחר שהשתתפות בפריימריז חייבה חברות, ברור שחלק ניכר מהמשיבים טעה, הכחיש את חברותו במפלגה או שלפי תפיסתו התפקדות והשתתפות בפריימריז לא הפכו אותו לחבר מפלגה. אתגר נוסף אינו קשור לשיטת המדידה אלא לפרשנויות שאפשר לייחס לממצאים כשעורכים השוואה בין מספר החברים בכמה נקודות זמן. ראשית, כאשר משווים מגמות לאורך זמן, חשוב מאוד לשים לב מהי נקודת ההתחלה. כך, למשל, ייתכן שההכרעה להתחיל את הניתוח בשנות השבעים דווקא ולא בשנות השמונים תגרום לכך ששיעורי הירידה בחברות המפלגתית ייראו תלולים יותר. שנית, אם נשווה שינויים במספר החברים במרווחים של עשר שנים אנחנו עלולים להחמיץ מגמות משמעותיות שהתרחשו במשך אותו עשור. אתגר זה רלוונטי מאוד

למפלגות הישראליות, שבד בבד עם המגמה כללית של ירידה במספר החברים זהו אצלן זינוקים נקודתיים גדולים מאוד. הסיבה לכך היא ללא ספק הפתיחה של הליכי הבחירה הפנים-מפלגתיים, שהובילו למפקדי חברים המוניים. אלה הובילו גם לשינוי מהותי באופי החברות המפלגתית – אזרחים רבים נהפכו לחברים מזדמנים, שהתפקדו למפלגה – פעמים רבות בעידוד של קבלני קולות – כדי לתמוך במועמד מסוים. כך זינק מספר חברי המפלגה לרמות שיא בשנים שבהן התקיימו בחירות פנימיות (פריימריז) אך צנח לרמות נמוכות בהרבה לאחר מכן, משום שאותם מצטרפים חדשים לא חידשו את חברותם. נחזור לאתגר זה לקראת סוף הפרק ונטען כי היקפי החברות בישראל מתאפיינים בירידה כללית בצד גאות עונתית, הקשורה להתמודדויות פנים-מפלגתיות במתכונת של פריימריז.

א.1. המדד האובייקטיבי

מחקר מראשית שנות השמונים של המאה העשרים, שהתמקד במשפחת המפלגות הסוציאל-דמוקרטיות, זיהה מגמה של ירידה בשיעורי החברות במפלגות אלה (Bartolini, 1983). מחקרים אחרים זיהו את אותה המגמה גם במפלגות אחרות במדינות הסקנדינביות (Sundberg, 1987) ובאירופה בכלל (von Beyme, 1985). החל בשנות התשעים הוצגו מחקרים השוואתיים שיטתיים ומקיפים יותר. הראשון שבהם פורסם בשנת 1992 במסגרת המחקר המקיף של כץ ומאיר על המפלגות באירופה בין 1960 לבין 1990 (Katz and Mair, 1992). בהמשך פורסמו שני מחקרים עדכניים יותר, שסקרו מדינות רבות יותר (Mair and van Biezen, 2001; van Biezen, Mair, and Poguntke, 2012). כל אלו ביססו את הטענה שמגמת הירידה בחברות המפלגתית מקיפה כמעט את כל המפלגות בכל הדמוקרטיות האירופיות.

קשה להשיג נתונים מהימנים על מספר חברי המפלגות בישראל, והקושי מתגבר ככל שנעים לכיוון העבר. מחקרים שיצאו לאור לאחרונה (Kenig, 2009a; Hazan and Rahat, 2010; Kenig, Philippov, and Rahat, 2013) פעלו בהשפעת אילוצים אלו – כלומר, מידע חלקי וחסר – וניסו להגיע לפתרונות הטובים ביותר האפשריים כדי למלא את החסר. הקושי באיתור נתונים עקביים, שיטתיים ומהימנים נובע מחוסר תשומת הלב של הספרות האקדמית לסוגיית החברות המפלגתית, מהיעדר חובה חוקית של המפלגות לדרווח על מספר חבריהן, מהעמימות שבהגדרת "חבר מפלגה" ומהרתיעה של חלק מהמפלגות מחשיפה של מספר חבריהן.

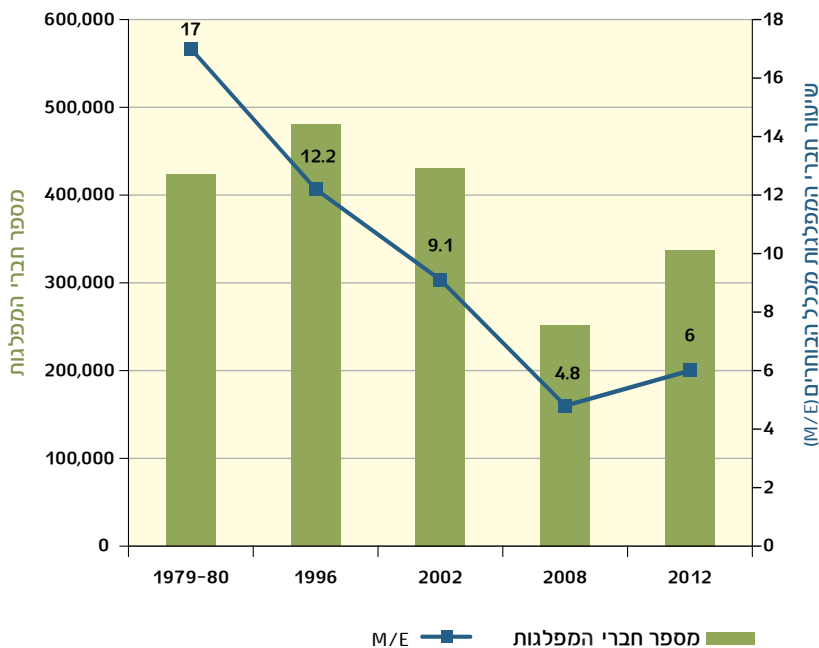
האימוץ של שיטת הפריימריז בחלק מהמפלגות סייע מאוד לניטור מספר החברים, הואיל ולעתים קרובות – בתום מפקד חברים שקדם להתמודדות – המפלגות פרסמו את מספר האזרחים הרשאים להשתתף בבחירות הפנימיות (ליושב ראש המפלגה או לרשימת המועמדים לכנסת). מכאן אפשר להקיש על מספר החברים במפלגה באותה נקודת זמן. התפתחות מסייעת נוספת התרחשה בשנת 2005, כשהכנסת החליטה להעביר את סמכות הפיקוח על ההיבטים הפיננסיים של הבחירות הפנימיות לידי מבקר המדינה. כחלק מהליך הפיקוח, המפלגות מחויבות לדווח למבקר על מספר בעלי זכות הבחירה בבחירות הפנימיות, וכך אפשר להגיע לנתון מדויק ורשמי. החיסרון הוא שמדובר רק במפלגות שעורכות פריימריז ורק בשנים שבהן יש פריימריז.

המידע החלקי על מספר חברי מפלגה על פי השיטה האובייקטיבית אינו מאפשר לספק תמונה מלאה של מספר חברי המפלגות בישראל בכל שנה ובכל המפלגות. הדרך הטובה ביותר לעמוד על התפתחות במספר חברי המפלגות בישראל היא לבחון כמה מועדים שלגביהם יש מידע מהימן ומלא במידה סבירה. תרשים 2 מציג את מספר חברי המפלגות בישראל בחמש נקודות זמן בטווח של יותר משלושים שנה. כפי שצוין, יש להתייחס לנתונים הללו ולמגמה שהם משקפים בזהירות המתבקשת, משום שהם אינם משקפים את מספר החברים בכל המפלגות. אפשר לקבוע בזהירות שבמספרים ממשיים לא השתנה היקף החברות המפלגתית במידה ניכרת עד 2002. משנה זו מסתמנת ירידה חדה – מ-430,914 חברי מפלגה בשנת 2002 ל-251,942 בשנת 2008; ובשנת 2012 – עלייה מתונה ל-337,357.

עם זאת, בהקשר הישראלי מספרים ממשיים משקפים תמונה חלקית בלבד בגלל הגידול המהיר של האוכלוסייה, שהוא גבוה מאוד בהשוואה לדמוקרטיות מבוססות אחרות. אוכלוסיית ישראל הכפילה את עצמה מ-3.9 מיליון נפש ב-1980 ל-7.7 בשנת 2012. נגזר מכך שהירידה בהיקף החברות המפלגתית בישראל חדה בהרבה כשבוחנים את שיעורם של חברי מפלגות מכלל בעלי זכות הבחירה. מדר זה ידוע בשם M/E (Members/Electorate). בסוף שנות השבעים 17% מכלל הבוחרים בישראל היו חברי מפלגות. כפי שנראה מיד, שיעור זה היה מהגבוהים בדמוקרטיות המבוססות. כשלושים שנה מאוחר יותר, בשנת 2008, עמד שיעור חברי המפלגות בישראל על 4.8%, וההתאוששות הקלה שנרשמה ב-2012 כמעט שלא מפצה על הירידה התלולה.

תרשים 2

חברי מפלגות בישראל, 1979-2012 (לפי המדד האובייקטיבי)

הערות: הנתונים עבור 1979-1980 כוללים חברים במפלגת העבודה, חרות, המפלגה הליברלית ומק"י; הנתונים עבור 1996 כוללים חברים במפלגת העבודה, הליכוד, מרצ וצומת; הנתונים עבור 2002 כוללים חברים בליכוד, מפלגת העבודה ומרצ; הנתונים עבור 2008 כוללים חברים בליכוד, קדימה, מפלגת העבודה ומרצ; הנתונים עבור 2012 כוללים חברים בליכוד, קדימה, מפלגת העבודה ומפד"ל-הבית היהודי.

כדי לעמוד טוב יותר על משמעות המגמות שהוצגו למעלה עלינו להשוותן עם מגמות בדמוקרטיה אחרות. המחקר של ון ביזן, מאיר ופוגונטקה (van Biezen, Mair, and Poguntke, 2012) בדק את מספר חברי המפלגות במדינות אירופה בכמה נקודות זמן שונות וחישב גם את שיעור חברי המפלגה מכלל בעלי זכות הבחירה (M/E). מדידה זו משמעותית משום שהיא העניקה משנה תוקף לממצאים בנוגע למגמת הירידה, כפי שהעידו החוקרים עצמם:

למעשה, בין שנות השישים לבין שנות השמונים היקף החברות המפלגתית (במונחים של מספרים ממשיים) שמר על יציבות ואולי אף רשם עלייה קטנה. אלא שבד בבד עם יציבות זו חל זינוק במספר בעלי זכות הבחירה, ולכן שיעור החברים מכלל האוכלוסייה רשם ירידה יחסית. אולם כיום הירידה היא כבר לא רק בשיעור החברים מכלל בעלי זכות הבחירה. לראשונה אנו רואים ירידה במספר החברים הממשי (שם: 25).

במילים אחרות: אם עד ראשית שנות התשעים הייתה ירידה יחסית בהיקפי החברות המפלגתית (ביחס להיקף של ציבור הבוחרים), בראשית שנות האלפיים היא זוהתה גם בכל האמור במספרים מוחלטים.

עדויות לירידה במספר הממשי של חברי מפלגות מופיעות בלוח 1, המשווה בין מספר חברי המפלגה ב-23 מדינות לקראת סוף העשור הראשון של המאה העשרים ואחת לבין מספרם כעשור קודם לכן. הממצאים מלמדים כי במרבית המדינות חלה ירידה ברמות החברות המפלגתית הן במונחים יחסיים והן במונחים מוחלטים.

כפי שאפשר להיווכח, לא נמצא קשר ברור בין מידת הוותק של הדמוקרטיה לבין מגמות הירידה. ברבות מהדמוקרטיות הוותיקות יש ירידה בחברות המפלגתית, אך דווקא בצרפת ובאיטליה חלה עלייה בחברות במפלגות בעשור האחרון. מתוך הדמוקרטיות הוותיקות פחות של דרום אירופה (יוון, ספרד ופורטוגל, שיצאו לדרך דמוקרטית באמצע שנות השבעים) חלה עלייה בספרד, אך ביוון ובפורטוגל המגמה הפוכה. בדמוקרטיות החדשות יש בדרך כלל ירידות ברמות החברות המפלגתית, אך בדמוקרטיה הצעירה אסטוניה נרשמה העלייה הגדולה ביותר. הממצא החשוב מבחינתנו נוגע לישראל: בתוך פרק זמן של תריסר שנים קטן מספר חברי המפלגות בכמחצית – הירידה השנייה בתלילותה בהשוואה לשאר המדינות. הממצא מקבל משנה משמעות כשבוחרים את הירידה בשיעור החברים מכלל הבוחרים. בהקשר זה, ירידת החברות במפלגות בישראל בהשוואה ליתר המדינות בולטת, ובפער ניכר. וכך, בשנת 1996 עמד שיעור חברי המפלגה מקרב ציבור הבוחרים על 12.2%, וב-2008 הוא התכווץ ל-4.8% – צניחה של יותר מ-7%. ההסבר לכך טמון לא רק בצניחה הניכרת במספר

חברי המפלגה, אלא גם בגידול המהיר יחסית של אוכלוסיית ישראל ביחס ליתר המדינות המשוות. בכל זאת, צניחה חדה כל כך היא ממצא בולט וחריג משום שבעבר הדביק הגידול במספר חברי המפלגות את הגידול באוכלוסייה – גם בישראל וגם בדמוקרטיות אחרות – וכך אפשר להן לחדור אל תוך החברה ולייצג אותה.

לוח 1

שינויים ברמות החברות המפלגתית בתקופה של כעשור

שיעור השינוי במספר המוחלט של חברי מפלגות	השינוי במספר המוחלט של חברי מפלגות	השינוי בשיעור חברי מפלגות מכלל הבוחרים (M/E)	השנים המושוות	
-47.8%	-78,981	-2.1%	2007-2000	סלובקיה
-47.6%	-228,481	-7.4%	2008-1996	ישראל
-40.7%	-113,560	-1.5%	2008-1999	צ'כיה
-36.4%	-305,336	-0.7%	2008-1998	בריטניה
-31.1%	-48,700	-3.6%	2008-1998	סלובניה
-28.8%	-69,663	-2.3%	2008-1997	נורווגיה
-28.6%	-49,668	-0.6%	2008-1999	הונגריה
-27.0%	-98,597	-1.7%	2008-1998	שוודיה
-26.7%	-23,000	-1.1%	2008-1998	אירלנד
-20.2%	-59,200	-1.6%	2007-1997	שווייץ
-20.1%	-356,889	-0.6%	2007-1999	גרמניה
-19.0%	-39,082	-1.0%	2008-1998	דנמרק
-13.4%	-53,615	-1.6%	2006-1998	פינלנד
-11.4%	-54,751	-1.0%	2008-1999	בלגיה
-11.1%	-42,684	-0.6%	2008-2000	פורטוגל
-10.0	-44,479	-0.8%	2008-2002	בולגריה
-6.8%	-22,035	-0.2%	2009-2000	פולין
-6.7%	-40,000	-0.2%	2008-1998	יוון
+2.3%	+23,548	-0.4%	2008-1999	אוסטריה
+3.4%	+10,000	-0.0%	2009-2000	הולנד
+32.2%	+198,340	+0.3%	2009-1999	צרפת
+32.9%	+649,261	+1.5%	2007-1998	איטליה
+35.3%	+399,553	+0.9%	2008-2000	ספרד
+52.2%	+14,999	+1.5%	2008-2002	אסטוניה

מקורות והבהרות: הנתונים הנוגעים לכל המדינות למעט ישראל מבוססים על van Biezen, Mair, and Poguntke, 2012: 32. הנתונים הנוגעים לישראל חושבו כך: עבור פרק הזמן המאוחר, הנתונים משקפים את מספר החברים בליכוד, מפלגת העבודה, קדימה ומרצ לשנת 2008 ולקוחים מתוך מספר המדינה (2008א: 8; 2009: 17). עבור פרק הזמן המוקדם (1996-2000) הנתונים משקפים את מספר החברים בליכוד, מפלגת העבודה, מרצ וצומת לשנת 1996 ולקוחים מתוך רהט, 2010 ומתוך רשם המפלגות (1996). גודל האלקטורט (E) שאליו התייחסו בחישוב הנוגע לישראל הוא מספר בעלי זכות הבחירה בבחירות הקרובות ביותר לשנה שבה נמדדה החברות במפלגה (2009) עבור פרק הזמן המאוחר ו-1996 עבור פרק הזמן המוקדם. זו השיטה שבה השתמשו גם ון ביזן ועמיתיה.

אם נזיז את נקודת הייחוס המוקדמת עשרים שנה אחורה נגלה כי מגמת הירידה בהיקפי החברות המפלגתית ברורה אף יותר (לוח 2). אמנם אנו יכולים להשוות רק בין 13 הדמוקרטיה הוותיקות יותר (וכך אנו "מאבדים" 10 מדינות), אך הממצאים חד-משמעיים: בפרק זמן של שלושים שנה הצטמק יחס החברים/בוחרים (M/E) בכל המקרים, ומוצע הירידה עמד על כ-5%. גם במספרים מוחלטים המגמה חד-משמעית: בכל המדינות חלה ירידה במספר החברים בתקופה של שלושים שנה. בריטניה וצרפת איבדו כמיליון חברי מפלגות, ונכון לשנת 2007 היו באיטליה מיליון וחצי חברים פחות בהשוואה לשנת 1980. המפלגות בכל הדמוקרטיות הוותיקות המופיעות בלוח 2 איבדו לכל הפחות רבע ממספר החברים בתוך פרק זמן של שלושים שנה. ברוב המדינות איבדו המפלגות שלישי ויותר ממספר החברים ובמיעוטן אף יותר ממחצית. גם כאן רשמה ישראל ירידות חדות. במספרים מוחלטים של חברי מפלגה הירידה בישראל אינה חריגה ביחס למדינות אחרות, אך כשמביטים על שיעור M/E ישראל רושמת את הירידה החדה ביותר – צניחה של יותר מ-12% – מ-17% בשנים 1979-1980 ל-4.8%. שיעור החברים היחסי מקרב הבוחרים (M/E) בישראל בשנים 1979-1980 היה השני בגובהו בהשוואה ליתר המדינות בלוח 2; בשנת 2008 הוא רק השביעי בגובהו.

לוח 2

שינויים ברמות החברות המפלגתית במשך שלושים שנה

שיעור השינוי במספר המוחלט של חברי מפלגות	השינוי במספר המוחלט של חברי מפלגות	השינוי בשיעור חברי מפלגות מכלל הבוחרים (M/E)	השנים המושוות	
-68.4%	-1,158,492	-2.9%	2008-1980	בריטניה
-62.6%	-288,554	-10.3%	2008-1980	נורווגיה
-53.2%	-923,788	-3.2%	2009-1978	צרפת
-47.5%	-241,130	-4.5%	2008-1980	שוודיה
-44.7%	-50,856	-3.0%	2008-1980	אירלנד
-43.2%	-178,000	-5.9%	2007-1977	שווייץ
-42.9%	-260,261	-7.7%	2006-1980	פינלנד
-40.5%	-171,553	-12.2%	2008-1979/80	ישראל
-39.7%	-109,467	-3.2%	2008-1980	דנמרק
-35.6%	-1,450,623	-4.1%	2007-1980	איטליה
-31.0%	-191,133	-3.5%	2008-1980	בלגיה
-29.4%	-126,459	-1.8%	2009-1980	הולנד
-28.6%	-422,661	-11.2%	2008-1980	אוסטריה
-27.2%	-531,856	-2.2%	2007-1980	גרמניה

מקורות והבהרות: הנתונים עבור כל המדינות למעט ישראל מבוססים על van Biezen, Mair, and Poguntke, 2012: 34. הנתונים עבור ישראל חושבו כך: עבור פרק הזמן המאוחר ראו לוח 1 לעיל; עבור פרק הזמן המוקדם, הנתונים משקפים את מספר החברים במפלגת העבודה, המפלגה הליברלית, חרות ומק"י לשנים 1979-1980 ולקוחים מתוך ארכיוני המפלגות ומתוך רכס (1993: 55). השמטנו מהספירה את המפד"ל ואת מפ"ם, שבהן לא היה אפשר להבחין בין חברים שהצטרפו על בסיס אישי לבין אלה שהיו חברים משום שהיו משויכים (affiliated) לארגונים קשורים ("הפועל המזרחי" במקרה של המפד"ל, קיבוצי הקיבוץ הארצי במקרה של מפ"ם). יצוין שגם המחקר המשווה האירופי לא כולל במניין חברים הרשומים דרך ארגונים נלווים. גודל האלקטורט (E) שאליו התייחסנו בחישוב עבור ישראל הוא מספר בעלי זכות הבחירה בבחירות הקרובות ביותר לשנה שבה נמדד מספר חברי המפלגות (2009 עבור פרק הזמן המאוחר ו-1981 עבור פרק הזמן המוקדם). זו השיטה שבה השתמשו גם ון ביזן ועמיתיה.

א.2. המדד הסובייקטיבי

שיטה נוספת למדוד את היקף החברות במפלגות היא באמצעות הסתמכות על דיווח של נשאלים בסקרי דעת קהל. מחקרים שהשתמשו בשיטה זו נוטים להגיע למסקנות דומות באשר למגמות הירידה במספרי החברים שזוהו על פי המדידה האובייקטיבית. סדרת המחקרים ההשוואתיים הכוללת המשתמשת בשיטה זו החלה עם עבודתה של סקארו בשנת 2000. סקארו (Scarow, 2000: 91) הסיקה שהתמונה הכללית שמצטיירת היא של ירידה בהיקף החברות המפלגתית, בין שהיא נמדדת יחסית למספר הבוחרים ובין שהיא נמדדת במספרים מוחלטים. סקארו זיהתה מגמת ירידה בשיעור האזרחים המזדהים כחברי מפלגות ברוב המדינות. איטליה הייתה המדינה היחידה שבה נרשמה מגמת עלייה. בממוצע, שיעור המזדהים כחברי מפלגה בתחילת המאה העשרים ואחת היה נמוך ב-6.2% בהשוואה לשנות השישים או השבעים של המאה העשרים. מחקר המשך שפורסם עשר שנים לאחר מכן תיאר תמונה דומה (Scarow and Gezgor, 2010). מחקר זה השווה את שיעור חברי המפלגות ב-15 מדינות אירופיות בשנים 2002-2004 לשיעורם בשנים 1987-1989. ממצאיו הראו כי ב-12 מדינות חלה ירידה בשיעור החברים וכי רק ב-3 מדינות נרשמה עלייה מתונה (לוך 3).

לוך 3

שיעור חברי המפלגות מכלל אוכלוסיית הבוחרים, על פי סקרים (באחוזים)

2004-2002	1989-1987	
8	9	לוקסמבורג
9	12	נורווגיה
4	3	ספרד
4	3	פורטוגל
7	14	פינלנד
2	4	צרפת
8	12	שוודיה

2004-2002	1989-1987	
4	7	איטליה
5	4	אירלנד
7	9	בלגיה
3	5	בריטניה
3	6	גרמניה
6	8	דנמרק
5	7	הולנד
6	12	יוון

מקור: Scarow and Gezgor, 2010: 825

מדירה סובייקטיבית של שיעור החברים במפלגות בישראל החלה רק ב-1969, עת יצאה לדרך הסדרה של סקרי הבחירות בישראל (INES). בכל אחד מהסקרים נשאלו הנדגמים על זיקתם המפלגתית, וניתנו להם חמש אפשרויות תשובה:²

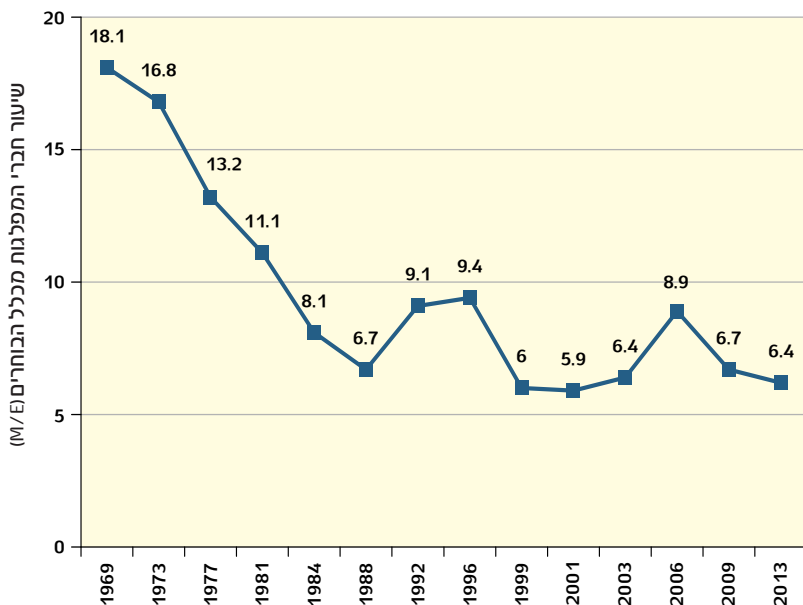
- (1) אני חבר מפלגה ובעל תפקיד בשכר במפלגה.
- (2) אני חבר מפלגה ובעל תפקיד ללא שכר במפלגה.
- (3) אני חבר מפלגה.
- (4) אני תומך/אוהד של מפלגה.
- (5) איני תומך באף מפלגה.

חישבנו את השיעורים של חברי המפלגה כסכום של המשיבים שבחרו אחת משלוש התשובות הראשונות. מהממצאים (תרשים 3) עולה כי בפרק זמן של עשרים שנים ירדו בעקביות היקפי החברות המפלגתית וצנחו מרמה של 18.1% בשנת 1969 לרמה של 6.7% ב-1988. דומה שאימוץ הפריימריז בראשית שנות התשעים בלם את מגמת הירידה: בשנים 1992 ו-1996 נרשמו עליות מתונות. החל בשנת 1999 שוב ירד מספר החברים והתייצב סביב רמות של כ-6%. יוצאת דופן היא שנת 2006 שבה נרשם שיעור גבוה יחסית של חברי מפלגה, ככל הנראה בגלל הכניסה של קדימה למערכת המפלגות. כאמור, אין לנו נתונים סדורים מהשנים שלפני 1969, אך מהמעט שאנו יודעים על היקפי החברות בשנות החמישים ברור שכבר אז החלה מגמת הירידה. על פי הערכות, בין שליש לרבע מהבוחרים היהודים היו חברי מפלגה בתקופה ההיא (Akzin, 1955). גל-נור (1985) קיבל את ההערכות הגבוהות הללו וטען כי מגמת הירידה בהיקפי החברות החלה כבר בשנות החמישים, אך לא באה לידי ביטוי הואיל והמפלגות לא טרחו לנקות מרשימותיהן את החברים שהפסיקו לשלם דמי חבר.

2 במרוצת השנים חלו שינויי ניסוח קלים בשאלונים. כך, למשל, בשאלונים משנים מוקדמות יותר הניסוח של שתי הקטגוריות הראשונות היה כנזכר למעלה, ואילו בשנים שלאחר מכן יותר הניסוח היה: (1) אני חבר מפלגה ובעל תפקיד במפלגה ו-(2) אני חבר פעיל במפלגה. שינויי נוסח אלו אינם משנים את החלוקה היסודית לחמש קטגוריות ואינם משפיעים על התפעול של המשתנה הרלוונטי לענייננו, שהוא סכום שלוש הקטגוריות הראשונות.

תרשים 3

שיעור חברי המפלגות בישראל מכלל אוכלוסיית הבוחרים, 1969-2013 (באחוזים)

מקור: חישובי המחברים בהתבסס על סדרה של סקרי הבחירות בישראל (INES) www.ines.tau.ac.il
 הערה: בסקרים המוקדמים של סדרת סקרי הבחירות (לפני 1996) כלל המדגם יהודים בלבד. כלומר, חברי מפלגות מהאוכלוסייה ערבית לא נכללו במדגם. עובדה זו היא חיסרון אך אפשר להסיק בזהירות שהכללתם של הערבים בסקרים המוקדמים לא הייתה משנה את התמונה במידה דרמטית, ואם כן – אזי לכיוון חיובי (שיעורי חברות גבוהים יותר). אנו מסיקים זאת מנתוני הסקרים של השנים 1996 ו-1999, שבהם נרשם הבדל ניכר בין המגזרים: 15% מהמשיבים הערבים ציינו כי הם חברי מפלגה לעומת 5% מהמשיבים היהודים. זהו הבדל סטטיסטי מובהק ($t=-0.14, p<0.01$).

3.א. חברות מזדמנות

חלק ניכר מהמתפקדים שמצטרפים לפני פריימריז, נעלמים מיד אחר כך, כלומר, שאין הם חברי מפלגה אמיתיים.
 (אפרים סנה, לשעבר חבר כנסת ושר ממפלגת העבודה. מצוטט אצל ורט, 2002א)

ראינו אפוא כי התמונה הכללית – בין לפי המדר האובייקטיבי ובין לפי המדר הסובייקטיבי – היא של ירידה בהיקפי החברות במפלגות. גם אם הירידה אינה באותם ממדים בכל המדינות וגם אם היא לא תמיד ירידה במונחים של מספרים ממשיים, ברור ששיעור חברי המפלגות מקרב הבוחרים נמצא בירידה. לעתים, במסגרת מגמת הירידה הכללית, אפשר להצביע על דפוס משמעותי נוסף – דפוס של חוסר יציבות בהיקפי החברות, המתאפיין בעליות וירידות בזמן קצר מאוד. חוסר יציבות זה קשור ככל הנראה לפתיחת ההליכים הפנים-מפלגתיים לקהל חברי המפלגה. הוא מתבטא בזינוקים מהירים במספר חברי המפלגה זמן מה טרם ההתמודדויות הפנימיות שבהן יש לחברי המפלגה זכות הצבעה (פריימריז). רבים מחברים אלה לא מחדשים בהמשך את חברותם. חוקרים של המפלגות הקנדיות (Carty, 1988; Courtney, 1995; Carty and Blake, 1999) מכנים חברים מסוג זה "חברי בֶּזֶק" (instant members). בהקשר הישראלי נכנה אותם "חברים מזדמנים". השיח התקשורתי והמחקרי מצמיד תג שלילי לתופעה של חברים מזדמנים. הזיהוי השלילי של התופעה אינו נובע מהזינוק במספר החברים כשלעצמו, שהרי אין פסול בשאיפה של מפלגה או של מועמדים מטעמה להרחיב את השורות ולגייס חברים חדשים. אדרבה, לנוכח הירידה בהשתתפות הפוליטית (למשל בבחירות הכלליות) והעלייה באדישות ובניכור כלפי הפוליטיקה בכלל וכלפי המפלגות בפרט, הניסיון לשלב אזרחים בהליך הפוליטי נתפס כחיובי. כמו כן אין פסול בניסיון של מפלגות לנצל התמודדות פנימית קרבה ובאה כדי להגביר את מאמצי הגיוס. מה שמאיר את תופעת החברים המזדמנים באור שלילי אינו הזינוק בממדי החברות אלא העובדה שחלק ניכר מהאזרחים שהתפקדו למפלגה לא נותרו בה עם תום ההתמודדות. במילים אחרות, חלק ניכר מהזינוק במספר החברים נרשם משום שאזרחים הצטרפו או צורפו (להרחבה ראו בפרק הבא) רק כדי לתמוך במועמד מסוים אבל אין להם עניין להישאר חברי מפלגה. דהיינו, יותר משאזרחים אלה הצטרפו למפלגה, הם בעצם אזרחים ש"רכשו" זכות חד-פעמית להשתתף בבחירות הפנימיות שלה.

תופעת החברים המזדמנים מתבטאת בכך שמספר חברי המפלגה עולה ויורד בחדות. הוא רושם זינוק בשנים שבהן יש התמודדות וצונח בשנים שבהן אין פריימריז באופן. לעתים הזינוקים במספר חברי המפלגה הם ממש מטאוריים, כפי שאפשר לראות בלוח 4. הלוח מדגים את השינוי במספר חברי המפלגה הדמוקרטית החדשה (NDP — New Democratic Party) בפרובינציות השונות של קנדה לקראת הבחירות למנהיגות המפלגה שהתקיימו במרץ 2012. לקראת הבחירות עמלו מטות הבחירות של המועמדים על גיוס חברים חדשים למפלגה שיתמכו בהם ביום הבחירות. המועד האחרון לרישום חברים חדשים שיוכלו להשתתף בבחירות היה בפברואר, 35 יום לפני יום הבחירות. הלוח מראה כי בתוך פרק זמן של כארבעה חודשים גדל מספר חברי המפלגה בשיעור של יותר מ-50%. בצד עליות צנועות בשתיים מהפרובינציות הקנדיות (מניטובה ואלברטה) נרשמו זינוקים של מאות אחוזים בפרובינציות אחרות (קוויבק וניו פאונדלנד).

לוח 4

מספר חברי המפלגה במפלגה הדמוקרטית החדשה (NDP) בקנדה לפני מסע ההתפקדות למפלגה ואחרי

הפרובינציה	אוקטובר 2011	פברואר 2012	שיעור הגידול
קוויבק	1,695	12,266	624%
ניו פאונדלנד	200	1,030	415%
נובה סקוטיה	1,300	3,844	196%
פרינס אדוארד איילנד	135	268	99%
אונטריו	22,225	36,760	65%
אלברטה	9,033	10,249	13%
בריטיש קולומביה	30,000	38,735	29%
מניטובה	10,307	12,056	17%
סקסצ'ואן	8,929	11,264	26%
ניו ברנסוויק	אין מידע	955	-
יוקון וונאווט	אין מידע	924	-
סך הכול	83,824	128,351	53%

מקור: Press, 2012

במפלגה הליברלית הקנדית התרחשו תופעות דומות. במהלך הקמפיין שהתקיים בשנת 2006 לבחירת מנהיג המפלגה הוכפל מספר חברי המפלגה בתוך שלושה חודשים והגיע כמעט ל-190 אלף חברים (Bryden, 2006). שלוש שנים קודם לכן, בקמפיין שהוביל לבחירת פול מרטין לראשות המפלגה, התרחשה תופעה זהה. לוח 5 מציג את מספר חברי המפלגה בארבע פרובינציות בשנת 2002 (טרם ההכרזה על התמודדות פנימית) ובשנת 2003, עם סיום הקמפיין. כפי שאפשר לראות, מדובר בגידול מטאורי במספר חברי המפלגה.

לוח 5

מספר חברי המפלגה במפלגה הליברלית בקנדה
לפני מסע ההתפקדות למפלגה ואחריו

שיעור הגידול	2003	2002	הפרובינציה
232%	126,000	38,000	אונטריו
132%	65,000	28,000	קוויבק
744%	38,000	4,500	בריטיש קולומביה
450%	22,000	4,000	אלברטה

מקור: 103: Carty and Cross, 2006

גם בישראל הביא אימוץ הפריימריז לתופעה של גיוס אזרחים למפלגה רק כדי להשתתף בבחירות הפנימיות בלי שהם נשארים בה לאחר מכן. זו הסיבה לחוסר היציבות במספר החברים במפלגות. במחקרם על בחירת מועמדים הדגימו חזן ורהט את המגמה באמצעות השוואה של מספר החברים בשתי מפלגות – הליכוד ומפלגת העבודה – לפני תחילת המפקדים ובסיומם. בכל שמונת המקרים שנבחנו נרשמו ערב הפריימריז זינוקים במספר החברים בשיעורים של בין 59% לבין 332%. אחרי הפריימריז לא טרחו רבים מהמצטרפים לחדש את חברותם, והדבר התבטא בצניחות חדות במספר החברים – בין 44% ל-73% (Hazan and Rahat, 2010: 99). כך, לדוגמה, ערב אימוץ שיטת הפריימריז בשנת 1992 עמד מספר חברי הליכוד על כ-50 אלף. בתוך פחות משנה, עד לבחירות לראשות המפלגה שבהן נבחר בנימין נתניהו, זינק המספר לכ-216

אלף חברים. לאחר שנתיים, בשנת 1995, שבה לא התקיימו בחירות פנימיות, צנח המספר ל-90 אלף.

בדומה, בשנת 1996, כשנערכו בשתי המפלגות הגדולות (הליכוד ומפלגת העבודה) פריימריז לבחירת רשימת המועמדים לכנסת, הגיע סך כל החברים בשתי המפלגות לכ-440 אלף. חמש שנים לאחר מכן, בראשית 2001 (שבה לא היו פריימריז באופן), צנח המספר לכ-170 אלף. שנה מאוחר יותר, בתום המפקדים הפנימיים לקראת הפריימריז של 2002, זינק מספר החברים לכ-415 אלף. במכתב שנשלח באוקטובר 2013 לחברי מפלגת העבודה עמד מזכ"ל המפלגה חיליק בר על תופעת החברים המזדמנים:

כמו תמיד, לאחר מערכת הבחירות (הפריימריז) עזבו את המפלגה חברים, אשר רבים מהם הגיעו למפלגה רק בכדי לבחור במועמד זה או אחר, ועובדה – הם לא נשארו. תמיד הייתה נשורת כזו לאחר בחירות ליו"ר, אך הפעם נשורת זו הייתה קטנה במיוחד. לשם השוואה – בעקבות פריימריז 2001 עזבו 47 אלף חברים; בעקבות פריימריז 2005 עזבו 33 אלף חברים ובעקבות פריימריז 2007 עזבו 54 אלף חברים (בר, 2013).

לנוכח חוסר היציבות יהיה נכון לעמוד על מגמות השינוי במספר חברי המפלגה בשני העשורים האחרונים על ידי הגבלת הבדיקות לשנות השיא שבהן התקיימו בחירות פנימיות. לוח 6 מרכז את מספר החברים בשלוש מפלגות בנקודות השיא (השנים שבהן נערכו מפקדי חברים טרם ההתמודדות הפנימית) ומראה שבמסגרת הרפוס הכללי של חוסר יציבות במספר חברי המפלגה עדיין אפשר לזהות ירידה. נכון לשנת 2012, מספר חברי המפלגה בשלוש המפלגות הגדולות נמוך במידה ניכרת בהשוואה לשנות התשעים ולראשית העשור הקודם. עם זאת, התאוששות מסוימת נרשמת מאז השפל בשנת 2007.

לוח 6

מספר חברי המפלגות הגדולות בשנים שבהן התקיימו בחירות פנימיות

שנה	הליכוד	מפלגת העבודה	קדימה	סך הכול
1993-1992	216,000	164,163	-	380,163
1996	178,852	261,169	-	440,021
1999	168,127	163,044	-	331,171
2002	305,000	110,998	-	415,998
2005	128,347	116,948	-	245,295
2007	94,947	103,441	-	198,388
2008	98,811	59,124	79,658	237,593
2012	123,343	60,392	95,699	279,434

מקורות: הנתונים לשנת 2012 עבור הליכוד ומפלגת העבודה לקוחים מתוך מבקר המדינה (2013: 30) ועבור קדימה מתוך מבקר המדינה (2012א: 7); הנתונים לשנת 2008 לקוחים מתוך מבקר המדינה (2009: 17); הנתונים לשנת 2007 עבור הליכוד לקוחים מתוך מבקר המדינה (2008ב: 8) ועבור מפלגת העבודה מתוך מבקר המדינה (2007: 8); הנתונים לשנים 1999 ו-2005 עבור הליכוד לקוחים מתוך Kenig, 2009a ועבור מפלגת העבודה מתוך רהט, 2010; הנתונים לשנים 1993-1992, 1996 ו-2002 לקוחים מתוך Hazan and Rahat, 2010: 99.

ב. תנאי סף וזכויות וחובות של חברי מפלגה

התפיסה המקובלת בדמוקרטיה המבוססת היא שתשלום דמי החברות הוא תנאי סף מינימלי לחברות במפלגה (Scarow, 1996). גם במפלגות הישראליות אזרח נדרש לשלם דמי חברות עם התפקדותו למפלגה. דמי החברות משתנים ממפלגה למפלגה, ובשנת 2013 הם היו בטווח שבין 40 ש"ח ל-75 ש"ח לשנה (לוח 7). מפלגות מסוימות הציעו תעריפים מוזלים במקרים מסוימים: בליכוד הוצע תעריף מוזל של דמי חברות לזוג נשוי; הבית היהודי ומרצ הציעו תעריף מוזל ל"צעירים" מתחת לגיל 25; ישראל ביתנו הציעה הנחות לסטודנטים, לגמלאים ולנכים.

לוח 7

תנאי סף, זכויות וחובות של חברי מפלגה בישראל (נכון לסוף שנת 2012)

זכות בחירה למנהיג המפלגה	זכות בחירה למועמדים לכנסת	זכות בחירה למוסדות מפלגתיים	גיל מינימלי	דמי חברות	
כן	כן	כן	17	40 ש"ח	הבית היהודי
לא	לא	כן	17	40 ש"ח	יש עתיד
לא	לא	כן	18	72 ש"ח	ישראל ביתנו
כן	כן	כן	18*	64 ש"ח	הליכוד
כן	כן	כן	17	75 ש"ח	מפלגת העבודה
לא	לא	כן	17	60 ש"ח	מרצ
כן	לא	כן	18	50 ש"ח	קדימה

* טופס ההתפקדות של הליכוד אינו מצוין מגבלת גיל, אך מגבלת כזו מופיעה בחוקת המפלגה.

מקור: טופסי התפקדות למפלגות וחוקות מפלגות.

מלבד הדרישה לתשלום יש תנאי סף נוספים להצטרפות למפלגה. ברוב המקרים הם מפורטים בטופס ההצטרפות ולעתים הם מוזכרים גם בחוקת המפלגות. תנאי הסף השכיחים ביותר הם הדרישה לאזרחות ישראלית וגיל מינימלי. מפלגות בישראל מגבילות את ההצטרפות אליהן לאזרחים מגיל 17 (כפי שמתיר חוק המפלגות) או 18 (הגיל שבו מוקנית זכות הבחירה לכנסת). נוסף על דרישה זו נדרש המבקש להצטרף לשורות של מרבית המפלגות להצהיר כי הוא מזדהה עם מטרות המפלגה, מקבל את הוראות חוקתה ומתחייב למלא את החלטות מוסדותיה (יש כמה נוסחים לדרישה זו; לדוגמה ראו נספח 1). תנאי סף משמעותי נוסף הוא הצהרת המבקש להצטרף למפלגה שהוא אינו חבר במפלגה אחרת. דרישה זו הולמת שני סעיפים בחוק המפלגות האוסרים על חברות ביותר ממפלגה אחת. סעיף 15 מנוסח בשלילה וקובע כי "לא יירשם אדם כחבר ביותר ממפלגה אחת", וסעיף 20(א) מנוסח באופן חיובי וקובע כי "אזרח [...] רשאי להיות חבר במפלגה ובלבד שאינו חבר במפלגה אחרת". שלוש מפלגות – יש עתיד, הליכוד וקדימה – אף דורשות כי המצטרף יצהיר שלא הורשע בעברה שיש עמה קלון.

חוקת המפד"ל מרחיקה לכת בהצבת תנאי סף ומגבילה את ההצטרפות אליה על בסיס דתי: סעיף 4(א) בחוקתה קובע כי "למפלגה יתקבל כחבר כל יהודי ויהודיה שומרי תורה ומצוות, או שומרי מסורת ישראל" (מפד"ל, 2007). עם

זאת, במפקד שנערך לקראת הבחירות הפנימיות לבחירת ראש המפלגה ורשימת המועמדים לכנסת ב-2012 (תחת השם "הבית היהודי") נעדרו תנאים אלה מטופסי ההתפקדות. קרוב לוודאי שהיה זה צעד מחושב שנוקט כחלק מהמאמץ לפנות אל נתח גדול יותר באלקטורט ולפרוץ את חומת המגזריות הדתית-לאומית. הבחירה של מועמדת חילונית למקום גבוה ברשימה והקולות שקיבלה הרשימה ממצביעים לא דתיים בבחירות 2013 משקפים את ההצלחה של צעד זה. במרבית המקרים נתונה לחברי מפלגה בישראל הזכות לבחור את המוסדות הייצוגיים במפלגה, דוגמת מועצות הסניפים, הוועידות ומרכזי המפלגות. מקצת המפלגות אף מעניקות לחבריהן את הזכות לבחור את מנהיג המפלגה ואת מועמדיה לכנסת בהליכים של פריימריז מפלגתיים (נעסוק בכך בהרחבה בסעיף הבא). הזכות לבחור או להיבחר למוסדות מפלגתיים או למשרות ציבוריות מטעם המפלגה מוגבלת על ידי תקופת אכשרה, כלומר פרק זמן מסוים שצריך לחלוף בטרם יוכל החבר לממש זכויות אלו. תקופות האכשרה משתנות ממפלגה למפלגה ומתפקיד לתפקיד והן נתונות לשינויים תכופים.

חוקת המפלגות אינן מקנות לחברי מפלגה בישראל את הזכות להשתתף בקביעת מצע המפלגה לבחירות או בקביעת מדיניותה. רובן אף לא מתייחסות לנושא זה בחוקותיהן. יוצאי דופן הם כינוסים שנערכו בשנת 2012 בנושאי מדיניות ומצע, שאליהם הוזמנו חברי המפלגה (במקרה של מפלגת העבודה) ואף תומכיה (במקרים של קדימה ושל מרצ). למעשה, המפלגה היחידה המעניקה במפורש לחבריה זכויות מעבר לזכות לבחור ולהיבחר היא מפלגת העבודה. חוקת המפלגה פורשת כמה זכויות יסוד של חבריה ובהן: "להשתתף באסיפות כלליות של הסניף, ליטול בהן רשות דיבור לשם שאלות, הערות או הבעת דיעה"; "לפרסם דבריו ודיעותיו בבטאונים של המפלגה"; "להשתתף במשאל חברים"; וכיוצא באלה (מפלגת העבודה, 2007). זכויות אלה אינן מעידות בהכרח שהמפלגה פתוחה והשתתפותית יותר ממפלגות אחרות; קרוב לוודאי שסעיפים אלה בחוקת המפלגה מקורם בסוף שנות השישים והם אך שריד לעידן של מפלגות ההמון. כך, למשל, שלא כמו בעבר אין היום במפלגת העבודה ביטאון מפלגה רשמי, ומעולם לא נערך בה משאל חברים. עם זאת, מדד הדמוקרטיה המפלגתית (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2013) אכן מצא כי רמת הדמוקרטיה הפנימית במפלגת העבודה, ובכלל זה זכויות החברים ומידת השפעתם, היא הגבוהה בישראל.

חוקות המפלגות גם כמעט שאינן מפרטות את החובות של חברי המפלגה מעבר לחובות ההצהרה שבטופסי ההתפקדות, המנוסחות בלשון כללית ולא מחייבת (הזדהות עם מטרת המפלגה, קבלה של הוראות חוקתה וציות להחלטות מוסדותיה). גם כאן מפלגת העבודה יוצאת דופן. סעיף 89 לחוקתה קובע כי על חבר מפלגה להיענות ככל יכולתו לקריאת המפלגה למעשים של התנדבות אישית וכספית ולהתייצב עם המפלגה במערכותיה. גם בסעיפים אלה אפשר לראות שריד לתפיסות שהיו מקובלות לפני כמעט יובל שנים.

ג. יותר זכויות? דמוקרטיזציה פנים-מפלגתית

אמנם חלה ירידה במספר (המוחלט והיחסי) של חברי מפלגות בדמוקרטיזציה הוותיקות, אך כיום החברים נהנים מהשפעה רבה יותר מזו שהייתה להם בעבר – לפחות בכל הנוגע לבחירה של נושאי התפקידים ונבחרי הציבור של המפלגה. שני התהליכים אינם מנותקים זה מזה. הסבר מרכזי למגמת הדמוקרטיזציה הפנימית במפלגות רבות בשני העשורים האחרונים הוא הרצון של מפלגות להיאבק בירידה במספר החברים ולמשוך חברים חדשים. לשם כך הן מציעות תמריצים סלקטיביים, כמו זכות הצבעה בהליכי בחירה פנימיים (Scarow, 1999; Hazan and Pennings, 2001; Barnea and Rahat, 2007).

בשני הליכי בחירה התחוללה דמוקרטיזציה – בבחירה של מנהיגי המפלגות ובבחירת המועמדים לכנסת. בחינה של השיטות לבחירת מנהיגים בליכוד (ובקודמתה חרות) ובמפלגת העבודה (ובקודמתה מפא"י) משקפת תהליך לינארי של הרחבה הדרגתית של הגוף הבוחר. במפא"י נהנה דוד בן-גוריון עד שנת 1963 ממעמד של מנהיג טבעי ובלתי מעורער. מעמדו נחשב כה מבוצר עד כי אפילו כשפרש מראשות הממשלה בשנת 1954 הוא לא חדל להיות מנהיג מפא"י. איש לא פקפק בכך, אפילו לא ראש הממשלה משה שרת (ינאי, 1969: 51). כאשר התפטר בן-גוריון בשנת 1963 לא היה במפא"י הליך פורמלי לבחירת מנהיג חדש. ערב ההתפטרות התכנסה האליטה המפלגתית המצומצמת של מפא"י להתייעצויות לא רשמיות ולמחרת מונה לוי אשכול ליורש; מרכז מפא"י אשרר את מינויו. שנתיים לאחר מכן נערכה לראשונה התמודדות לראשות המפלגה, ובן-גוריון ניסה להדיח את אשכול מתפקידו אך נכשל. הגוף הבוחר היה מרכז המפלגה. בשנת 1969, לאחר פטירת אשכול, אשרר מרכז מפלגת העבודה את

המינוי של גולדה מאיר למנהיגה החדשה, ובשנת 1974 עדיין היו אלה חברי המרכז שבחרו את המנהיג (יצחק רבין גבר על שמעון פרס). שלוש שנים לאחר מכן הוחלט כי ועידת המפלגה תבחר את המנהיג. מבחינת המספר של בעלי זכות הבחירה השינוי הביא לגידול – מכ-500 צירי מרכז לכ-3,000 צירי ועידה (קניג, 2012: 134). ועידת המפלגה הייתה הגוף שבחר את מנהיג המפלגה גם בשנות השמונים. בשנת 1991 הוקמה במפלגת העבודה "ועדת פריימריז" בראשות חבר הכנסת חגי מרום. הוועדה דנה והמליצה על אימוץ פריימריז לבחירה של רשימת המועמדים והמנהיג שבמסגרתם תינתן זכות בחירה לכל חברי המפלגה. ועידת המפלגה אישרה את ההמלצות בנובמבר 1991, וחודשים ספורים לאחר מכן כבר ערכה המפלגה לראשונה פריימריז להנהגת המפלגה (בר, 1996). מאז, במשך יותר מעשרים שנה, מנהיגי מפלגת העבודה נבחרים בשיטה זו.³

כמו בן-גוריון במפא"י גם מנחם בגין בחרות נהנה ממעמד של מנהיג טבעי. בגין אמנם עמד לבחירה מחודשת בכל כינוס דו-שנתי של התנועה, אך היה זה ריטואל פורמלי בעיקרו. רק לאחר פרישתו מהחיים הפוליטיים נערכה התמודדות על ראשות התנועה. הגוף הבוחר היה מרכז חרות, ויצחק שמיר ניצח את דוד לוי (1983) ואת אריאל שרון (1984). בשנת 1992, כשהליכוד כבר היה למפלגה מאוחדת, גבר שמיר פעם נוספת על לוי ושרון, אבל הפעם הגוף הבוחר היה מרכז הליכוד. מבחינת מספר בעלי זכות הבחירה השינוי הביא לגידול – מכ-900 צירים במרכז חרות לכ-3,000 צירים במרכז הליכוד. בשנת 1993, בעקבות ההפסד בבחירות לכנסת ה-13, החליט הליכוד לאמץ אף הוא את שיטת

3 שלושה חילופי הנהגה לא התקיימו במתכונת של פריימריז מאז אומצה שיטה זו. רצח יצחק רבין בנובמבר 1995 הותיר את המדינה ללא ראש ממשלה ואת המפלגה חסרת מנהיג. הממשלה התכנסה לשיבת חירום שעות ספורות לאחר הרצח ומינתה את שמעון פרס לראש ממשלה בפועל. בתום ימי האבל התכנסה לשכת המפלגה (גוף מצומצם של כמה עשרות חברים) ומינתה את פרס, ללא מתנגדים, למועמד להרכיב ממשלה חדשה. בשני המקרים האחרים היה המינוי מלכתחילה מינוי לתפקיד זמני. בשנת 2003, לאחר הפרישה של עמרם מצנע מתפקיד יושב ראש המפלגה ומתוך רצון להימנע מהתמודדות שלישית בתוך שנתיים, הוחלט למנות יושב ראש זמני. מאחר שהיה מדובר במשרה זמנית, נבחר היושב ראש בידי מרכז המפלגה. המקרה השני היה בראשית 2011: לאחר פרישתו של אהוד ברק נבחר מיכה חריש לתפקיד יושב ראש זמני בידי חברי הסיעה. לאחר מכן אשררה ועידת המפלגה את הבחירה.

הפריימריז, ובנימין נתניהו נבחר בשיטה החדשה למנהיג המפלגה. מאז נבחרו כל ראשי הליכוד בשיטה זו. בשתי המפלגות – הליכוד ומפלגת העבודה – משמעות המעבר לשיטת הפריימריז הייתה גידול דרמטי בגוף הבחור, מכמה אלפי חברי מרכז או ועידה לרבות בעלי זכות בחירה.

אשר לבחירה של רשימות המועמדים לכנסת, תהליך ההתרחבות של הגוף הבחור היה לינארי במפלגת העבודה אך לא בליכוד. עד שנת 1984 (כולל) קבעה מפלגת העבודה את רשימות המועמדים שלה לכנסת בגוף מצומצם של ועדות מינויים ("ועדות מסדרות", שהחברים בהן היו כמה אנשי מפתח במפלגה). רק בשנת 1988 התבצעו לראשונה בחירות פנימיות לקביעת מרבית הרשימה, והגוף הבחור היה מרכז המפלגה. ארבע שנים לאחר מכן כבר עברה המפלגה לשיטת הפריימריז, שבה כל חברי המפלגה קובעים את רשימת המועמדים. מפלגת העבודה דבקה בשיטה זו מאז אימוצה בשנת 1992 ועד היום. מפלגת הליכוד/חרות – שדווקא הייתה הראשונה שזנחה את שיטת הוועדות המסדרות – איחרה לאמץ את שיטת הפריימריז לקביעת רשימת המועמדים. כבר בשנת 1977 נבחרו מועמדי חרות בידי צירי מרכז המפלגה בשיטה שזכתה לכינוי "השביעיות". מרכז המפלגה נותר הגוף הבחור במשך שנות השמונים אך הורחב כשנקבעה זהות בין ההרכב של ועידת המפלגה לזה של מרכז המפלגה. כאמור, בעקבות ההפסד בבחירות לכנסת ה-13 הוחלט להפגין רוח חדשנית ולאמץ פריימריז, ורשימת המועמדים לכנסת ה-14 (1996) אכן נקבעה על ידי כלל חברי המפלגה. ראש הממשלה הנבחר בנימין נתניהו פעל לשנות את השיטה ולהחזיר את ההכרעה לידי חברי המרכז, והם שבחרו את המועמדים לכנסות ה-15, ה-16 וה-17. בבחירות לכנסת ה-18 (2009) שבה הליכוד לבחור את מועמדיה לכנסת בשיטת הפריימריז, שוב ביוזמתו של בנימין נתניהו.

מפלגת קדימה, שנוסדה בשלהי 2005, לא קיימה פריימריז לבחירה של ראש המפלגה ושל רשימת המועמדים לכנסת ה-17. למפלגה הטרייה לא היו עדיין מוסדות של ממש או חברי מפלגה, שלא לדבר על חוקת מפלגה מוסדרת. מייסד המפלגה וראש הממשלה אריאל שרון נעלם בפתאומיות מהשדה הפוליטי בינואר 2006 עקב מצבו הבריאותי. בהיעדר הליכים מוסדרים התייצבו חברי הסיעה של המפלגה מאחורי ממלא מקום ראש הממשלה, אהוד אולמרט, וזה נהפך למנהיג השני של קדימה. סמיכות הבחירות הביאה למצב שבו הרשימה לכנסת – שאת הרכבתה החל שרון – נקבעה בידי אולמרט עצמו. בתקופת הכנסת ה-17 יישרה

קדימה קו עם הליכוד ועם מפלגת העבודה ואימצה את שיטת הפריימריז לבחירת המנהיג ורשימת המועמדים לכנסת. שלוש התמודדויות התקיימו מאז במתכונת של פריימריז: שתיים להנהגת המפלגה (2008 ו-2012) ואחת לקביעה של רשימת המועמדים לכנסת ה-18. לקראת הבחירות לכנסת ה-19 החליטה קדימה לבטל את הליך הפריימריז בעקבות סקרי דעת הקהל שחזו צניחה ניכרת בכוחה ואשר על כן פורשו כמייתרים הליך זה.

מלבד ההשפעה הישירה שהוקנתה לחברי מפלגה על בחירת המנהיג – ובחלק מן המקרים גם על הרכב הרשימה לכנסת – הוקנתה להם לעתים רחוקות השפעה גם על קביעת המדיניות. השימוש במשאלי חברים הוא נדיר בישראל. כלי זה, שבאמצעותו המפלגה פונה אל חבריה כדי להתייעץ עמם בנושא מסוים, אינו כלי מחייב אך הוא מבטא שיתוף של חברי המפלגה בעיצוב הדרך הרעיונית של המפלגה. משאל חברי הליכוד שהתקיים בראשית מאי 2004 הוא המקרה היחיד של שימוש בכלי זה. המפלגה ערכה משאל בין חבריה על תכנית ההתנתקות שקידם ראש הממשלה אריאל שרון. מחצית מתוך כמעט 200 אלף בעלי זכות בחירה השתתפו במשאל והצביעו ברובם נגד התכנית. למרות זאת לא שעה ראש הממשלה להכרעת החברים והמשיך לקדם את תכנית ההתנתקות (אריאלי-הורוביץ, 2006). תחום נוסף שבו עשויה להיות לחברי מפלגה השפעה הוא עיצוב המצע הפוליטי שלה. גם כאן מוסדות המפלגה הנבחרים והנהגתה הם שיעצבו סופית את המצע, אך כאמור היו מפלגות שפתחו את ההליך לקראת הבחירות לכנסת ה-19 – לפחות בשלבים הראשונים – גם לחברי מפלגה ואף לתומכיה.

כפי שעולה מלוח 7 לעיל, נכון לסוף שנת 2012 נבחרו ארבעה מנהיגי מפלגות מרכזיות בפריימריז בהשתתפות חברי המפלגה (הליכוד, קדימה, מפלגת העבודה והבית היהודי). מלבד קדימה, כולן קיימו פריימריז מפלגתיים גם לבחירה של רשימות המועמדים שלהן לכנסת ה-19. לחברי המפלגה תפקיד חשוב ומכריע בפוליטיקה הפנימית של מפלגות אלו. לעתים יש להם השפעה שחורגת מהזירה המפלגתית וגולשת אל הזירה הפוליטית הלאומית. לדוגמה, בפריימריז להנהגת קדימה בספטמבר 2008 הכריעו מתפקדי המפלגה, ברוב זעום, כי ציפי לבני (ולא שאול מופז) תחליף את אהוד אולמרט. להכרעה זו היו תוצאות שחרגו מהזירה הפנים-מפלגתית. יש הטוענים כי אילו נבחר מופז הוא היה מגיע להסכם קואליציוני ומתמנה לראשות הממשלה. בדומה, מתפקדי הליכוד הם שהכריעו בהמוניהם כי אריאל שרון ימשיך בתפקידו כיושב ראש המפלגה בפריימריז של

שלהי 2002. אילור הצליח בנימין נתניהו לגבור על אריאל שרון בהתמודדות זו, הוא היה מתמנה לראשות הממשלה ותכנית ההתנתקות כנראה לא הייתה יוצאת לפועל, וייתכן גם שמפלגת קדימה לא הייתה נוסדת.

מכאן שההשפעה של חברי מפלגה על הפוליטיקה המפלגתית ואף מעבר לה הולכת וגדלה על אף מספרם ההולך וקטן. עובדה זו כשלעצמה היא סיבה מספקת לחקור קבוצה זו. היא גם סיבה טובה לייחס חשיבות לתופעות בעייתיות בולטות המלוות בשני העשורים האחרונים את החברות במפלגות ואת הליכי הבחירות הפנימיים. על טיבן של אלה נעמוד בפרק הבא.

2. חברות מפלגתיות במציאות פוליטית משתנה

אופי החברות המפלגתיות עבר תמורות משמעותיות מאז תור הזהב של מפלגות ההמון. הדגם של מפלגת ההמון, שהיה בשיאו בעשורים שלאחר מלחמת העולם השנייה, התבסס על ארגון חוץ-פרלמנטרי חזק שנסמך על קבוצה גדולה של חברי מפלגה. המפלגה מילאה לא רק תפקידים שלטוניים אלא גם תפקידים חברתיים. פעמים רבות המשמעות של חברות במפלגה הייתה נגישות משופרת לשירותים שסיפקה המפלגה בתחומים כמו בריאות (קופות חולים), דיור (חברות משפנות), תעסוקה (ארגוני עובדים ולשכות עבודה), תקשורת (עיתונות), תרבות פנאי (מועדוני ספורט) וחינוך (תנועות נוער). החברות במפלגה הייתה חלק מהזהות הקהילתית. עם זאת, לא הייתה לחברי המפלגה השפעה רבה על קבלת ההחלטות ועל בחירת נושאי התפקידים הבכירים במנגנון המפלגתי.

כפי שראינו, היום המצב אחר. מספרם של חברי המפלגות הולך ופוחת, ואף על פי כן הם נהנים מהשפעה רבה יותר בבחירה של נושאי תפקידים בכירים במפלגה. כדי לעמוד על ההשלכות האפשריות של שתי המגמות – הירידה במספר החברים בצד העצמת זכויותיהם – יש לנתח את מאפייני הזהות של חברי המפלגות, את ערוצי גיוסם ואת זיקתם למפלגה, את עמדותיהם ואת דפוסי התנהגותם.

אחת התופעות הבולטות בשני העשורים האחרונים נוגעת למשולש היחסים אזרח-מפלגות-שלטון. כאמור, מפלגות הרחיבו את הזכויות הניתנות לאזרחים הנכונים לעשות את המאמץ הקטן ולהיעשות חברי מפלגה עד כדי שהעניקו להם את הכוח להשפיע ואף להכריע בדבר הזהות של מנהיגיהן ומועמדיהן למשרות ציבוריות נבחרות. תופעה זו של דמוקרטיזציה פנים-מפלגתית צריכה להיתפס

כחיובית, אולם היא כרוכה באתגרים לא פשוטים (Cross and Katz, 2013). בישראל הביא אימוץ שיטת הפריימריז – שמשמעה הפקדת ההכרעה בדבר הזרות של מנהיגי המפלגה ומועמדיה בידי חברי מפלגות – לליקויים ולתופעות לוואי שליליות. בחלוקה גסה אפשר לחלק אותם לשלושה אשכולות (קניג, 2012): הראשון נוגע להיבטים הפיננסיים של הפריימריז – עברות מימון וגיוס כספים, חיזוק התלות של המועמדים בבעלי הון ופגיעה בשוויון ההזדמנויות בין המועמדים. אשכול הליקויים השני נוגע להשפעת הפריימריז על התנהגות הפוליטיקאים – נאמנותם למפלגה, פעילותם הפרלמנטרית והמשמעת הסיעתית שלהם. אשכול הליקויים השלישי נוגע לגיוס החברים ולמפקדי החברות. שני האשכולות הראשונים אינם מעניינו של מחקר מדיניות זה ולא נתעכב עליהם; לעומתם, האשכול השלישי נוגע בלב הנושא של חברות במפלגה וכולל את הסוגיות של גיוס חברי מפלגה, הפרופיל הדמוגרפי שלהם והמניעים שלהם. בפרק זה נצביע על כמה תופעות מטרידות המלוות את החברות המפלגתית בישראל בשני העשורים האחרונים, מעבר לתופעת החברות המזדמנת שעליה עמדנו בפרק הקודם.

א. מפקדים קלוקלים: על קבלני קולות, מפקדי ארגזים ומתפקדים כפולים

מהשוואת ספרי הבחורים של הליכוד והעבודה מתברר כי כ-4,000 מתפקדים התפקדו במקביל לשתי המפלגות [...] בשתי המפלגות העריכו אתמול כי הגברת מעורבותם של קבלני הקולות בפקידת חברים חדשים גרמה לתופעה.

(מועלם, 2002ב)

הענקת זכות בחירה לכל חבר מפלגה, ללא פיקוח ואסדרה אפקטיביים של החברות במפלגות, פתחה צוהר לניצול לרעה של השיטה. כמעט בכל מפקד חברים שהתקיים במפלגה כלשהי בשני העשורים האחרונים יש עדויות לפעילות של "קבלני קולות" – מגייסי קולות מקצועיים המשתמשים ביכולתם לשכנע ואף ללחוץ על אזרחים כדי לצרף למפלגה באופן מאורגן והמוני מאות מתפקדים ואפילו אלפים, לעתים קרובות בלי שתהיה להם כל זיקה רעיונית או אחרת למפלגה. קבלני הקולות פועלים לרוב בקרב מגזרי אוכלוסייה המתאפיינים ברשת קהילתית הדוקה המקלה על הגיוס: ערבים, חרדים, ברודים, תושבי יהודה

ושמרון ("מתנחלים"), דרוזים, ועדי עובדים גדולים וחברי קיבוצים. במקרים רבים מדובר בגיוס של אוכלוסיות פגיעות יחסית, עניות או תלויות בקבלן הקולות או במקורביו. תופעה זו של יחסי תלות המנוצלים לגיוס תמיכה פוליטית מוכרת בספרות מדע המדינה בשם "יחסי פטרון-קליינט" ומאפיינת פוליטיקה לא דמוקרטית. לעתים קרובות קבלני הקולות נוקטים אמצעים שאינם עולים בקנה אחד עם החוק. הם גם מספסרים ברשימות המתפקדים שלהם – לפעמים לטובת קידום אינטרסים תעסוקתיים (איגודי עובדים), לפעמים כדי לקדם נושא אידאולוגי ולפעמים לצורכיהם הפרטיים, למשל קידומם לתפקידים בשכר או ניסיון להשפיע על מכרזים.

הליך הצירוף על ידי קבלני קולות נעדר שקיפות משום שהם אינם נוהגים לחשוף את שמות המצטרפים ואת זהותם עד הרגע האחרון לפני ההתמודדות. מכאן הכינוי "מפקדי ארגזים": קבלני הקולות מגיעים לאתר שבו נערך רישום החברים (בדרך כלל המטה הארצי של המפלגה) עם ארגזים מלאים בטופסי חברות רגע לפני תום מועד ההתפקדות לבחירות הפנימיות, כדי שלא לחשוף את החברים למועמדים שאינם חפצים ביקרם. יתרה מזו, לא אחת מתגלה כי האופן שבו צירפו קבלני קולות את חברי המפלגה אינו כשר. יש שהם משלמים את דמי החברות במפלגה עבור החבר החדש (דרוקר, 2011; ליס, 2013) או מבטיחים לו טובות הנאה; יש שהם פוקדים אנשים בלי ידיעתם או על ידי הטעיה והיו אף מקרים של טופסי התפקדות מזויפים. כך, לדוגמה, בשנת 2011 נפסלו יותר מ-15 אלף טופסי התפקדות למפלגת העבודה. רובם נפסלו בשל אי-סדרים בגבייה של דמי החבר, וחלק ניכר נפסלו בגלל התפקדות כפולה במפלגה אחרת (מועלם, 2011א). בדיקה מקיפה שערכה חברת החדשות של ערוץ 2 ואשר התייחסה ל-23,798 טופסי מתפקדים למפלגת העבודה בשנת 2011 העלתה שורה של בעיות המעיבות לכאורה על כשרותו של המפקד. במגזר הערבי היו כמה מקרים שבהם עשרות מתפקדים – בדרך כלל בני אותה חמולה – הוחתמו עם מספר טלפון אחד של הפוקד המרכזי בניגוד ברור להנחיות. השימוש במספר אחיד מקשה את איתור המתפקדים כדי לבחון את כשרות התפקדותם. ביישוב קלנסווה, למשל, אותרו 36 מתפקדים בעלי אותו מספר טלפון (ליס, 2011א).

הדחף והלהט לפקוד אורחים לשורות המפלגה מוביל לעתים להתפקדות כפולה. כפי שכבר הוזכר לעיל, חוק המפלגות אוסר (בשני סעיפים נפרדים) על חברות כפולה, והמפלגות הכניסו לטופסי ההתפקדות הצהרה שהמתפקד חייב

לחתום עליה שהוא אינו חבר במפלגה אחרת. אולם פעם אחר פעם מתגלה כי אלפי חברים הם מתפקדים כפולים. בבדיקה שעשה רשם המפלגות בשנת 1996 נמצא ש-12% ממתפקדי הליכוד, 8% ממתפקדי העבודה וכמעט 30% ממתפקדי צומת רשומים כחברים במפלגות נוספות (רהט ושר-הדר, 1999: 165). בדומה, הצלבה בין רשימות מתפקדי העבודה והליכוד במהלך הפריימריז לראשות מפלגת העבודה ב-2002 חשפה 4,500 מתפקדים כפולים (ורטר, 2002ב). בשנת 2011 אותרו ברשימת המתפקדים של מפלגת העבודה 4,200 אנשים שהיו חברים במפלגות אחרות (שומפלבלי, 2011). במערכת הבחירות לכנסת ה-19 דווח כי 2,800 אזרחים רשומים כחברים בליכוד ובבית היהודי בעת ובעונה אחת (יהב, 2013).

תופעות אלה מעצבות מציאות שבה הדימוי של המפלגה כזירה צינית הנשלטת בידי גורמים אופורטוניסטיים ואינטרסנטיים תופס את מקום האידאל של אזרחים שאכפת להם, המצטרפים למפלגה בשל רצונם להשפיע. לתופעה זו שני צדדים: היצע וביקוש. לפוליטיקאים יש פיתוי גדול להסתמך על קבלני קולות שיכולים להבטיח להם מספר קולות רב בוודאות גבוהה יחסית. נראה קל בהרבה לגייס תמיכה של מאות קולות "מאורגנים" דרך מתווך מאשר ללקט קולות של חברים "חופשיים". לפיתוי הזה יש מחיר. אבי דגני, שניתח את הרכב החברים במפלגת העבודה בשנת 2007, העיר: "במקום להפוך את העבודה לאלטרנטיבה שלטונית ולפתוח את שורותיה לקבוצות רחבות באוכלוסייה, מעדיפים מנהיגי העבודה להסתמך על התפקדות המונית של ציבורים מאורגנים – בעיקר בקיבוצים ובקרב הערבים – באופן שעלול להוציא שם רע לדמוקרטיה" (דגני, 2007).

אפשר להצביע על כמה תוצאות משמעותיות של תופעות אלה: ראשית, הן פוגעות במוטיבציה של החברים המסורים, אלה שהתפקדו למפלגה מתוך הזדהות רעיונית ורצון להיות מעורבים בחייה הפנימיים. אלה רואים כיצד זכויותיהם מושוות לקהל מתפקדים שזיקתו למפלגה קלושה ושנגוע לעתים בשיקולים זרים ולא ענייניים. שנית, הן פוגעות בתדמית של המפלגה ושל הליך הבחירות הפתוח שהיא מיישמת. במקום שהמפלגות המקיימות פריימריז ייהנו מדימוי חיובי (שיטה פתוחה, תחרותית, דמוקרטית, שקופה) דבק בהן רפש בגלל דיווחים על מאות ואלפים של טופסי התפקדות פסולים ועל פעילותם של קבלני הקולות (ראו למשל מועלם, 2005; ליס, 2011א). שלישית, הגיוס המאורגן בקבוצות מסוימות, בפרט כאלה שיש להן זיקה קלושה לערכי המפלגה ולדרכה, עלול ליצור גוף בוחר שאינו מייצג נאמנה את קהל התומכים שלה.

ב. ייצוגיות יתר של מגזרי אוכלוסייה וחברות לא כנה ואינסטרומנטלית

לא יכול להיות שמחצית אחוז מהאוכלוסייה, שמשקלה במפלגה 25%, קובעת מי יהיה היושב ראש או את הרכב הרשימה. (בנימין בן אליעזר. מצוטט אצל ורטור, 2002)

רק התפקדות מאורגנת תהפוך אותנו לגורם בעל כוח והשפעה. (אליקו אלג'ס, יו"ר מטה המאבק של הרכב הדו-גלגלי. מצוטט אצל מועלם, 2010)

מה טיב הקשר בין הצבעה בפריימריז לבין הצבעה בבחירות לכנסת? האם רשימת המועמדים לכנסת נבחרת בידי מי שמצביעים למפלגה בבחירות לכנסת או שמא הרכב הרשימה מושפע מהצבעתם של תומכי מפלגות אחרות? ובנימה מתריסה פחות: האם חשוב שאוכלוסיית חברי המפלגה תהיה ייצוגית ותשקף את קהל המצביעים של המפלגה? על פני הדברים התשובה לכך חיובית. מבחינה דמוקרטית ראוי שתהיה הלימה בין הפרופיל של מצביעי המפלגה לבין זה של חבריה, האמונים על בחירת המנהיגים והמועמדים של המפלגה לכנסת. אם לא, עלולה להיווצר הטיה חברתית (social bias) – מצב שבו המפלגה ונבחריה אינם מייצגים מבחינת הרכבם (ייצוג תיאורי) את קהל מצביעיה (Norris and Lovenduski, 1995).

אימוץ הפריימריז והפעילות של קבלני הקולות ושל גורמים אינטרסנטיים אחרים יצרו מצב שבו אפשר להשפיע על הליכים פנימיים במפלגה אחת ולהצביע בבחירות לכנסת עבור מפלגה אחרת. בניגוד לחברות ביותר ממפלגה אחת, תופעה זו אינה בלתי חוקית אך היא פוגמת בהליך הדמוקרטי. חבר שאינו תומך במפלגתו ואינו מצביע עבורה למעשה מערער את דפוס הזרמת הסמכות, את שרשרת הייצוג שמתחילה באזרחים ובחברים ונמשכת בנבחרים לפרלמנט. תופעה זו גם מביאה לכך שאוכלוסיית המתפקדים רחוקה מלייצג את קהל התומכים של המפלגה.

תופעה זו של "חברים לא כנים" רווחת בעשור האחרון בכל המפלגות הגדולות (קניג, 2012: 144-145). בסקר שיתואר כאן בהמשך נשאלו חברים בשלוש מפלגות שהתקיימו בהן פריימריז אם הם הצביעו למפלגה שבה הם חברים בבחירות האחרונות לכנסת (פברואר 2009, כ-16 חודשים טרם עריכת הסקר).

כ-15% מחברי המפלגות הצהירו כי לא הצביעו בבחירות האחרונות למפלגה שבה הם חברים: 12% מחברי הליכוד, 15% מחברי קדימה ו-17% מחברי מפלגת העבודה. נתונים אלו משקפים רק חלק מהתופעה, משום שאפשר לשער כי חלק מהנשאלים התקשו להודות בכך שתמכו במפלגה אחרת או אולי "תיקנו" שלא במודע את הצבעתם כדי להפגין עקביות הנתפסת כתכונה חיובית בדרך כלל. תופעה זו מאפיינת מגזרים אידאולוגיים וכן מגזרים עניים יחסית, שמתקיימים בהם דפוסי השתתפות פוליטית של פטרוץ-קליינט. כך, למשל, רבים מתושבי יהודה ושומרון התפקדו לליכוד התפקדות אידאולוגית כדי להכניס לרשימה מועמדים בעלי עמדות ימניות מובהקות (יש יאמרו קיצוניות), אך ביום הבחירות הצביעו למפלגות ימין אחרות. דפוס של פטרוץ-קליינט מאפיין התפקדויות של ערבים למפלגת העבודה או התפקדויות של חרדים לקדימה, בשני המקרים כדי למלא הוראות של פטרוץ בעל עוצמה כלכלית או פוליטית ובלי כוונה להצביע עבור מפלגות אלה בבחירות הכלליות. כך, בסקר שנערך בשנת 2012 הצהירו 3.6% מכלל הנשאלים כי התפקדו למפלגה מסוימת אם כי הם אינם רואים את עצמם כחברים בה. בפילוח לפי מגזרים ניכרת השכיחות של תופעה זו בקרב הערבים: 7.3% מהנשאלים הערבים (לעומת 2.9% מהיהודים) העידו כי התפקדו למפלגה אך אינם רואים עצמם כחברים בה (הרמן ואח', 2012: 92).

יש ראיות נוספות למצב עניינים זה. בשנת 2008, למשל, נרשמו ביישוב כסייפה 114 מתפקדים למפלגת קדימה, אך רק 27 מצביעים מהיישוב הצביעו לה בבחירות לכנסת (פרידמן, 2011). בבחירות המקדימות (פריימריז) לבחירת מנהיג קדימה, במרץ 2012, הצביעו ביישוב דיר אל-אסד 1,291 מתפקדים. בבחירות לכנסת שנערכו שלוש שנים קודם לכן הצביעו למפלגה רק 265 תושבים מהיישוב. לפני הפריימריז לבחירת מנהיג קדימה, במרץ 2012, דווח כי מתוך כמעט 100 אלף מתפקדי המפלגה, 23 אלף הם ערבים (Hoffman, 2012). ואולם רק כ-2% מהקולות שקיבלה קדימה בבחירות לכנסת ה-18 באו מהמגזר הערבי (ראו לוח 18 להלן).

במפלגת העבודה נרשמו תופעות דומות: בבחירות 2009 קיבלה המפלגה 232 קולות בעיר שפרעם, אך בשנת 2011 היו בעיר שפרעם 336 מתפקדי עבודה; בבחירות 2009 קיבלה המפלגה 47 קולות מתושבי כפר קאסם אך בשנת 2011 היו בכפר 166 חברי מפלגה רשומים; ביישוב הכרווי חורה הצביעו ב-2009 למפלגת

העבודה 16 איש בלבד, אך בתום המפקד של שנת 2011 התפקדו למפלגה 139 מתושבי המקום; הנתונים בכסייפה בשנים אלה הם 25 ו-151 בהתאמה (סגל ודקל, 2011). בבחירות 2003 קיבלה מפלגת העבודה 275 קולות מתושבי טייבה, אך בתום המפקד של שנת 2005 היו רשומים בטייבה 1,100 חברי מפלגה; הנתונים בטירה בשנים אלה היו 146 ו-900 בהתאמה (מועלם, 2005).⁴

בשנת 2011 פרסמה מפלגת העבודה נתונים רשמיים שלפיהם 11,270 מתוך כ-66 אלף המתפקדים שלה היו ערבים (17%). בשנת 2007 דווח ש-22.4% ממתפקדיה הם ערבים. אבל רק כ-4% מהקולות שקיבלה העבודה בבחירות 2009 באו מהמגזר הערבי (ראו לוח 18). קודם לכן, בשנת 2005, דווח על 24,551 מתפקדים ערבים (כ-20% מכלל המתפקדים), בשנת 2002 דווח על 14,581 מתפקדים ערבים (13%), ואילו בשנת 2001 על 15% מתפקדים ערבים – כל זאת כשהם היו אז רק 4% ממצביעיה (לוי, 2002; דגני, 2007; מועלם, 2011; פרידמן, 2011). במקרים רבים עולה תמונה של ייצוג יתר למיעוט הערבי בקרב מתפקדים של מפלגת העבודה. לא נראה כי מדובר בתהליך שמסמן העצמה של קבוצה חלשה או בשימוש מושכל שלה בזירה דמוקרטית לצורך שיפור מצבה ומעמדה, אלא בביטוי של יחסי פטרון-קליינט שבהם "בוס" או ראש חמולה מנצל את תלותם של אנשים בו כדי להפיק תועלת לעצמו.

כאמור, גם המגזר החרדי זוכה לעתים לייצוג יתר ניכר בקרב חברי המפלגות. בשנת 2012 היו רשומים ביישוב החרדי מודיעין עלית 74 מתפקדים לקדימה – אך בבחירות לכנסת ה-18 קיבלה המפלגה מתושבי היישוב רק 7 קולות. הנתונים בביתר עלית בשנים אלה היו 62 מתפקדים ו-6 מצביעים, ובאלעד – 73 מתפקדים ו-15 מצביעים (קרני וברוט, 2012). ביולי 2011 נחשף כי קבלן קולות חרדי פקד

4 יש לומר שאין חפיפה מושלמת בין קלפי ביישוב מסוים בפריימריז מפלגתיים לקלפי ביישוב בבחירות לכנסת. הפרישה של קלפיות בבחירות הפנימיות מצומצמת יותר, ולכן קורה שקלפיות ביישובים בסדר גודל בינוני כוללים מתפקדים מיישובים קטנים יותר בסביבתם. הקלפי בקיבוץ כפר עזה, למשל, שבה הצביעו בבחירות הפנימיות להנהגת קדימה 250 מצביעים, כללה מתפקדים גם מיישובי הסביבה. היעדר החפיפה אינו מאפשר לערוך השוואה מושלמת בין הגודל של אוכלוסיית המתפקדים לבין מספר המצביעים למפלגה, אבל היא בכל זאת מאפשרת לייחס חשיבות להבדלים גדולים בייצוג הדמוגרפי בין אוכלוסיית המתפקדים לבין אוכלוסיית המצביעים.

בנתיבות 527 חרדים למחנה של עמיר פרץ, שהתמודד בפריימריז על ראשות העבודה. בתחקיר נחשף שחלק מהמתפקדים כלל לא ידעו שהם חברים במפלגת העבודה, ואחרים טענו שאינם מתכוונים להצביע כלל למפלגה. טענה זו קיבלה חיזוק בכך שרק 197 מהמצביעים בנתיבות נתנו את קולם למפלגה בבחירות לכנסת ה-18 (קרני, 2011).

שני מגזרים נוספים הזוכים לייצוג יתר הם תושבי יהודה ושומרון (בעיקר בקרב מתפקדי הליכוד) וחברי הקיבוצים (בעיקר בקרב מתפקדי מפלגת העבודה). דיווח עדכני לסוף שנת 2011 חשף ש-9.1% ממתפקדי הליכוד הם תושבי יהודה ושומרון. תושבים אלה הם רק 4.1% מכלל מצביעי הליכוד. הדיווח מצביע לא רק על ייצוג יתר אלא גם על תופעה נפוצה של חברות לא כנה. כ-34 יישובים מעבר לקו הירוק היה מספר המתפקדים לליכוד גבוה יותר ממספר הבוחרים שהצביעו למפלגה בבחירות 2009. התופעה בלטה במיוחד ביישובים האידאולוגיים יותר: בחברון היו פי 4.8 יותר מתפקדים ממצביעים, ביצהר – פי 4.7 ובאלון מורה – פי 3.7. לעומת זאת, בהתנחלויות גדולות ולא אידאולוגיות (גבעת זאב, מעלה אדומים, אריאל, אפרת) שיקפו הנתונים תמונה סבירה יותר: היו בהם יותר מצביעי ליכוד מחברי ליכוד (לוינסון, 2012א). האסטרטגיה של חלק מתושבי השטחים להתפקד לליכוד בלי להצביע למפלגה באה לידי ביטוי גם בדיווחים של כלי התקשורת על פעילים מקומיים העוברים ופוקדים תושבים לליכוד ומשכנעים אותם שאין צורך להצביע למפלגה: "לא מבקשים ממך להצביע לליכוד בבחירות הכלליות. כרגע מבקשים ממך רק להתפקד ולהשפיע מבפנים על המהלכים המדיניים [...] כדי להשפיע על בחירת המועמדים של הליכוד לכנסת הבאה" (לוינסון, 2011).

ארבע שנים קודם לכן, במסגרת עתירה של שלושה חברי ליכוד נגד המועמדות של משה פייגלין ליושב ראש המפלגה, צורפו נתונים דומים המעידים על התופעה. כפי שמשקף בלוח 8, העותרים השוו את מספר המתפקדים (חברי הליכוד) בשנת 2006 בכמה יישובים למספר הקולות שקיבלה המפלגה בבחירות באותה שנה. כפי שאפשר לראות, בכל היישובים המופיעים בלוח – בדרך כלל התנחלויות אידאולוגיות קטנות – היה מספר החברים גדול במידה ניכרת ממספר מצביעי הליכוד. באיתמר, למשל, היו 45 חברי ליכוד, אך רק 4 תושבים הצביעו למפלגה בבחירות באותה שנה (פחות מ-2% מכלל הקולות ביישוב). רוב הקולות – יותר מ-70% – ניתנו לאיחוד הלאומי, וכמעט 13% ניתנו לרשימה

של יוצא "כך" ברוך מרזל – חזית יהודית לאומית. נכון לשנת 2006 היו ביישוב צהר 101 חברי ליכוד, אך רק 6 תושבים הצביעו למפלגה בבחירות (2.5% מכלל הקולות ביישוב). רוב הקולות – מעל 60% – הוענקו לרשימה של מרזל.

לוח 8

חברות לא כנה בליכוד ב-28 יישובים ביהודה ושומרון, 2006

הפער	מספר המצביעים	מספר המתפקדים	היישוב
41	4	45	איתמר
116	35	151	אלון מורה
200	87	287	בית אל
78	143	221	ברכה
97	17	114	בת עין
50	9	59	דולב
81	42	123	חלמיש
152	26	178	טלמון
95	6	101	יצהר
26	38	64	יקיר
145	20	165	כוכב השחר
58	37	95	כוכב יעקב
16	16	32	כפר תפוח
38	9	47	מבוא חרון
35	8	43	מעלה לבונה
7	0	7	מעלה עמוס
21	4	25	מצודת יהודה
53	26	79	מצפה יריחו
22	9	31	סוסיה
19	5	24	עטרת
61	14	75	עלי
109	61	170	עפרה
49	19	68	עתניאל
45	0	45	פני חבר
47	32	79	פסגות
97	121	218	קדומים
28	9	37	רבבה
247	49	296	שילה

מקור: זי, 2007.

במפלגת העבודה היה בקרב המתפקדים ייצוג יתר לקיבוצים. התנועה הקיבוצית קשורה למפלגת העבודה באופן מסורתי ובמשך שנים, אך משום שאנשיה מהווים שיעור קטן מאוכלוסיית ישראל, משקלם בקרב כלל המצביעים למפלגת העבודה אינו גדול. בבחירות לכנסת ה-18 היה שיעור קולות הקיבוצים 6.9% מכלל המצביעים למפלגת העבודה (22,986 מתוך 334,900), אבל הם היו 11.5% (7,599) מכלל המתפקדים בשנת 2011. יש לומר שלאורך זמן חלקם של הקיבוצים נתון במגמת ירידה: ב-2002 התפקדו למפלגת העבודה 17,269 חברי קיבוצים (15% מכלל המתפקדים), וב-2005 עמד המספר על 12,139 (פחות מ-10%). הצניחה מוסברת בין השאר בביטול ההסדר המסורתי של התפקדות קולקטיבית, שלפיו אפשר היה לשלם בהמחאה אחת את דמי החברות של כל המתפקדים בקיבוץ אחד (מועלם, 2011). ביקורות נוקבות נמתחו על הסדר זה מצד מועמדים שלא קיבלו את תמיכת הקיבוצים. הם טענו כי מפקד קולקטיבי מסוג זה פוגע ברוח הוולונטרית של ההצטרפות למפלגה. עם זאת נראה כי אפילו לפני ביטולו לא לווה ייצוג היתר של הקיבוצים בתופעה של חברים לא כנים; לא נמצאו קיבוצים שבהם נרשם מספר מתפקדים גדול ממספר המצביעים.

בתחום החברות האינסטרומנטלית בולטים בליכוד החברים המכונים "פייגלינים", ובשמם הרשמי – חברי "מנהיגות יהודית". משה פייגלין, פעיל פוליטי האוחז בדעות ימניות-רדיקליות, הצטרף לליכוד בשנת 2000 וניסה להיבחר לראשות המפלגה. באותה עת רבים ראו בו מועמד הזוי מהשוליים הימניים של המפה הפוליטית, המנסה לגרור את הליכוד ימינה. עיקשותו והתמדתו (פייגלין התמודד ארבע פעמים להנהגת הליכוד) נשאו פרי: במשך עשור צירף פייגלין אלפי מתפקדים לליכוד, הגדיל את כוחו ואת השפעתו במפלגה והצליח ליצור קבוצה לכידה ומשמעותית האוחזת בעמדות קיצוניות בהרבה מהקו המסורתי של הליכוד. הוא אף נבחר למקום ריאלי בפריימריז לרשימת מועמדי הליכוד לכנסת ה-18 ונדחק אל מחוץ לרשימה רק לאחר הליך ערעור פנים-מפלגתי שהשתמש בטענות תקנוניות שנויות במחלוקת. לקראת הבחירות לכנסת ה-19 היה פייגלין המועמד החדש המצליח ביותר וקיבל יותר קולות מחברי כנסת ותקיים ואף מכאלה שכבר כיהנו כשרים ואשר נחשבו עמודי תווך של המפלגה דוגמת בני בגין, דן מרידור ומיכאל איתן. בסיס התמיכה של פייגלין בקרב מתפקדי הליכוד רחב ומהווה כוח שאין להתעלם ממנו, אף שדומה

כי רבים מתומכיו בקרב חברי המפלגה כלל אינם מצביעים עבורה. דרך פעולה זו משולה בעיני רבים לאסטרטגיית הסוס הטרויאני: כוונה לנצל את פתיחות המפלגה כדי לנטוע בתוכה סוכני שינוי שיסיטו אותה מדרכה האידאולוגית ויאפשרו להשתלט עליה מבפנים.

יש חוגים בליכוד המתכוננים בעיניים כלות על התופעה ומנסים לשנותה. בשנת 2007, למשל, עתרו שלושה חברי ליכוד נגד מועמדותו של פייגלין לראשות התנועה והציגו עילות לפסילת מועמדותו: פייגלין ותנועתו (מנהיגות יהודית) מקדמים ערכים הנוגדים את ערכי המפלגה; פייגלין מקדם עמדות אנטי-ממלכתיות ואנטי-ציוניות; פייגלין רשם מפלגה נפרדת ברשם המפלגות; פייגלין מנצל את הליכוד לקידום אינטרסים וערכים הזרים למפלגה (זיו, 2007). לאחר הצלחתו המרשימה של פייגלין בפריימריז להנהגת הליכוד בקיץ 2007 (הוא גרף מעל 23% מהקולות) פעל ראש המפלגה בנימין נתניהו להחלשת כוחו של פייגלין. הוא עשה זאת באמצעות צירוף מתפקדים חדשים ובאמצעות קיצור של תקופת הכשרתם כך שיוכלו להשתתף בקביעת רשימת המועמדים לכנסת ה-18 (מועלם, 2007).

כתגובה (מאוחרת) להשפעת ה"פייגלינים" התארגנה קבוצת נגד שכינתה את עצמה "הליכודניקים החדשים". צעירים ופעילים חברתיים ארגנו התפקדות לשורות הליכוד מתוך קריאת מציאות שלפיה הליכוד היא מפלגת השלטון ונראה שהיא תישאר כזו בעתיד הקרוב. לפיכך, הם טענו, כדי להשפיע על המדיניות יש לשנות את הליכוד מבפנים, אפילו אם המתפקד אינו מזדהה עם ערכי המפלגה ואין בכוונתו להצביע עבורה ביום הבחירות. לרבים מאותם מתפקדים הייתה נטייה פוליטית שמאלית, ומטרתם המוצהרת בהתפקדות לליכוד הייתה לשמש משקל נגד למתפקדים שגייסו פייגלין וגופי ימין מובהקים אחרים (שכטר והגין, 2012). שנים אחדות קודם לכן דווח על חברי קיבוצים שהתפקדו לשורות הליכוד כדי לעזור לראש הממשלה אריאל שרון בתהליך ההתנתקות מרצועת עזה, בלי כוונה אמיתית לתמוך במפלגה בבחירות לכנסת (אשכנזי, 2004).

התפקדות של חברים לא כנים אינה חייבת לשרת דווקא מטרה אידאולוגית. לעתים מדובר בקבוצת אזרחים המתפקדת למפלגת השלטון כדי ליצור מוקד כוח שבאמצעותו היא תקדם אינטרס ספציפי. דוגמה אחת היא ההתפקדות של אלפי אופנוענים לליכוד במסגרת המאבק למנוע העלאה בתעריפי הביטוח לכלי

רכב דו-גלגליים. ההתפקדות התבססה על ההנחה שבאמצעות גיבוש קבוצת כוח בתוך מפלגת השלטון אפשר יהיה להשפיע על חברי הכנסת לפעול בנושא (מועלם, 2010). וההתפקדות אכן נשאה פרי: שנתיים לאחר מכן אישרה הכנסת הוולה ניכרת בתעריפי הביטוח של הרכב הדו-גלגלי. סיכם את המהלך אחד ממנהיגיו: "ערכנו שש הפגנות שזכו להתעלמות גורפת. החלטתי שאני לא מוותר, והובלתי מהלך של התפקדות רוכבים לליכוד, במטרה להגיע אל קובעי המדיניות דרך התנועה עצמה. המטרה היא לא לסגור חשבונות, אלא לנסות להשפיע. אנחנו לא גנגסטרים, פשוט רוצים להשיג יותר קשב" (בר-אלי, 2012).

גם איגודי עובדים מנצלים את הפריימריז כדי להבטיח הגנה וקידום של האינטרסים שלהם. איגודים חזקים דואגים לפקוד מאות ואף אלפי חברים המוצגים כמי שיתגמלו את מי שדאג (או ידאג) לקידום האינטרסים שלהם בכנסת או יבואו חשבון עם מי שיפגע בהם. כך למשל דווח על התפקדות של מאות מעובדי נמל אשדוד למפלגת העבודה בקיץ 2013. על פי הדיווח פעל יושב ראש הוועד של נמל אשדוד לצירוף מאות מעובדי הנמל אל שורות המפלגה מתוך כוונה "לבוא חשבון" עם יושבת ראש המפלגה (אזולאי, 2013).

איגוד עובדי התעשייה האווירית הוא איגוד עובדים הידוע במיוחד בהשפעתו הפוליטית, עד כדי הצבת נציג בכנסת. בשנת 1992 נבחר יושב ראש האיגוד, יעקב שפי, למקום ריאלי ברשימת מפלגת העבודה לכנסת, בזכות הקולות של אלפי עובדים ובני משפחותיהם שהתפקדו למפלגה (אבנון, 1996). חיים כץ, ממשיך דרכו – שאף העמיק ושכלל את אחיזתו בפוליטיקה – פועל דווקא דרך הליכוד. לקראת בחירות 2013 עלו טענות (משכנעות, בהתחשב בתוצאות שהתקבלו ובהתנהגותם של הנבחרים) ששיתוף הפעולה בינו לבין פייגלין הוא שהכתיב במידה רבה את התוצאות של ההתמודדות על מקום ברשימת הליכוד לכנסת (לוינסון, 2012ב).

ג. סיכום

בישראל, כמו במרבית הדמוקרטיות המבוססות, אפשר לזהות ירידה במספרם של חברי מפלגות. עם זאת, במרבית המפלגות הגדולות חברי המפלגה נהנים מהשפעה לא מבוטלת ובוחרים את מנהיגי המפלגה ולעתים אף את רשימת המועמדים שלה. לחברות המפלגתית יש כמה היבטים בעיתיים בולטים, ובעיקר

התופעות של קבלני קולות ומפקדי ארגונים, המסייעים ליצירת שכבת חברים לא ייצוגית לקהל המצביעים של המפלגה. דומה כי רבים מחברי המפלגות הם אזרחים פסיביים שפקדו אותם למפלגות ולא אזרחים בעלי מודעות פוליטית שניצלו את ההזדמנות להשתתפות פוליטית ולהעצמה פוליטית אישית. מי שמתפקדים מיוזמתם ואינם נתונים למרותו של קבלן קולות זה או אחר – ערכם לדמוקרטיה גדול, אך הוא קטן יחסית כשמדובר במרוץ פריימריז שבו מועמדים זקוקים לתמיכה מסיבית שרק קבלני קולות יכולים להבטיח (גם אם לא תמיד לקיים).

תופעות אלו צריכות לעורר דאגה לא רק בקרב תומכי המפלגות המוזכרות אלא בקרב כל אזרח במדינה דמוקרטית ייצוגית החרד לטיב הפוליטיקה המפלגתית והפרלמנטרית. התרופה אינה ויתור כללי על דמוקרטיה פנים-מפלגתית והענקה של מכלול הסמכויות במפלגה – בכלל זה בחירה של המנהיג והמועמדים – בידי אוליגרכיה או דיקטטורה "נאורה". זו תרופה גרועה מן המחלה. התרופה היא תיקון הליקויים בהתאם להמלצות שהוצגו במקומות אחרים (דיסקין, 2006; רהט, 2006). כעת, כדי להשלים את התמונה, יש לבחון את האוכלוסייה של חברי המפלגות לעומק. בכך עוסק החלק הבא, המתבסס על סקר מקיף בקרב חברים בליכוד, במפלגת העבודה ובקדימה.

סקר חברי מפלגות 2010

כדי לעמוד על טיב האוכלוסייה של חברי מפלגה כלשהי עומדות לרשות החוקר כמה שיטות מחקר, כגון סקר, ראיונות עומק פנים אל פנים וקבוצות מיקוד. במחקר שלנו השתמשנו בסקר טלפוני.⁵ בהכנת הסקר ובתכנון המדגם הוגדרה אוכלוסיית המחקר "כל הרשומים בקובץ חברי המפלגה של כל אחת משלוש המפלגות – קדימה, הליכוד ומפלגת העבודה". קובצי הנתונים של מפלגת העבודה ושל הליכוד היו מעודכנים לשליש האחרון של שנת 2008, וקובץ המתפקדים של קדימה היה מעודכן לשליש האחרון של שנת 2009. היעד היה להרכיב קבוצת מדגם מייצגת מ-1,200 מרואיינים – 400 חברים בכל אחת מהמפלגות.

בסקר נדגמו חברי שלוש המפלגות שנחשבו נכון לתקופה שבה נערך הסקר המפלגות המרכזיות במערכת הפוליטית הישראלית, אלה "הטוענות לכתר" ונתפסות כחלופות שלטוניות. חיזוק לכך התקבל מהעובדה שבהיסטוריה הפוליטית של מדינת ישראל לא היו מפלגות נוספות על אלה שהובילו את הקואליציה ואשר ראשיהן עמדו בראשות הממשלה. כן מדובר במפלגות שניהלו הליכים פנימיים דמוקרטיים שבהם השתתפו חברי המפלגה. להתמקדות בקדימה, בליכוד ובמפלגת העבודה יש כמובן חיסרון: אין לנו ממצאים על חברים במפלגות שאין בהן פריימריז. ייתכן (ואולי אף סביר) כי המאפיינים, העמדות וההתנהגות של חברים במפלגות שאין בהן פריימריז שונים מאלה של חברי קדימה, הליכוד והעבודה. מכל מקום, הקושי להשיג את רשימות המתפקדים של המפלגות הפחות "פתוחות" הביא אותנו – כבר בשלב מוקדם בתכנון של מערך המחקר – להחליט להתמקד בשלוש המפלגות המרכזיות הללו.

בהליך הדגימה נתקלנו בכמה אתגרים מתודולוגיים. ראשית, היו נדגמים שטענו כי מעולם לא היו חברי מפלגה. נדגמים אלה הוצאו מקבוצת המדגם

5 סקר טלפוני של דעת קהל שהתבסס על הדגימה המפורטת נערך על ידי מכון "דחף" בחודשים יולי ואוגוסט 2010.

הסופית. שנית, היו נדגמים שהיו רשומים בקובץ החברים של מפלגה מסוימת אך טענו כי הם חברים במפלגה אחרת. התייחסנו לנדגמים אלה לפי הדיווח העצמי שלהם. שלישית, היו נדגמים שהיו רשומים בקובץ החברים של מפלגה מסוימת אבל העידו על עצמם כי אמנם בעבר הם היו חברים באותה מפלגה אך כבר אינם כאלה. נדגמים אלה תויגו כ"פורשים"; חברי מפלגה לשעבר. בסופו של דבר התקבלה אוכלוסיית נדגמים של 1,210 משיבים. כרבע מהם היו "פורשים" (חברים לשעבר) ושלושת הרבעים הנותרים התחלקו שווה בשווה, פחות או יותר, בין שלוש המפלגות (ראו לוח 9).

לוח 9

קבוצות המדגם

סך הכול	חברים לשעבר	חברים	
396	87	309	הליכוד
395	91	304	קדימה
419	123	296	מפלגת העבודה
1,210	301	909	סך הכול

המדגם נבנה בשיטת השכבות עבור כל אחת מהמפלגות בנפרד;⁶ כל שכבה סיפקה מדגם אקראי; כחלופה לכל נדגם שלא רואיין שימש נדגם אחר מאותה שכבה. בכל קובץ הובחנו חברים בעת עריכת הסקר מחברים שפרשו. מלכתחילה נקבעה לכל מפלגה מכסה של 267-300 חברים בפועל וכ-130 אנשים שהיו חברי מפלגה,

6 שכבות הדגימה של מתפקדי הליכוד היו מחוז וגיל. המחוזות: גליל והעמקים, דן, המגזר הערבי, חיפה, יהודה ושומרון, ירושלים, מועצות אזוריות, מישור החוף, נגב, שפלה, תל אביב. שכבות הגיל: 18-30, 31-40, 41-50, 51-60, מעל 61. הקריטריונים להגדרה של שכבות הדגימה של מתפקדי העבודה גם היו מחוז וגיל. המחוזות: מרחב דן, מרחב דרום, מרחב חיפה, מרחב ירושלים, מרחב מושבים, מרחב מרכז, מרחב נגב, מרחב צפון, מרחב שרון-שומרון, מרחב תל אביב, מרחב תק"ם, מיעוטים. שכבות הגיל: 18-30, 31-50, מעל 51. הקריטריונים להגדרת שכבות הדגימה של מתפקדי קדימה היו מחוז ומגדר. המחוזות שהוגדרו לצורך המדגם: אזור ירושלים, הצפון, אזור חיפה, המרכז, תל אביב, הדרום, יהודה ושומרון.

נשרו ממנה ובעת עריכת הסקר לא היו חברים במפלגה אחרת. טעות הדגימה הגדולה יחסית בניתוח של תת־קבוצות יוצרת מגבלה מחקרית האופיינית לניתוח של סקרי דעת קהל, ולכן בניתוח זה מוצגים רק ממצאים שנמצאו מובהקים לאחר התחשבות במגבלה זו. כל הממצאים המדווחים מובהקים ברמה של $p < 0.05$ אלא אם מצוין אחרת.

בלוח 10 מוצגים הנתונים של שיעורי ההיענות בסקר. הנתונים בעמודה הראשונה מימין משקפים את שיעור האנשים שנוצר עמם קשר טלפוני מתוך כלל החברים שעלו במדגם. הנתונים בעמודה השנייה משקפים את שיעור ההיענות מתוך כלל המרוויינים שנוצר אתם קשר, כלומר לאחר שניפינו את המקרים שבהם מספרי הטלפון של החברים שעלו במדגם נמצאו שגויים או לא מחוברים. אפשר לראות ששיעור ההיענות היה גבוה יחסית ועמד על כ-40% מכלל המדגם. שיעורי ההיענות היו גבוהים במיוחד בקרב חברים במפלגת העבודה – כמעט 60% – בהשוואה לשיעורים של כשליש בשתי המפלגות האחרות. העמודה השמאלית משקפת את שיעור המרוויינים שסיימו את הריאיון הטלפוני מתוך כלל המשיבים שהתחילו אותו. יותר מ-90% מהנדגמים שהחלו בריאיון השלימו את השאלון.

לוח 10

שיעורי היענות (באחוזים)

שיעור השאלונים המלאים מכלל מי שהתחילו לראיון	שיעור המרוויינים מכלל החברים (בעבר ובעת עריכת הריאיון) שנוצר עמם קשר	שיעור המרוויינים מכלל החברים (בעבר ובעת עריכת הריאיון) שנעשה ניסיון פנייה אליהם	
91.5	36.2	28.1	הליכוד
90.6	33.4	26.3	קדימה
93.1	57.8	45.5	העבודה
91.8	40.3	31.6	סך הכול

1. הפרופיל הדמוגרפי של חברי המפלגות בישראל

הזכות של חברי המפלגה לקבוע את זהות המנהיג והמועמדים לפרלמנט תיתפס כראויה מבחינה ייצוגית – ולכן גם לגיטימית – ככל שיש הלימה רבה יותר בין המאפיינים של חברי המפלגה לבין המאפיינים של קהל מצביעיה. אם חברי המפלגה מבוגרים יותר, עשירים יותר או דתיים יותר מקהל מצביעיה או שיש בהם קבוצות חברתיות בהיקף שאינו משקף את היקפן בקרב המצביעים, הם עשויים לבחור לתמוך במדיניות שאינה מייצגת את כלל המצביעים למפלגה או במועמדים שאינם מייצגים אותם (Young, 2013). מחקרים מעידים כי המאפיינים הדמוגרפיים של חברי מפלגות אינם שיקוף מדויק של מאפייני מצביעיהן (Verba, Nie, and Kim, 1978; Parry, Moyser, and Day, 1992); מחקרים אלה מצאו, למשל, שחברי מפלגה – בדומה לשאר האזרחים המעורבים בפעילויות פוליטיות ובדומה לנושאי תפקידים פוליטיים – הם בעלי הכנסה והשכלה גבוהות מהממוצע, מבוגרים מהאוכלוסייה הכללית ושיעור הגברים בהם גבוה יחסית (Scarraw and Gezgor, 2010: 828).

המטרה המרכזית של פרק זה היא לסרטט פרופיל דמוגרפי של החברים במפלגות הגדולות בישראל בעידן זה של חברות מצומצמת אך מועצמת, כדי לבחון עד כמה מדובר באוכלוסייה המייצגת את מצביעי המפלגות בפרט ואת קהל המצביעים בכלל. בין היתר ייבחנו מאפיינים כמו גיל, מגדר, מידת דתיות ושיוך לאומי. נשווה את הפרופיל של חברי מפלגה מסוימת לזה של מצביעיה ושל ציבור הבוחרים בכללו ונערוך השוואה בין המאפיינים של חברי המפלגות הישראליות ובינם לבין אלו של חברי מפלגות בדמוקרטיה ותיקות אחרות.

א. גיל

מחקרים שנערכו בעולם מצביעים על מגמה של התרחקות הצעירים מהפוליטיקה המפלגתית. מתברר שצעירים נוטים להצטרף למפלגות כחברים פחות ממבוגרים (Scarraw and Gezgor, 2010: 8). בצד ממצא זה זוהתה ירידה ניכרת בשיעורי ההצבעה של צעירים בבחירות בשני העשורים האחרונים. שני הממצאים משקפים מגמה של ירידה בהשתתפות פוליטית

בערוצים המסורתיים בקרב הדורות הצעירים. למגמה זו של התרחקות צעירים מפוליטיקה מפלגתית יש השלכות על ייצוגיות המפלגות. אלה כוללות פחות ופחות צעירים ומייצגות פחות את האוכלוסייה מבחינת גיל. עשויה להיות לכך השפעה על ייצוג ערכים ואינטרסים הקשורים למחזור החיים (Bruter and Harisson, 2009).

בחינה של התפלגות הגיל בקרב חברי מפלגות בעולם חושפת ייצוג יתר לשכבות הגיל המבוגרות ותת-ייצוג לשכבות הגיל הצעירות. מחקר שהתבסס על סקרי דעת קהל ב-12 מדינות אירופיות בעשור הראשון של המאה העשרים ואחת מצא כמעט בכל המקרים שיעורים גבוהים יותר של בני 60 ומעלה בקרב חברי המפלגה מאשר בקרב האוכלוסייה הבוגרת. בבריטניה, בני ה-60 ומעלה היו 56% מכלל חברי המפלגות לעומת 27% באוכלוסייה הבוגרת. בצרפת היו בני ה-60 ומעלה 42% מכלל חברי המפלגות, לעומת 25% באוכלוסייה הבוגרת. רק בדמוקרטיה החדשות יחסית – יוון, ספרד ופורטוגל – יש שיעורים גבוהים יותר של בני 60 באוכלוסייה משיעורם בקרב חברי המפלגות. אותו מחקר בדק מה היו הנתונים עשור קודם לכן. כפי שניכר בלוח 11, מסקנתו הייתה שכמעט בכל המדינות הנבחנו (למעט פורטוגל, ספרד והולנד) נרשמה מגמת עלייה בייצוג היתר של שכבת הגיל המבוגרת. עלייה זו משקפת גם ירידה בהצטרפות של אזרחים למפלגות, מצב שהופך את החברים הוותיקים (והמזדקנים) לפלח גיל דומיננטי אפילו יותר.

אין באפשרותנו להצביע על מגמות בישראל לאורך זמן משום שאין בנמצא סקרים קודמים של חברי מפלגות. הסקר הנוכחי, שנערך בשנת 2010, מלמד ש-27% מחברי המפלגות היו מבוגרים מגיל 60. זהו נתון נמוך יחסית לממצאים במדינות אירופה. רק בספרד ובפורטוגל שיעור המבוגרים בקרב חברי המפלגות נמוך יותר.

לוח 11
שיעור בני ה-60 ומעלה בקרב חברי המפלגות
ובקרב האוכלוסייה הבוגרת (באחוזים)

מגמה	העשור הראשון של המאה ה-21		שנות התשעים של המאה ה-20		מדינה
	אוכלוסייה בוגרת	חברי מפלגה	אוכלוסייה בוגרת	חברי מפלגה	
עלייה	24	30	20	17	איטליה
עלייה	23	41	19	15	אירלנד
עלייה	21	31	20	19	בלגיה
עלייה	27	56	24	29	בריטניה
עלייה	26	32	24	24	גרמניה
עלייה	22	37	22	30	דנמרק
צמצום	25	34	21	34	הולנד
עלייה	32	31	21	14	יוון
עלייה	20	36	18	18	לוקסמבורג
צמצום	25	17	22	16	ספרד
אין שינוי	30	26	21	17	פורטוגל
עלייה	25	42	22	24	צרפת

מקור: Scarrow and Gezgor, 2010: 830

כאשר בוחנים בישראל את ממוצע הגיל בפילוח מפלגתי ניכרים הבדלים בין שלוש המפלגות: בשנת 2010 היה ממוצע הגיל בקדימה 47, בליכוד – 51 ובמפלגת העבודה – 55. שונות זו בין המפלגות התבטאה כמובן גם בהתפלגות של קבוצות הגיל של החברים (לוח 12). חברי קדימה היו הצעירים ביותר: 25% מהם היו מתחת לגיל 34 ורק 1% מהם היו מעל גיל 75. ההתפלגות בקרב חברי הליכוד הייתה שונה: היו פחות צעירים מתחת לגיל 34 ויותר מבוגרים מעל גיל 75. במפלגת העבודה אפשר היה לזהות את הפרופיל המבוגר ביותר של חברי מפלגה: 12% מהם היו בני 75 ומעלה ורק 12% צעירים מתחת לגיל 34.

לוח 12

חברי המפלגות, התפלגות לפי גיל (באחוזים)

75 ומעלה	74-65	64-55	54-45	44-35	34 ופחות	
5	11	27	23	17	17	הליכוד
1	10	26	17	21	25	קדימה
12	15	30	19	12	12	מפלגת העבודה
6	12	27	20	17	18	כלל החברים

N=909

כדי לבדוק את מידת הייצוגיות של חברי המפלגה מבחינת גיל בדקנו אם התפלגות הגיל בקרב חבריהן תואמת את ההתפלגות באוכלוסייה הבוגרת ואת ההתפלגות בקרב המצביעים של כל מפלגה. נכון לשנת 2010 היו במדינת ישראל בני ה-65 ומעלה כ-15.4% מכלל האוכלוסייה הבוגרת (בני 20 ומעלה). על פי הסקר שנערך באותה שנה, שיעורה של שכבת גיל זו היה 18% מכלל חברי המפלגה. כלומר, אפשר לקבוע שהיה ייצוג יתר (מתון) של מבוגרים בקרב חברי המפלגות בהשוואה לאוכלוסייה הכללית.

במחקר שנערך באירלנד הושווה פרופיל הגיל של חברי המפלגה פיין גייל (Fine Gael) לפרופיל הגיל של המצביעים שלה. נמצא שיותר מ-70% מחברי המפלגה היו מעל גיל 45, ורק 14% היו צעירים מתחת לגיל 34. התפלגות הגיל בקרב המצביעים לאותה מפלגה הייתה שונה לגמרי: רק 49% ממצביעי עברו את גיל 45 ו-31% היו מתחת לגיל 34 (Gallagher and Marsh, 2004: 411). האם הדבר נכון גם בישראל? האם הגיל הממוצע של חברי המפלגות גבוה מהגיל הממוצע של מצביעייהן? הממצאים מלמדים שהתשובה חיובית. על פי הסקר של 2010, במפלגת קדימה היו חברי המפלגה מבוגרים ממצביעייהם בשנתיים בממוצע; חברי מפלגת העבודה – בארבע שנים בממוצע; ובליכוד ההבדלים גדולים אפילו יותר – החברים מבוגרים ממצביעי המפלגה בשבע שנים בממוצע (לוח 13).⁷

7 הנתונים הנוגעים לבחורי שלוש המפלגות מעובדים מסקר טרום-בחירות 2009 של סדרת מחקרי הבחירות של ישראל (INES). חלק מהממצאים המוצגים שונים במעט מנתונים שהצגנו במקום אחר (Kenig, Philippov, and Rahat, 2013). ההבדלים נובעים מההתאמות שעשינו לאחר שהגיע לידינו מסד נתונים עדכני ומתוקן של סקר טרום-בחירות 2009.

לוח 13

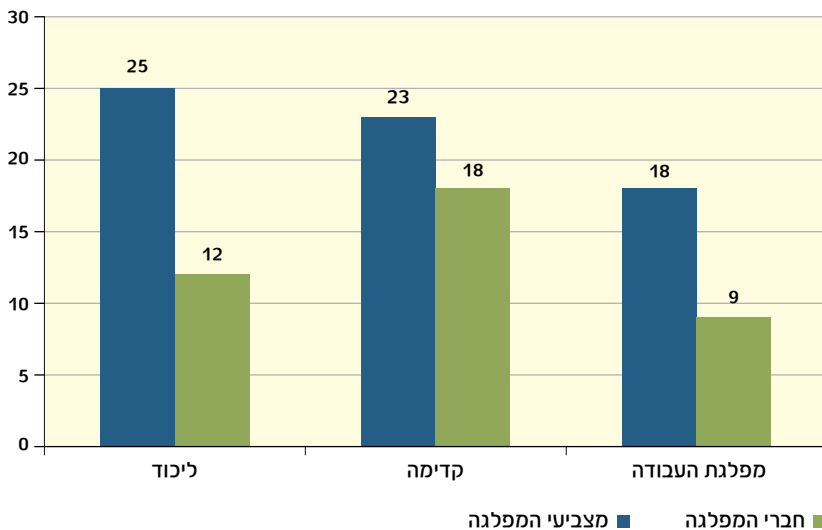
חברי המפלגות לעומת בוחרי המפלגות, גיל ממוצע

פער	בוחרים (בסוגריים: סטיית התקן)	חברים (בסוגריים: סטיית התקן)	
+7	44 (16)	51 (14)	הליכוד
+2	45 (16)	47 (15)	קדימה
+4	51 (20)	55 (16)	מפלגת העבודה

ההתמקדות בשכבת הגיל הצעירה – מגיל 30 ומטה – מצביעה גם היא על כך שבכל המפלגות שסקרנו היה תת-ייצוג של צעירים בקרב אוכלוסיית החברים (תרשים 4). בליכוד הפער בולט במיוחד: 25% ממצביעי המפלגה בבחירות לכנסת ה-18 (2009) היו בני 30 ומטה, אך שכבת הגיל הזו הייתה 12% בלבד מקרב חברי המפלגה. גם במפלגת העבודה נרשם תת-ייצוג ניכר של צעירים בקרב חברי המפלגה, ואילו בקדימה תת-הייצוג היה קטן יותר.

תרשים 4

צעירים עד גיל 30 בקרב החברים והבוחרים (לפי מפלגות; באחוזים)

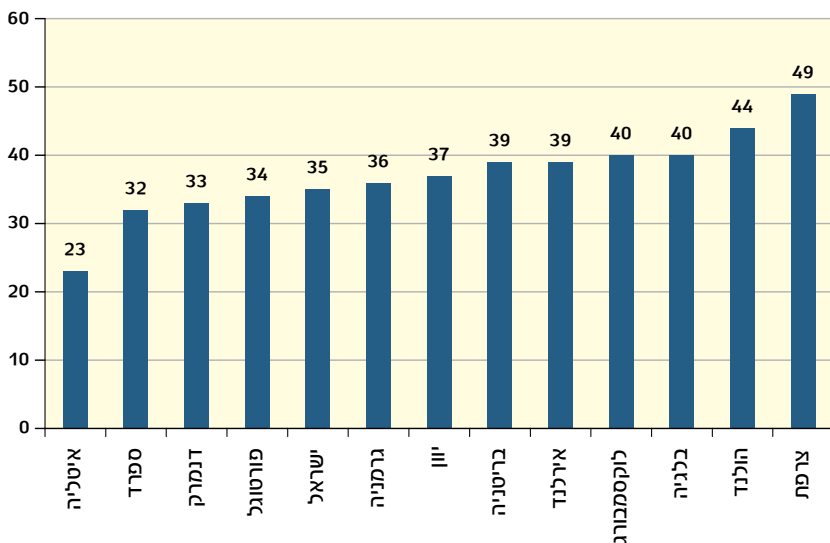
נתונים רשמיים, המתפרסמים מטעם המפלגות ומפליחים את חברי המפלגה לפי גיל, הם נדירים בישראל. מפלגות נוטות שלא לפרסם מידע על המתפקדים שלהן, אולם לפחות באשר למפלגת העבודה יש נתונים של פרופיל מתפקדיה עבור השנים 2002 ו-2011. אשר לשנת 2002 צוין כי 29% מהמתפקדים היו בני 60 ומעלה (מועלם, 2002א), ואשר לשנת 2011 צוין כי 32% היו בני 60 ומעלה (מועלם 2011ב). ערכים אלה לא רחוקים מהממצא העולה מן הסקר שלפיו 27% מהמשיבים היו בני 65 ומעלה. לפי נתונים נוספים שפרסמה מפלגת העבודה בשנת 2011, 8% מהחברים היו צעירים עד גיל 25, 19% היו בין גיל 26 לגיל 36, 17% היו בין גיל 60 לגיל 70 ו-15% מעל גיל 70 (מועלם, 2011ב). במילים אחרות, עם חתימת המפקד להתמודדות הפנימית במפלגת העבודה בסתיו 2011 מנו הצעירים מתחת לגיל 36 כ-27% מסך המתפקדים. זהו שיעור גבוה של צעירים בהשוואה למתרחש באירלנד (ראו לעיל) וגם בהשוואה לממצאי הסקר שבו מצאנו כי רק 26% מהמשיבים היו בני 45 ומטה. ייתכן כי זהו נתון המשקף את תהליך ההתערענות שעברה מפלגת העבודה במהלך המפקד שהוביל לבחירות להנהגתה בסתיו 2011. מפקד זה, שהתקיים בזמן גל המחאה החברתית של קיץ 2011, התאפיין בגיוס של קהל חדש וצעיר אל תוך שורות המפלגה.

ב. מגדר

מעמד הנשים בישראל ובעולם השתפר בעשורים האחרונים בזירות שונות בחברה ובפוליטיקה: שיעור ההשתתפות שלהן בכוח העבודה גדל, הפער בין שכרן לשכר הגברים הצטמצם ואפשר להצביע גם על שיפור בייצוג הפוליטי, לרבות ייצוג שיא של נשים בפרלמנטים ובתפקידי מפתח פוליטיים. נכון לאפריל 2013, למשל, מכהנות בכנסת 27 חברות, שהן 22.5% מכלל חברי הבית – השיעור הגבוה ביותר בתולדות הכנסת (שפירא ואח', 2013). בחלק מהמקרים המפלגות עצמן אחראיות לשיפור זה, בעקבות אימוץ מכסות ייצוג שנועדו לקדם נשים (Caul, 2001; Krook, 2007). עם זאת, עדיין יש תתייצוג של נשים באליטות ובמוסדות הפוליטיים הנבחרים והממונים. זה המצב גם בקרב חברי המפלגות. מחקר שבחן את המאפיינים של חברי מפלגות ב-12 מדינות באירופה בעשור האחרון מצא שבכולן ללא יוצא מן הכלל היו הנשים מיעוט –

בין 23% ל-49% (תרשים 5). בצרפת נמצאה החלוקה השוויונית ביותר בין גברים לנשים, ובאיטליה – החלוקה הלא שוויונית ביותר. לפי נתוני הסקר שביצענו, ישראל ממוקמת במרכז הטווח: הנשים היו כ-35% מכלל המתפקדים בשלוש המפלגות (תרשים 5). על פי הסקר, בליכוד ובקדימה היו הנשים 36% מכלל החברים, ובמפלגת העבודה – 32%. אולם כשנה לאחר מכן, לאחר שנחתם מפקד החברים לקראת הבחירות לראשות מפלגת העבודה בסתיו 2011, פרסמה המפלגה ש-45% מהחברים הם נשים (מועלם, 2011). ברומה לממצאים בעניין התפלגות הגיל של חברי מפלגת העבודה (ראו לעיל), נראה שמדובר במפקד שהצליח להפיק פרופיל של חברי מפלגה ייצוגי יותר לכלל החברה, הן מבחינת הגיל הן מבחינת המגדר.

תרשים 5
שיעור הנשים בקרב חברי המפלגות (לפי מדינות; באחוזים)

מקורות: Scarrow and Gezgor, 2010: 831; הנתון עבור ישראל לקוח מתוך הסקר שלנו.

מחקרים מצביעים גם על פערים בין שיעור הנשים בקרב חברי מפלגות לבין שיעורן בקרב מצביעיהן. באירלנד, למשל, 31% מכלל החברים במפלגה פיין גייל (Fine Gael) היו נשים לעומת 51% ממצביעיה. פערים אלה נמצאו גם במפלגות בדנמרק (לוח 14). גם בישראל נמצא תתייצוג לנשים בקרב כל חברי שלוש המפלגות הנבחנות בהשוואה לקהל מצביעיהן: בליכוד הפער היה הקטן ביותר בשלוש המפלגות ודמה לזה של המפלגות הדניות. במפלגת העבודה היה השיעור של ייצוג נשים בקרב המתפקדים הנמוך ביותר בשלוש המפלגות המרכזיות, עם תתייצוג של 14% בהשוואה למצביעי המפלגה. בקדימה אפשר להצביע על תתייצוג הגדול ביותר, אך ממצא זה אינו משקף שיעור נשים נמוך במיוחד בקרב חבריה אלא דווקא את השיעור הגבוה והחריג של נשים שהצביעו עבורה בבחירות לכנסת ה-18 (2009). בבחירות אלו, שבהן התמודדה מנהיגת קדימה ציפי לבני על ראשות הממשלה, הועמד בפעם הראשונה הנושא המגדרי כאחד ממוקדי הקמפיין של מפלגה בישראל. הממד המגדרי מילא תפקיד לא מבוטל בעיצוב של העדפות הבוחרים, ויותר מזה – של הבחורות (גדליה, הרצוג ושמיר, 2010). קדימה קיבלה בבחירות 2009 תמיכה גבוהה יחסית מציבור הנשים בישראל, אבל תמיכה זו לא השתקפה בשיעורן של הנשים בקרב חברי המפלגה.

לוח 14

שיעור הנשים בקרב חברי המפלגות ובוחריו המפלגות (לפי מפלגות; באחוזים)

הפרש	בוחריו מפלגה	חברי מפלגה	
-12	48	36	הליכוד
-22	58	36	קדימה
-14	46	32	מפלגת העבודה
-20	51	31	פיין גייל (אירלנד)
-11	46	35	סוציאלי-דמוקרטים (דנמרק)
-11	40	29	ליברלים (דנמרק)

מקורות: Gallagher and Marsh, 2004; Pedersen, et al., 2004; חישובי המחברים.

ג. השכלה, מעמד חברתי ומידת דתיות

מחקרים מצאו מתאם חיובי חזק בין רמת השכלה לבין השתתפות פוליטית (Verba and Nie, 1972; Verba, Scholzman, and Brady, 1995). ההסבר לכך הוא שהידע והמיומנויות שאנשים רוכשים באמצעות חינוך מעצימים אצלם את הבנת העולם הפוליטי ואת ההערכה שלהם שהם יוכלו להשפיע עליו. בכך גובר אצלם התמריץ להשתתפות פוליטית (Pedersen, et al., 2004: 373). מאכן יש לצפות שחברי מפלגות יהיו משכילים ממצביעי המפלגות. ואכן, במחקר המקיף על המפלגות הבריטיות הגדולות הצביעו נוריס ולוונדוסקי על פערים כאלה. נמצא כי מקרב מצביעי השמרנים רק 6% היה תואר אקדמי, לעומת 28% מקרב חברי המפלגה. אצל הלייבור הפער היה גדול אף יותר: 6% ממצביעיה היו בעלי תואר אקדמי, לעומת 44% מחברי המפלגה (Norris and Lovenduski, 1995: 114).

גם חברי המפלגות בישראל משכילים יותר מהבוחרים במפלגות שבהן הם חברים, כפי הנראה מאותן סיבות. הסבר משלים קשור להתפלגות הגיל שנדונה קודם לכן: תתי-יצוג של צעירים מעלה במעט את רמת ההשכלה הממוצעת של חברי מפלגות (באופן טבעי למבוגרים היה זמן רב יותר לרכוש השכלה). אולם גם כאשר בודקים את אוכלוסיית המבוגרים בלבד מתברר כי יש פערים בין רמות ההשכלה של המצביעים לאלה של החברים. נראה שמשלוש המפלגות הנסקרות, המפלגה שבשורותיה נמצאים החברים המשכילים ביותר היא מפלגת העבודה, ובה גם הפער הגדול ביותר בין רמת ההשכלה של החברים לבין זו של המצביעים (לוח 15).

מאחר שהמתאם בין השכלה לבין מעמד כלכלי-חברתי הוא מתאם חזק בחברות מערביות (Blossfeld and Shavit, 1993; Shavit and Müller, 2000), צפוי שנמצא בקרב חברי המפלגה שיעור גדול יותר של אנשים המשתייכים למעמד חברתי-כלכלי גבוה משיעורם בקרב המצביעים של אותה מפלגה. הערכנו מעמד חברתי-כלכלי באופן כללי למדי – שאלנו את החברים אם ההוצאה החודשית שלהם גבוהה או נמוכה מהממוצע. מצאנו שבכל שלוש המפלגות דיווחו כרבע מהחברים על הוצאות מתחת לממוצע. כפי שניכר מלוח 15, בכל שלושת המקרים מדובר בשיעורים נמוכים בהשוואה למצביעים. גם כאן, כמו בעניין ההשכלה האקדמית, הפער הכולט ביותר נמצא בין חברי מפלגת העבודה לבין מצביעיה.

לוח 15

חברי מפלגות ובחוריהן, לפי רמת השכלה והוצאה חודשית (לפי מפלגות; באחוזים)

הפרש	בעלי תואר אקדמי מקרב בוחרים המפלגה	בעלי תואר אקדמי מקרב חברי המפלגה	
+15	27	42	הליכוד
+8	33	41	קדימה
+17	31	48	מפלגת העבודה

הפרש	הוצאה חודשית מתחת למוצע מקרב בוחרים המפלגה	הוצאה חודשית מתחת למוצע מקרב חברי המפלגה	
-15	41	26	הליכוד
-10	38	28	קדימה
-25	48	23	מפלגת העבודה

משתנה דמוגרפי נוסף שבדקנו נוגע לרמת הדתיות. לממד הדתיות יש תפקיד מכריע בעיצוב העמדות הפוליטיות ובקביעה של דפוסי ההצבעה בישראל, ואפשר להצביע על מתאם חיובי בין מידת השמירה על המסורת הדתית לבין עמדות נציות בשסע האידאולוגי המדיני-ביטחוני (Shamir and Arian, 1999). בהתאם לכך, אפשר לשער שבקרב מצביעי וחברי הליכוד יהיו שיעורים גבוהים יותר של דתיים וחרדים, ובמפלגת העבודה – שיעורים נמוכים ביותר. לוח 16 מפרט את ההתפלגות לפי מידת הדתיות בקרב החברים בשלוש המפלגות (משיבים יהודים בלבד) ומאמת את ההשערה.

לוח 16

מידת הדתיות של חברי המפלגות (משיבים יהודים בלבד) (באחוזים)

שומר על המסורת על כל דקדוקיה	שומר על המסורת במידה רבה	שומר על המסורת במידה מועטה	אינו שומר על המסורת כלל	
14	38	38	10	הליכוד
4	21	46	29	קדימה
2	13	47	38	מפלגת העבודה
7	25	43	25	כלל החברים

בליכוד נמצא השיעור הגבוה ביותר של משיבים שהגדירו את עצמם שומרים על המסורת על כל דקדוקיה – 14%, לעומת 4% בקדימה ו-2% בלבד בעבודה. אם נראה את ההגדרה העצמית של "שמירת המסורת על כל דקדוקיה" כמרמזת על הגדרה עצמית של דתי או חרדי, אפשר לטעון ששיעור הדתיים/חרדים בליכוד הוא, כצפוי, הגבוה ביותר מקרב שלוש המפלגות. בליכוד גם נמצא השיעור הגבוה ביותר של מסורתיים (כאלה שהגדירו את עצמם כשומרים על המסורת במידה רבה).⁸ במפלגת העבודה מצטיירת תמונת ראי: נמצא בה השיעור הגבוה ביותר של משיבים שאינם שומרים על המסורת כלל – 38%, לעומת 29% בקדימה ו-10% בלבד בליכוד. אם נקבץ את הקטגוריות לשתי קבוצות ניווכח כי בקרב חברי הליכוד יש רוב של מסורתיים-דתיים-חרדים (52% השיבו כי הם שומרים על המסורת במידה רבה או שומרים על המסורת על כל דקדוקיה), ובקרב חברי שתי המפלגות האחרות יש רוב של חילונים, אנשים שהשיבו כי הם שומרים על המסורת במידה מועטה או שאינם שומרים כלל – 85% בעבודה ו-75% בקדימה.

השוואה של מידת הדתיות בקרב חברי המפלגות עם מידתה בקרב המצביעים שלהן אינה קלה לביצוע, הואיל וסקר הבחירות של 2009 (INES) השתמש בסולם שונה של הגדרה עצמית דתית. גם בסקר הבחירות יש ארבע קטגוריות, אך הן מנוסחות אחרת: המשיבים התבקשו לבחור בין זיהוי עצמי – חרדי, דתי, מסורתי וחילוני. גם כאן אפשר לראות שבקרב מצביעי הליכוד נמצא רוב לקבוצת המסורתיים-דתיים-חרדים (63%); בקדימה ובעבודה נמצא רוב בולט למשיבים שהגדירו את עצמם חילונים (67% ו-63%, בהתאמה) (לוח 17). הסולמות השונים מקשים על היכולת להסיק אם יש בקרב חברי המפלגות ייצוג הולם, ייצוג יתר או תת-ייצוג לקבוצות המצביעים בהתאם למידת דתיותן.

8 החולשה הבולטת של סולם ההגדרות הזה היא שהוא לא בהכרח תוחם גבולות ברורים של הזדהות דתית. וכך, ייתכן שמתוך המשיבים שענו כי הם שומרים על המסורת במידה רבה חלק מגדירים את עצמם מסורתיים, חלק אחר – דתיים, ואולי אף יש כאלה שרואים בעצמם חילונים. על כל פנים, הגבולות של הגדרה עצמית דתית הם במקרים רבים עמומים.

לוח 17

הגדרה עצמית דתית של מצביעי המפלגות, בחירות 2009
(משיבים יהודים בלבד) (באחוזים)

חרד'	דתי	מסורתי	חילוני	
2	12	49	37	הליכוד
0	1	32	67	קדימה
0	4	33	63	מפלגת העבודה

במאמר קודם נטען שבקרב חברי הליכוד יש תת-ייצוג גדול של חילונים בהשוואה למצביעי המפלגה (Kenig, Philippov, and Rahat, 2013: 20). לאחר ניתוח מחדש של שני קובצי הסקרים עלינו לסייג את הממצא הזה, מכיוון שתיתכן חפיפה מסוימת של קטגוריית ה"חילונים" לקטגוריה של "שמירה על המסורת". לאור הניתוח המחודש איננו יכולים לספק עדויות חד-משמעיות בדבר ייצוג הולם או בדבר ייצוג יתר בקרב חברי מפלגה לחילונים או למשיבים עם רמת דתיות גבוהה. במקרה של קדימה, למשל, יכול להיות שנמצא ייצוג יתר קל לרתיים/חרדים: אף שרק 1% ממצביעי קדימה הגדירו עצמם דתיים, כ-4% מחברי המפלגה ענו כי הם שומרים על המסורת על כל דקדוקיה. במפלגת העבודה הממצא הפוך: 4% ממצביעי הגדירו עצמם דתיים, אך רק 2% מחברי המפלגה הצהירו כי הם שומרים על המסורת על כל דקדוקיה. בליכוד אפשר לטעון כי מדובר בייצוג הולם: 14% ממצביעי העידו כי הם דתיים וחרדים ו-14% מחברי המפלגה הצהירו כי הם שומרים על המסורת על כל דקדוקיה. כאמור, יש להתייחס לניתוח זה במשנה זהירות משום שהקטגוריות של ההגדרה העצמית של מידת הדתיות לא בהכרח חופפות.

ד. המיעוט הערבי

בחלק הראשון הצבענו על התופעה של ייצוג יתר של כמה מגזרים חברתיים בקרב חברי המפלגות, על בסיס ניתוח משווה של מספר חברי מפלגה ומצביעי ביישוב מסוים. האם ייצוג היתר משתקף גם בממצאי הסקר? לצערנו שאלון הסקר לא אפשר לנו לענות על שאלות אלה לגבי מגזרים כמו מתיישבי יהודה ושומרון (מתנחלים), חרדים, איגודי עובדים וחברי קיבוצים אלא רק לגבי המגזר הערבי.

אחת החלוקות הדמוגרפיות היסודיות ביותר בישראל היא בין קבוצת הרוב היהודית, המהווה כ-80% מהאוכלוסייה, לבין קבוצת המיעוט הערבית.⁹ מצאנו שרק 9% מחברי שלוש המפלגות שסקרנו היו ערבים: 14% מכלל המתפקדים במפלגות העבודה וקדימה ו-1% מכלל מתפקדי הליכוד – מה שלא אמור להפתיע בהתחשב במיקום הימני של הליכוד על הציר המדיני-ביטחוני. לכאורה אפוא נראה שבקרב חברי המפלגות הגדולות בישראל יש תתייצוג של המגזר הערבי ביחס לייצוגו באוכלוסייה הכללית. עם זאת, יש להביא בחשבון שתי עובדות חשובות שיש בהן כדי להפוך את הרושם הראשוני הזה על פניו: ראשית, התפלגות הגיל של המגזר הערבי בישראל שונה מאוד מזו של האוכלוסייה היהודית: שיעור הבגירים (אלה היכולים להתפקד למפלגות) מעל גיל 17 היה בשנת 2011 כ-58% במגזר הערבי וכ-72% במגזר היהודי (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2011). לפיכך אם מתייחסים אך ורק לקבוצה המבוגרת באוכלוסייה, לא מדובר בתתייצוג משמעותי של הערבים בקרב חברי העבודה וקדימה.

שנית, עלינו להביא בחשבון ששלוש המפלגות שסקרנו הן מפלגות ציוניות המשתייכות לזרם המרכזי בפוליטיקה הישראלית. מפלגות אלו מקבלות קולות מעטים במגזר הערבי. בשתי מערכות הבחירות שקדמו לעריכת הסקר הצביע רוב גדול במגזר הערבי למפלגות ערביות ולחד"ש: 72% בשנת 2006 ו-82.1% בשנת 2009 (רוחאנא, שחאדה וסבאע'ח'ורי, 2010: 145). בהתחשב בדפוסי הצבעה אלה, הטענה שערבים נמצאים במצב של תתייצוג בקרב חברי המפלגות שסקרנו נחלשת. אדרבה: במפלגות קדימה והעבודה הממצאים מורים על ייצוג יתר גדול של ערבים בקרב חברי המפלגה, ואילו בליכוד הייצוג הולם (לוח 18).

9 הנתון שלפיו 80% מאוכלוסיית ישראל הם יהודים כולל מאות אלפי אזרחים (בעיקר עולי חבר המדינות) שאינם מוגדרים יהודים על פי ההלכה אך משתייכים לקבוצת הלאום היהודית.

לוח 18

שיעור הערבים בקרב חברי מפלגות ומצביעי מפלגות
(לפי מפלגות; באחוזים)

הפרש	מצביעי מפלגה	חברי מפלגה	
0	1	1	הליכוד
+12	2	14	קדימה
+10	4	14	מפלגת העבודה

מקור והבהרה: הנתונים על מצביעי המפלגה מבוססים על לביא ורודניצקי, 2009: 17. הם אינם כוללים הצבעת ערבים בערים המעורבות. הוספת מצביעים אלו לא הייתה משנה מאוד את התמונה.

ממצאים אלה לא אמורים להפתיע את מי שעוקב אחר הפוליטיקה הפנים-מפלגתית ואחר הדינמיקה של מפקדי החברים במפלגות הפתוחות. מאז אימוץ הפריימריז בשנות התשעים מתקבלות עדויות חוזרות ונשנות על גיוסים המוניים של חברי מפלגה במגזר הערבי, המובלים על ידי קבלני קולות. לעתים מדובר בגיוסים חמולתיים שבמסגרתם גויסו מתפקדים רבים שלא בידיעתם (ורטר וחורי, 2005). אלה הם חברים לא כנים, תופעה שעליה עמדנו בחלק הראשון. יש לומר שייצוג היתר של הערבים בקרב המתפקדים בקדימה ובמפלגת העבודה, המשתקף בסקר, נמוך מהנתונים הרשמיים שדווחו ופורטו בחלק הראשון. ייתכן מאוד כי הסיבה לכך היא שמקצת מהמתפקדים הרשומים הערבים שאליהם פנינו כלל לא ידעו שהם רשומים כחברי מפלגה, או שלנוכח נסיבות התפקדותם העדיפו שלא לשתף פעולה עם המראיינים.

ה. סיכום

כמו במרבית הדמוקרטיות המבוססות, ההרכב החברתי של אוכלוסיית חברי המפלגות בישראל אינו תמונת ראי מדויקת של הרכב ציבור הבוחרים הכללי, ואף לא של הרכב ציבור הבוחרים של המפלגה. ההטיה המוכרת בהשתתפות פוליטית מופיעה גם כאן: יש ייצוג יתר של גברים, מבוגרים, משכילים וממעמד חברתי-כלכלי גבוה. אפשר לומר שבהשוואה למפלגות באירופה, חברי המפלגות בישראל מבוגרים פחות. אולם אם נביא בחשבון שבישראל האוכלוסייה צעירה בהרבה, כי אז אי-אפשר לייחס להבדל זה משמעות יתרה.

עם זאת יש גם הבדלים מעניינים בין המפלגות: בקדימה בולט במיוחד הפער בין שיעור החברות לשיעור הבחורות; בליכוד בולטים הפער בין גיל הבחורים לגיל החברים (המבוגרים יותר) והפער ברמת ההשכלה (החברים משכילים יותר); במפלגת העבודה בולט הפער בין שיעור בעלי התואר האקדמי בקרב החברים בהשוואה לשיעורם בקרב הבחורים וכן (כמו גם בקדימה) שיעורם הגבוה של חברים ערבים לעומת שיעורם הנמוך בקרב הבחורים.

2. מניעי הצטרפות למפלגה, דפוסי פעילות ועמדות ביחס למפלגה

אחרי שעמדנו על המאפיינים הדמוגרפיים של חברי מפלגות נעסוק בפרק זה בשאלות הקשורות להתנהגותם ולעמדותיהם. נתמקד בעמדות ובהתנהגות של חברי מפלגות באשר לשלוש שאלות מרכזיות: מדוע בחרו להצטרף למפלגה ("להתפקד") וכיצד עשו זאת; מה רמת פעילותם ובאילו פעילויות הם משתתפים; אילו עמדות יש להם כלפי חלוקת הכוחות הפנים-מפלגתית ומעמדם בארגון המפלגתי בהשוואה לבעלי תפקידים במפלגה ולנבחרים ציבור מטעם המפלגה.

א. מניעי הצטרפות למפלגה

מדוע אזרחים בוחרים להצטרף למפלגות? שאלה זו עומדת במוקד הניתוח שלהלן. בטרם נפנה להשיב עליה יש לבחון גם את הצד השני של המשוואה – מדוע מלכתחילה מפלגות טורחות לפתוח את שורותיהן לחברים? לעתים קרובות נותרת שאלה זו ללא מענה, בגדר חידה או פרדוקס (Scarow, 1994). בעבר הרחוק אפשר היה להבין מדוע מפלגות גייסו חברים: לפי התזה הרווחת, המפלגות הראשונות שגייסו חברים היו מפלגות פועלים שנסמכו על חברי מפלגה כעל מקור הכנסה (ומתנדבים) שאפשר את ההתמודדות עם המפלגות הבורגניות עתירות המשאבים. כך נולד הדגם של מפלגת ההמון, שאחד ממאפייניו הבולטים הוא התבססות על חברות מפלגתית רחבה. ההצלחה של מפלגות הפועלים הביאה לחיקוי הדגם על ידי מפלגות הימין השמרניות והליברליות; כך התהווה תור הזהב של מפלגות ההמון. מרגע שנכנסו לתמונה הטלוויזיה ואמצעי התקשורת האלקטרוניים

האחרים, כמו גם מימון המפלגות הציבורי, הם שינו מן היסוד את אופייה של הזירה הבין-מפלגתית באופן שלכאורה כמעט יותר את חברי המפלגה.

זאת ועוד: יש הטוענים שחברי מפלגה עלולים דווקא להיות לנטל על המפלגה ולהציב לה מכשולים בדרכה אל לב הציבור ואל הצלחה אלקטורלית (Young, 2013). טענה אחת גורסת כי אזרחים שבחרו להתפקד – בעיקר אלה שנעשים פעילים מסורים – מגיעים דווקא מהחלקים האידאולוגיים יותר של תומכי המפלגה. שלא כמו האליטה המפלגתית – הפוליטיקאים ונבחרי הציבור, המציגים עמדות פרגמטיות כדי למשוך קהל בוחרים רחב ככל האפשר – הפעילים המסורים יעדיפו אפילו להפסיד בבחירות ובלבד שלא ייאלצו לוותר על העקרונות שהם מאמינים בהם (May, 1973). לפיכך מפלגות שחבריהן ופעיליהן משתתפים בעיצוב המדיניות ובבחירת המנהיגים והמועמדים יתקשו לשנות את עמדותיהן בתגובה לשינויים בחברה. משמעות הדבר היא שחברים במפלגות מקשים על המפלגות שלהם לפעול ביעילות כדי להתאים את עצמן לסביבה שבה הן פועלות ולהגיע לשלטון. טענה משנית גורסת שהמשאבים שמפלגות מפנות לגיוס חבריהן ולשימורם הם בגדר בזבוז ושעדיף להפנות את המשאבים לחיזור אחר קולות צפים.

ובכל זאת אפשר להצביע על שתי סיבות מרכזיות שהניעו ומניעות מפלגות לגייס חברים: ראשית, חברים הם מקור הכנסה; שנית, חברים הם כוח אדם שימושי שאינו עולה כסף – עניין חשוב בעיקר בתקופה של מערכת בחירות. בעשורים האחרונים שתי הסיבות האלה פחות מרכזיות משהיו בתור הזהב של מפלגות ההמון. נפרט – ונתחיל בתמריץ הפיננסי.

חברי מפלגה הם מקור הכנסה למפלגה באמצעות דמי החבר שהם משלמים. בעבר נסמך מימון הפעילות של המפלגות כמעט לחלוטין על מקור הכנסה זה, ולכן הייתה למפלגה מוטיבציה רבה לגייס חברים. המצב החל להשתנות בשנות השבעים של המאה העשרים, עם כניסתה של המדינה לתמונה. כיום מפלגות נהנות ממימון ציבורי ישיר בכל הדמוקרטיות המערביות (Hofnung, 1996; Nassmacher, 2006: 448; Koss, 2010) והתרומה של דמי החבר למקורות ההכנסה של המפלגה נהפכה לחשובה פחות, גם אם עדיין אפשר לראות בה מקור הכנסה חשוב (Katz and Mair, 1994: 14). בשנת 2011, למשל, עמד סכום ההכנסות של הליכוד על כ-30 מיליון ש"ח, מהם כ-22 מיליון שהגיעו ממימון

ממלכתי (מבקר המדינה, 2012: 25). אפשר להעריך שכ-8 מיליון ש"ח מכלל הכנסות המפלגה בשנה זו (כרבע) באו מדמי חבר.¹⁰ התמריץ השני לגיוס חברים הוא, כאמור, הצורך בכוח אדם – "צבא מתנדבים" שסייע למפלגה בעיקר בתקופות של מערכות בחירות. דומה שתפקיד החברים כמקשרים בין המפלגה לבין הציבור פחת בעידן שבו עבר הדגש של מסע הבחירות מהרחובות, הכיכרות וחוגי הבית אל אמצעי התקשורת האלקטרוניים והאינטרנט. אף על פי כן הקמפיין יהיה עדיין יעיל יותר אם הוא ייתמך באזרחים שיתגייסו למאמץ התעמולה ולמאמצי המפלגה להבטיח את טוהר הבחירות (נציגות מפלגתית בוועדות קלפי וכמשקיפים). מטבע הדברים, חברי המפלגה הם המאגר המרכזי שיכול לעמוד לרשות המפלגה ושהיא יכולה לפנות אליהם בקריאה לסיוע.

ספרות המחקר מציעה סיבות נוספות של מפלגות לגיוס חברים. אחת מהן נוגעת לכך שבסיס חברים רחב מעניק למפלגה הילה של פופולריות שיכולה לתת לה יתרון יחסי בתקופת בחירות. מספר חברים גדול מקנה למפלגות דימוי של אהדה עממית ורחבה, שעשוי להיות נכס אלקטורלי (Scarrow, 1994: 46) או לתת לה לגיטימציה אלקטורלית (Pierre, and Widfeldt, 1994: 304; Heidar, 2006: 342). סיבה נוספת נשענת על ההנחה שחברי מפלגה הם הגרעין הקשה, הנאמן והאמין של מצביעים. בסביבה פוליטית דינמית, שיש בה נידות קולות גבוהה, התרופפות של הנאמנות המפלגתית ואדישות כלפי פוליטיקה, חברי המפלגה הם קבוצה מובחנת ש"אפשר לסמוך עליה". חברי מפלגה נוטים להיות נאמנים יותר ומעורבים יותר, וביום הבחירות הם יופיעו בקלפי ויצביעו עבור המפלגה. חברי מפלגה נתפסים גם כסוכני-

10 דוחות מבקר המדינה בעניין מימון מפלגות אינם מפרטים כמה מתוך ההכנסות שמקורן אינו מדינתי נובעות במישרין מדמי החברות. הכנסות אלה יכולות לנוכח גם ממכירת נכסים של המפלגות או מהשכרתם, אולם לרוב דמי החבר הם הרכיב היחיד או הדומיננטי בהכנסות אלו. אפשר לראות זאת במקרה של הליכוד: בשנת 2011 עמד מספר חברי הליכוד על כ-125 אלף. המחיר השנתי של דמי החבר עמד על 64 ש"ח. מכאן שבשנת 2011 עמדו ההכנסות מדמי חבר – בהנחה שכל החברים שילמו תעריף מלא – על כ-8 מיליון ש"ח (125 אלף כפול 64). סכום זה תואם את ההפרש בין כלל הכנסות המפלגה לבין הכנסותיה ממימון המפלגות המדינתיות.

משנה של המפלגה. באמצעות מגעם היום-יומי עם הסביבה הקרובה (עבודה, משפחה, בתי תפילה) הם משמשים מעין שגרירים של המפלגה ושל עמדותיה. לבסוף, חברי מפלגה הם מאגר מועמדים שמתוכו המפלגה מגייסת מועמדים פוטנציאליים למשרות ציבוריות.

כעת נשוב לשאלה מדוע אנשים מצטרפים למפלגות. ככלל, יש תמריצים שונים המניעים אזרחים להצטרף לארגונים. חלוקה קלאסית שהוצעה לפני יותר מיוכל שנים מנתה שלושה סוגי תמריצים: חומריים (material), חברתיים (solidarity) ותכליתיים (purposive) (Clark and Wilson, 1961). תמריצים חומריים כוללים תמורה הנמדרת בכסף (תפקיד מפלגתי בשכר, מינוי פוליטי) או בשווה כסף ויכולה להימדד גם במטבע פוליטי (עוצמה פוליטית). תמריצים חברתיים יכולים להיות הרצון לפגוש אנשים חדשים או הצטרפות בעקבות השפעה ושכנוע של חברים, עמיתים וקרובי משפחה. תמריצים תכליתיים מיוחסים לאלה המצטרפים כדי להשפיע על מדיניות או כדי לתמוך במפלגה ולהביאה לשלטון.

סקארו (Scarrow, 2005) מונה שש סיבות עיקריות להצטרפות למפלגה:

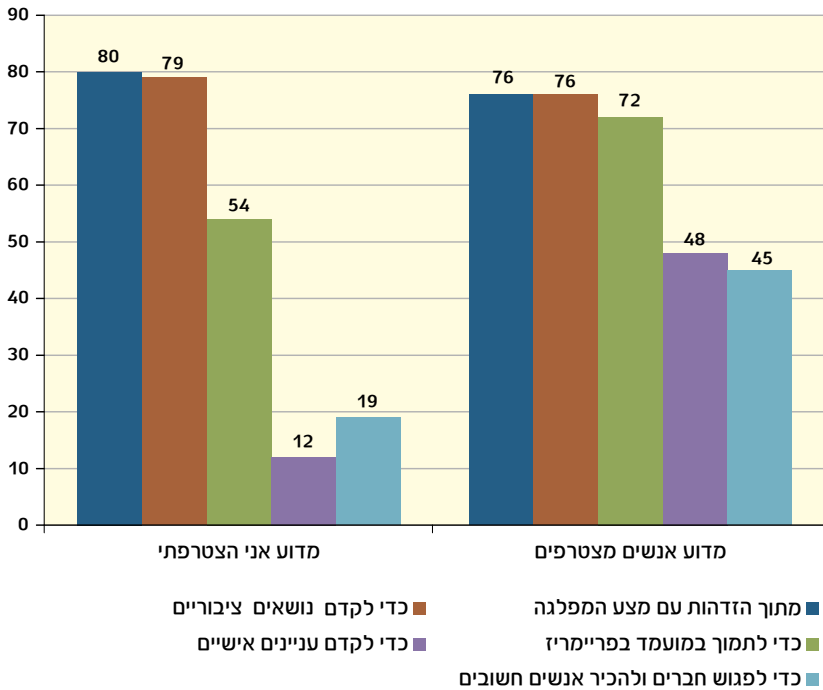
- (1) רצון לבטא הזדהות פוליטית ותמיכה במפלגה ובמנהיגיה.
- (2) רצון להשפיע על ידי השתתפות בפוליטיקה, אם על ידי השתתפות במסעות הסברה ואם באמצעות השפעה על החלטות פנים-מפלגתיות.
- (3) רצון לטייב ולהרחיב את המעגל החברתי: חברות במפלגה מספקת הזדמנות טובה לאזרחים לבוא במגע עם אנשים הקרובים אליהם בדעותיהם.
- (4) רצון ללמוד ולהבין פוליטיקה: אזרחים המוצאים עניין בפוליטיקה חושבים שחברות במפלגה עשויה לעזור להם "להיות בעניינים". כחברי מפלגה הם מקבלים עדכונים קבועים על עניינים שעל סדר היום (באמצעות איגרות מידע [newsletters], עלונים, דפי אינטרנט ייעודיים) ועשויים להיות מוזמנים לאספות הדנות במגוון נושאים.
- (5) רצון להשיג הטבות חומריות, כגון קידום אינטרסים פרטיים באמצעות יצירת קשרים והשפעה.
- (6) שאיפות פוליטיות: חברות מפלגתית היא ברוב המקרים הצעד הבסיסי הראשון לכל אזרח בעל שאיפות להיבחר למשרה ציבורית.

אף אחד מהמניעים שפורטו למעלה אינו בלעדי; יש להניח שאנשים מונעים משילוב זה או אחר של כמה מניעים. במחקר שנערך בראשית שנות האלפיים בקרב חברי מפלגות בדנמרק הסיבה השכיחה ביותר (54%) שצינו חברי מפלגה להצטרפותם הייתה האידאולוגיה שלה; הסיבה השנייה בשכיחותה (46%) הייתה "תמיכה במפלגה"; ו-31% ציינו מדיניות ספציפית של המפלגה כסיבה להצטרפותם. קריירה פוליטית לא צוינה כסיבת הצטרפות. את ההימנעות מציונה אפשר לייחס לנורמה חברתית שלפיה לא ראוי להצהיר על שאיפה לקידום אישי (Pedersen, et al., 2004: 370). במחקר דומה שנערך בקרב חברי הפיין גייל (Fine Gael) באירלנד היו התמריצים התכליתיים הדומיננטיים: 45% ציינו כי הצטרפו כדי לקדם את המדיניות של המפלגה, ו-34% אמרו כי הם הצטרפו כדי להביע תמיכה במפלגה או התנגדות למפלגה היריבה. רק חמישית ציינו תמריצים חברתיים (Gallagher and Marsh, 2004).

במחקר שלנו הצגנו לנשאלים את התשובות השכיחות בספרות כסיבות אפשריות להצטרפותם. הוספנו גם סיבה שראינו כחשובה בהקשר הישראלי: הנשאלים יכלו גם לציין שהם הצטרפו למפלגה כדי לתמוך במועמד מסוים בבחירות המקדימות (פריימריז). מאחר שאנשים אינם נוטים לייחס לעצמם מניעים מקובלים פחות מבחינה חברתית, שאלנו אנשים אותה שאלה על הצטרפותם שלהם ועל ההצטרפות של אחרים. את התפלגות התשובות לשני נוסחי השאלות אפשר לראות בתרשים 6.

כצפוי, רק מעטים מהנשאלים דיווחו כי הצטרפו למפלגה כדי לקדם עניינים אישיים או כדי להכיר אנשים חשובים. הרוב ציינו סיבות אידאולוגיות. כלומר, לטענתם הם התפקדו כדי לקדם נושאים ציבוריים או בעקבות הזדהות עם מצע המפלגה. עם זאת כאשר נשאלו המרואיינים בדבר הסיבות להצטרפות של "אחרים", התקבלה תמונה אחרת: אמנם הסיבות האידאולוגיות הן עדיין השכיחות ביותר, אך בצדן סברו כמחצית מהחברים שהחלטה של אחרים להצטרף למפלגה נובעת מאינטרסים אישיים. הצטרפות למפלגה כדי לתמוך במועמד מסוים בפריימריז צוינה על ידי רוב הנסקרים כשנשאלו לגבי עצמם, אך הייתה נפוצה יותר כסיבה לכך ש"אחרים" הצטרפו. דפוס זה יכול לשקף את התפיסה הרווחת בנוגע לחברות מזדמנת או חברות אינסטרומנטלית. לשון אחר: הצטרפות כדי לתמוך במועמד מסוים נתפסת כראויה פחות מהצטרפות מטעמים אידאולוגיים, אך היא לגיטימית יותר מהצטרפות לשם קידום אינטרסים אישיים.

תרשים 6
סיבות להצטרפות למפלגה (באחוזים)

N=909

להשלמת התמונה שאלנו גם על דרכי ההצטרפות למפלגה. שאלה זו יכולה להבהיר כמה מהמתפקדים הצטרפו אל שורות המפלגה מיוזמתם האישית וכמה מהם גויסו למפלגה ועל ידי מי. כפי שאפשר לראות בלוח 19, פחות ממחצית מהמתפקדים העידו כי הצטרפו למפלגה מיוזמתם האישית; כשליש השיבו כי הצטרפו בעקבות שכנוע מצד חבר או קרוב משפחה; 9% אמרו כי עשו כן בעקבות פנייה אליהם במקום העבודה; ו-10% דיווחו כי התפקדו למפלגה בעקבות פנייה של המפלגה או של מועמד בפריימריז. לכאורה, רק עדות על הצטרפות בשל פנייה במקום העבודה נראית כעדות ישירה לקבלנות קולות,

אך בכל הדפוסים שבהם גויסו חברים לא מיוזמתם האישית – למעט הצטרפות בעקבות פנייה מהמפלגה, שהיא נדירה יחסית – יכול להיות שמדובר בקבלנות קולות או בקבלנות משנה שלה. כך, למשל, גם הדפוס הנפוץ שעליו העידו שלישי מהנשאלים – הצטרפות עקב פנייה של חבר או של בן משפחה – עשוי להיכלל במקרים רבים בדפוס של קבלנות קולות.

לוח 19

כיצד הצטרפת אל שורות המפלגה? (באחוזים)

כללי	מפלגת העבודה	קדימה	הליכוד	
47	49	43	49	ביוזמתי האישית
33	27	36	36	בעקבות הצעה של חבר או של קרוב משפחה
9	10	10	6	בעקבות פנייה במקום העבודה
5	5	6	4	בעקבות פנייה מהמפלגה
5	4	6	4	בעקבות פנייה של מועמד בפריימריז
1	4	-	-	דרך הקיבוץ

N=909

אפשר לראות שההבדלים בדפוסי ההצטרפות למפלגות קטנים מאוד. מפלגת העבודה שונה במעט בכך שפחות חברים הצטרפו אליה בעקבות הצעה של חבר או קרוב משפחה ובכך ש-4% מחבריה הצטרפו אל שורותיה דרך הקיבוץ. סיבה זו נעדרת לחלוטין משתי המפלגות האחרות ומשקפת את הקשר שעדיין התקיים בין המפלגה לבין התנועה הקיבוצית.

ב. רמת פעילות ודפוסי פעילות

הסקר שערכנו אפשר לנו ללמוד על הזמן שחברי המפלגה מקדישים לפעילות מפלגתית ועל סוג הפעילות. ניתוח של ממצאי הסקר מעלה שמרבית חברי המפלגות בישראל הם פסיביים לחלוטין – 72% מהחברים הצהירו שהם אינם מקדישים זמן לפעילות מפלגתית. ייתכן שהפסיביות הבולטת של חברי המפלגות קשורה גם בשינויים שהמפלגות עוברות: דעיכת הסניפים המפלגתיים המקומיים, ניתוק הקשר הסדיר עם הבוחר הפוטנציאלי והעברת מוקד הפעילות

לתקופות הקצרות שקודמות לבחירות הכלליות ולעונת הפריימריז המקדימה אותן. ברוב ימות השנה חברי המפלגה הם חברים רדומים, ורק 8% מהם ציינו כי הקדישו לפעילות מפלגתית יותר מחמש שעות בחודש. גם בדמוקרטיה אחרת רק מיעוט קטן מעיד על עצמו שהוא מקדיש יותר מחמש שעות בחודש לפעילות מפלגתית, ומיעוט גדול – ואף רוב החברים – מעידים על עצמם שהם פסיביים לחלוטין. בכריטיניה 15% מחברי המפלגות העידו כי הם מקדישים לפעילות מפלגתית יותר מחמש שעות חודשיות, בקנדה 14%, ובאירלנד מדובר ב-9% (לוח 20). ישראל מציגה את הערכים הקיצוניים ביותר מקרב המדינות המופיעות בלוח: היא היחידה שבה יותר משני שלישים מהחברים ציינו שהם כלל אינם פעילים ושבה רק 8% העידו על עצמם שהם פעילים יותר מחמש שעות בחודש.

לוח 20

המספר הממוצע של שעות שחבר העיד על עצמו שהוא מקדיש בחודש לפעילות מפלגתית (באחוזים)

יותר מ-5 שעות	כלל לא	
8	72	ישראל
14	39	קנדה
9	55	אירלנד
15	60	בריטניה
13	56	דנמרק

מקורות: Cross and Young, 2004; Gallagher and Marsh, 2004; Pedersen, et al., 2004; Seyd and Whiteley, 2004

כאשר בודקים את רמת הפעילות לפי מפלגות מגלים שההבדלים אינם גדולים (לוח 21). בכל שלוש המפלגות היה רוב של יותר משני שלישים מהחברים שהעיד כי הוא אינו מקדיש כלל זמן לפעילות מפלגתית. בהשוואה לשתי המפלגות האחרות, חברי מפלגת העבודה העידו על עצמם כי הם פעילים מעט יותר: 11% מהם אמרו כי הם הקדישו לפעילות יותר מחמש שעות בחודש, בהשוואה ל-7% מחברי הליכוד ו-6% בלבד מחברי קדימה.

לוח 21

המספר הממוצע של שעות שחבר הטיד על עצמו שהוא מקדיש בחודש לפעילות מפלגתית (באחוזים)

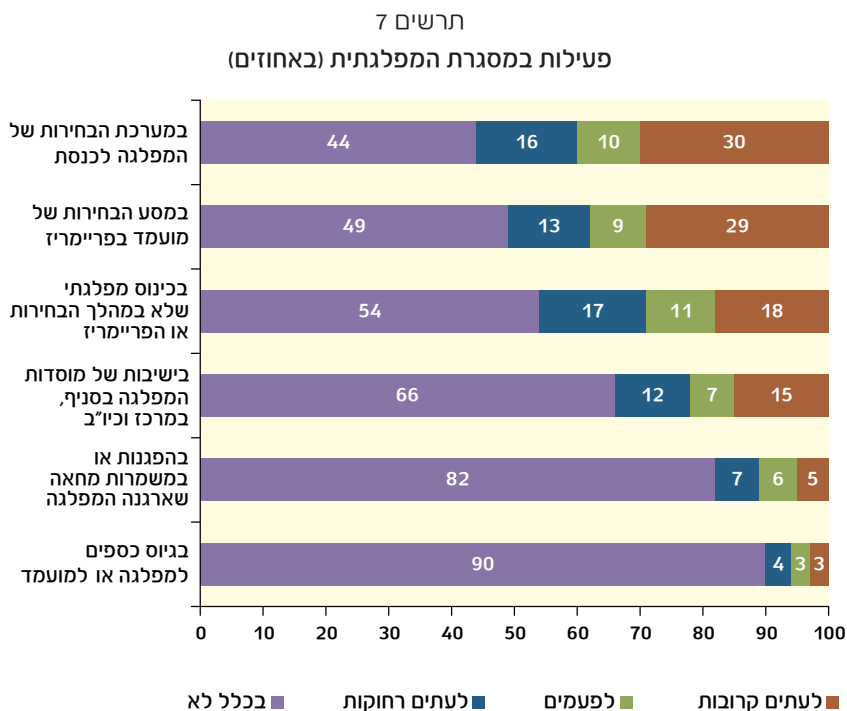
כללי	מפלגת העבודה	קדימה	הליכוד	
8	11	6	7	יותר מחמש שעות
4	4	4	6	שלוש עד חמש שעות
16	16	16	13	עד שלוש שעות
72	69	74	74	כלל לא

N=909

בשאלה אחרת, שבה התבקשו הנשאלים להגדיר את רמת פעילותם, הגענו לתוצאות דומות: 61% ציינו כי אינם פעילים כלל, 22% ציינו כי הם פעילים במידה מעטה, 10% ציינו שהם "די פעילים", ו-7% ציינו שהם פעילים מאוד. מכאן עולה ממצא מעניין: יש חברי מפלגה המחשיבים את עצמם לפעילים (ולו במידה מועטה) אפילו אם הם אינם מקדישים ולו שעה אחת בחודש לפעילות מפלגתית. ייתכן שההסבר לכך טמון בעובדה שמקצת מהחברים מתעוררים לפעילות רק בתקופות מסוימות – לפני בחירות כלליות או לקראת פריימריז. אכן, פרקי הזמן שבהם חברי מפלגות מגלים את מידת המעורבות הרבה ביותר הם הימים שלפני מערכת הבחירות (הכלליות) או הבחירות הפנימיות (פריימריז). גם בזמנים אלו שיעור החברים שהעידו כי הם משתתפים לעתים קרובות באחת מהפעילויות המפלגתיות לא עלה על 30% (תרשים 7).¹¹ כלומר, אפילו בתקופה שלקראת בחירות כלליות או בחירות פנים-מפלגתיות – תקופות שיא בחיים הפנימיים של מפלגות – רוב החברים אינם פעילים. נתון זה משלים ממצאים המלמדים בעקביות על שיעורי השתתפות נמוכים בפריימריז. הממוצע של שיעורי ההשתתפות בפריימריז לבחירת המנהיגים בשלוש המפלגות הגדולות ב-16 התמודדויות בין 1992 ל-2012 עמד על 54.1% (Kenig, 2009a: 74); וחשובי המחברים). ערכים גבוהים במעט אנו מוצאים בפריימריז לבחירת המועמדים

11 ההבדלים בין החברים במפלגות השונות אינם מובהקים.

לכנסת: ב-11 בחירות מקדימות שנערכו בשלוש המפלגות הגדולות בין 1992 ל-2012 עמד הממוצע על 57.9% (Hazan and Rahat, 2010: 93); וחשובי המחברים).

כדי להעריך את שיעור החברים ה"רדומים", שחברותם במפלגה היא "על הנייר" בלבד, בדקנו גם את שיעור החברים שאינם מתעניינים בתהליכים פנים-מפלגתיים באופן שוטף ואינם מקיימים על כך כל דיון עם חבריהם. מתברר שרק כ-16% מחברי המפלגות ציינו כי הם מתעניינים בפעילות מפלגתית דרך האינטרנט; הרוב (84%) ציינו כי הם אינם עושים זאת אף פעם. רק כ-10% מהנשאלים דיווחו כי הם משתתפים בדיונים פוליטיים ברשת. ממצא זה יכול להתפרש כמעיד על עניין נמוך של החברים בענייני המפלגה ובנושאים

פוליטיים שעל סדר היום, אך בהתחשב במיעוט החברים הצעירים (בעלי המיומנויות לשימוש באינטרנט) ייתכן שבעתיד ילך השימוש ברפוס השתתפות זה ויגבר.

כאשר נשאלו החברים על האפשרות שהמפלגה תערכך אותם על פעילות מפלגתית דרך הדואר האלקטרוני, 37% השיבו שהם היו מסכימים להירשם לשירות. שיעור דומה של משיבים (כ-31%) היה מעוניין להפוך לחבר בסניף הווירטואלי של המפלגה. ייתכן שחשוב יותר להסתכל על השיעור הגבוה של הלא מעוניינים לקבל כל מידע ממפלגתם – 57%. ממצאים אלה יכולים ללמד על שתי תופעות אפשריות: האחת היא ריבוי החברים המזדמנים, שזיקתם למפלגה חלשה מאוד ורצונם לקבל מידע על הפעילות המפלגתית נמוך; האחרת היא משבר חמור במפלגות הישראליות, המאבדות רצון לקשר (או אינן מצליחות ליצור אותו) אפילו עם מעגל החברים, שאינם מתעניינים במתרחש בזירה המפלגתית ובכך גם הם מביעים אי־אמון במפלגות כמוסד פוליטי.

כפי שעולה מהסקר, לא כל חברי המפלגות נלהבים לחשוף את חברותם. במפלגת העבודה דיווחו 79% מהחברים שהם מספרים על חברותם במפלגה למכריהם ולידידיהם, בליכוד דיווחו 72% ובקדימה רק 62%. כמו כן, רק כמחצית מהמשיבים דיווחו שבשנתיים האחרונות הם ניסו לשכנע אנשים להצביע למפלגתם ו-35% בלבד ניסו לשכנע את חבריהם להתפקד למפלגה.

מחקרים שנערכו בעשור האחרון בקרב חברי מפלגות במדינות מערב אירופה מצביעים על ירידה ברמת הפעילות של חברי מפלגות בהשוואה לעבר. בכל שלוש המפלגות הגדולות בכריטניה היו יותר חברים שהעידו על עצמם כי בעת עריכת הסקר הם פעילים פחות מבעבר מחברים שדיווחו על עלייה במידת הפעילות שלהם (Seyd and Whiteley, 2004: 359). גם בפין גייל האירת נמצא כי רמת הפעילות נמצאת בירידה ורוב המשיבים ציינו שהם פחות פעילים מבעבר (Gallagher and Marsh, 2004: 415). אין לנו מידע על היקף הפעילות של חברי המפלגות בישראל בעבר. אנחנו יכולים להניח בזירות כי הדמיון להתפתחויות בעולם בכל הנוגע לקשר בין אזרחים למפלגות (כמו הירידה במספר חברי המפלגות, ירידת הנאמנות המפלגתית והעלייה בניידות הקולות בקרב הבוחרים) ואופי החברות, בעקבות אימוץ שיטת הפריימריז, הביאו לידי ירידה בהיקפי הפעילות בהשוואה לעבר.

ג. עמדות בנוגע לחלוקת העוצמה הפנימית במפלגה

הוויכוח הציבורי והאקדמי סביב היתרונות והחסרונות של דמוקרטיה פנים-מפלגתית חי ובוועט גם כיום. המפקקים בנחיצות של דמוקרטיה פנימית טוענים כי חיוני שתתקיים דמוקרטיה תחרותית בזירה הבין-מפלגתית (Schattschneider, 1942) וכי דמוקרטיה פנימית גורמת למפלגה להיות פחות יעילה בהשוואה למפלגות המאורגנות על בסיס אוטוריטרי (Duverger, 1954). התומכים בדמוקרטיה פנים-מפלגתית מצביעים על כך שקיומה בזירה הפנים-מפלגתית הוא מצע גידול טוב להטמעת ערכים דמוקרטיים בחברה הכללית, שעשוי להגביר את המעורבות האזרחית וההשתתפות הפוליטית (Ranney, 1954; Ware, 1979; Teorell, 1999).

גם אם נקבל את הדעה שדמוקרטיה פנימית היא חיובית במהותה, עדיין מונחת לפנינו השאלה איך עליה להיראות. האם השתתפות צריכה להיות מוגבלת לחברי מפלגה או פתוחה לכלל הבוחרים? האם יש לקבל החלטות באופן ישיר או באמצעות הליך של האצלת סמכויות (דלגציה)? האם על נבכרי הציבור לשאת באחריות ישירה ורציפה לחברי המפלגה או שעדיף שייהנו מאוטונומיה כלשהי? כאשר מפנים שאלות מסוג זה לחברי מפלגות, הגיוני לצפות שהם – כחברי השכבה הרחבה ביותר במפלגה – יראו בחיוב תהליכי דמוקרטיזציה פנימיים; באותה מידה אפשר גם לצפות שהם לא יראו בעין יפה הרחבה של מעגל המשתתפים אל כלל ציבור בוחרים המפלגה – מצב שיפקיע מהם את הזכות ש"רכשו" כחברים לבחור מנהיגים ומועמדים.

כדי לבחון את ההשערות הללו הצגנו שאלות הנוגעות לעמדות של חברי מפלגה בנוגע למאזן העוצמה הפנימי במפלגתם. מדובר בכיוון חקירה מעניין ורלוונטי במיוחד במערכת הפוליטית הישראלית, שבה פועלות מפלגות עם מודלים שונים של מבנה פנימי. אחדות – כמו המפלגות הנכללות בסקר – מעניקות לחבריהן זכויות משמעותיות; אחדות (כמו מרצ וחד"ש) פתוחות מעט פחות ומיישמות דמוקרטיה פנימית עקיפה המבוססת על צירי מוסדות נבחרים; ואחרות (ש"ס וישראל ביתנו) הן ריכוזיות, וקבלת ההחלטות בהן מופקדת בידי אליטה קטנה או אפילו בידי אדם אחד. מכאן נובע שלחברי שלוש המפלגות הגדולות שהשתתפו במחקר היו נקודות ייחוס נוספות: הם יכלו לראות כיצד פועלות מפלגות אחרות, פתוחות פחות.

ראשית שאלנו את חברי המפלגה מה דעתם על שיטת הפריימריז, וביתר דיוק – האם הם סבורים שהפריימריז מחזקים את הדמוקרטיה במדינה. כשני שלישים מהנשאלים (ללא שונות בין חברי המפלגות) ענו כי הם מסכימים או מסכימים מאוד עם הקביעה שפריימריז מחזקים את הדמוקרטיה. לאחר מכן שאלנו לדעתם על השיטה המועדפת לבחירת מנהיגים ומועמדים לכנסת. כפי שעולה מלוח 22, רוב גדול – 81% מהנשאלים – הביע תמיכה בשיטות כוללניות לבחירת מנהיג המפלגה, בין בפריימריז סגורים (שבהם זכות הבחירה ניתנת לחברי המפלגה) ובין בפריימריז פתוחים (שבהם כל אזרח יכול להשתתף). השיטות הסגורות יותר לא זכו לתמיכה רבה. התפלגות כמעט זהה התקבלה בעניין עמדותיהם של חברי המפלגה בנוגע לבחירת מועמדים לכנסת (Kenig, Philippov, and Rahat, 2013: 23). ממצאים אלה מלמדים כי שיטת הפריימריז שאימצו המפלגות המרכזיות בשנות התשעים השתרשה כשיטה המועדפת והמקובלת, לפחות בכל הנוגע לחברי המפלגות עצמם.

לוח 22

האם את/ה סבור/ה כי מנהיגי המפלגה צריכים להיבחר על ידי... (באחוזים)

כללי	מפלגת העבודה	קדימה	הליכוד	
49	37	59	50	כלל תומכי המפלגה
32	40	27	29	חברי המפלגה
8	10	3	10	ועידת המפלגה או מרכז המפלגה
3	3	3	4	חברי הכנסת של המפלגה
8	10	8	7	ועדת מינויים
100	100	100	100	סך הכול

N=909

הממצא שיכול להפתיע הוא שבקרב חברי קדימה והליכוד יש תמיכה גבוהה יותר לפריימריז פתוחים (שבהם זכות ההצבעה ניתנת לכל תומכי המפלגה) מאשר לפריימריז סגורים. ייתכן כי הסיבה לכך נובעת מהתופעות השליליות הרבות הקשורות לפריימריז הסגורים, שעליהן עמדנו בפרק השני, כמו גם התפיסה

שפתיחה של הליך הבחירה לכלל הבוחרים תביא מזוור לחלק מתופעות אלו. כלומר, התמיכה הגבוהה בבחירת מועמדים בידי כלל מצביעי המפלגה נתפסת כפתרון לקלקולי הפריימריז במתכונתם הנוכחית. יש לומר שחברי מפלגת העבודה (שבה נעשה השימוש התכוף והנרחב ביותר בשיטה זו) נמצאו מסויגים יותר באשר לפתיחת הליך הבחירה לכלל מצביעי המפלגה. החשיבות שחברי מפלגה מייחסים לדעה של כלל מצביעי המפלגה משתקפת גם בעמדתם כלפי הנהגת המפלגה. רוב הנשאלים סבור שהנהגת המפלגה צריכה לגלות כלפי מצביעי המפלגה מידה רבה יותר של היענות מההיענות שהיא מגלה כלפי חבריה (לוח 23).

לוח 23

מושא היענות של הנהגת המפלגה (באחוזים)

סך הכול	מפלגת העבודה	קדימה	הליכוד	
37	40	37	36	ההנהגה צריכה להקשיב לדעות של חברי המפלגה יותר מאשר לאלה של בוחריה
64	57	66	69	ההנהגה צריכה להקשיב לדעות של בוחריה המפלגה יותר מאשר לאלה של חבריה

N=909

שאלות אחרות עסקו בנושא המשמעת והלכידות המפלגתית ובדפוסי ההיענות (responsiveness) של הנהגת המפלגה. העמדות של חברי המפלגה בשתי סוגיות אלה חשובות משתי סיבות: ראשית, מכיוון שיש עדויות להתרבות המקרים שבהם חברי כנסת הפגינו דפוס התנהגות אישי (Rahat and Sheaffer, 2007). יש המקשרים התפתחות זו לאימוץ הפריימריז: ברגע שחברי כנסת הבינו שהם כבר לא נבחרים על ידי הנהגת המפלגה, הם חששו פחות להתנהג בצורה עצמאית, ולעתים אף מתריסה, נגד הנהגת המפלגה. זאת ועוד: מאחר שבחירתם מחדש לכנסת הופקדה בידי רבבות מתפקדים החלו חברי הכנסת להתחרות ביתר שאת על תשומת הלב התקשורתית, בין באמצעות הגשה של הצעות חוק פופוליסטיות ובין באמצעות הצגת עמדות מעוררת מחלוקת שאינן מקובלות על הנהגת המפלגה. הסיבה השנייה לחשיבות העמדות של

חברי מפלגות בנושא המשמעת והלכידות המפלגתית היא שבשנים האחרונות אירעו כמה מקרים שבהם התעלמה הנהגת מפלגה מהחלטות שקיבלו חבריה או מוסדותיה הנבחרים. הדוגמה הבולטת היא ההתעלמות של ראש הממשלה ומנהיג הליכוד אריאל שרון מהחלטה שהתקבלה במשאל בקרב חברי המפלגה (הליכוד) באשר לתכנית ההתנתקות מרצועת עזה. רוב גדול מקרב החברים שהשתתפו במשאל החברים התנגדו למהלך, ובכל זאת ראש הממשלה אריאל שרון המשיך לקדם אותו.

כדי להתמודד עם ההשפעה של נוסח השאלה על הנסקרים שאלנו שתי שאלות משלימות הנוגעות למשמעת מפלגתית (לוח 24): "האם אתה סבור שנציגי המפלגה בכנסת חייבים להצביע בהתאם להחלטות מוסדות המפלגה?" ו"האם אתה סבור שהמפלגה צריכה לאפשר לנבחריה חופש בהצבעות בכנסת?". לשתי השאלות התקבל רוב של תשובות חיוביות, אך ככלל היו יותר נשאלים שתמכו במשמעת (78%) מכאלה שתמכו באוטונומיה של חברי כנסת (58%). אפשר לפרש את הממצאים כרצון של החברים להחזיר את המשמעת ואת הלכידות המפלגתית על כנן לאחר השחיקה שחלה בהן בשנים האחרונות, שהתבטאה גם בחקיקה פרטית פרועה, בקבוצות "מורדים" ובהתבטאויות מתריסות. נטייה זו משתקפת גם בעובדה שכ-60% מהמשיבים הסכימו כי במקרה של מחלוקת פנימית צריכה להיות למנהיג המפלגה זכות ההכרעה הסופית. בשאלה זו היו הבדלים בין המפלגות: חברי הליכוד וקדימה תמכו בזכות ההכרעה הסופית של המנהיג (70% ו-65%, בהתאמה) יותר משתמכו בה חברי העבודה (44%). סביר כי הסיבה להבדל היא שמפלגת העבודה עברה באותה עת משבר פנימי ששיאו היה עזיבת מנהיג המפלגה אהוד ברק, שהקים סיעה עצמאית בכנסת.

לוח 24

עמדות חברי מפלגה בנוגע למשמעת מפלגתית ולקבלת החלטות
(מסכים ומסכים מאוד; באחוזים)

כללי	מפלגת העבודה	קדימה	הליכוד	
78	76	82	77	נציגי המפלגה בכנסת חייבים להצביע בהתאם להחלטות של מוסדות המפלגה
58	55	63	55	המפלגה צריכה לאפשר לחברי הכנסת שלה חופש בהצבעות בכנסת
60	44	70	66	מנהיג המפלגה צריך להיות הפוסק האחרון במקרה של מחלוקת

3. פרופיל הפורשים: האומנם בעיקר חברים מזדמנים?

כפי שהוסבר בראשית החלק השני, האתגר המתודולוגי שנתקלנו בו במהלך הדגימה זימן לנו הזדמנות פז לראיין אנשים שהיו חברי מפלגה אך עזבו אותה. מדובר בקבוצת משיבים שהיו רשומים כחברי מפלגה ברשימות המתפקדים אך בזמן עריכת הסקר העידו על עצמם שכבר אינם כאלה. במילים אחרות: מדובר במשיבים שנכללו ברשימות של חברי מפלגה שהיו בידי מכון הסקרים אך דיווחו כי אינם חברים נכון ליום הריאיון. בהינתן העובדה שרשימות החברים עודכנו בשנים האחרונות, יש ביריבו מדגם של חברים שפרשו מחברותם במפלגות לאחרונה. מצב זה יכול היה להיווצר באחת משתי דרכים:

(1) הנשאלים לא חידשו את תשלום דמי החבר שלהם ולכן ראו את עצמם כאילו כבר אינם חברים; למרות זאת הם לא נגרעו מרשימת המתפקדים של המפלגה. המקרה של קדימה בולט: בתקופת ההתגבשות של קדימה נקבע כי המתפקדים הראשונים ("המייסדים") זכאים להישאר חברים גם ללא חידוש חברותם באמצעות דמי החבר השנתיים. כך נוצרה למעשה שכבת אזרחים שכדי לפרוש מחברותם בקדימה היו צריכים לפעול ולשלוח מכתב בקשה להפסקת החברות. אלה שלא עשו כן – גם אם לא התכוונו להישאר חברים בקדימה ולא ראו את עצמם ככאלה – נותרו חברי מפלגה להלכה.

(2) רשימות המתפקדים שעליהן התבסס מכון הסקרים היו מעודכנות לשנים 2008-2009. הסקר נערך כשנה-שנתיים לאחר מכן, פרק זמן שבמהלכו יכלו אותם נשאלים שלא לחדש את חברותם באמצעות דמי החבר ובכך חדלו למעשה מחברותם במפלגה, ואולי נגרעו מרשימות חברים מעודכנות יותר.

כך או אחרת, נפלה לידינו קבוצת משיבים גדולה של "פורשים": 87 מהליכוד, 91 מקדימה ו-123 ממפלגת העבודה. מצאנו באפשרות לראיין את קבוצת המשיבים הזו יתרון של ממש – יכולנו לנסות לאפיין אנשים שעזבו מפלגות ולבדוק, ראשית – מה הסיבות שהניעו אותם לעזוב, ושנית – אם מי שעזבו את המפלגה שונים מהחברים שנשארו בה במניעיהם להצטרף למפלגה מלכתחילה, בזוהת הגורם שהביא אותם להצטרף ובעמדותיהם כלפי המפלגה בכלל וכלפי דמוקרטיה מפלגתית בפרט.

הסקר שהתבססנו עליו התקיים במועד נוח מבחינה נוספת: הראיונות עם הנשאלים נערכו כשנה וחצי לאחר הפריימריז האחרונים בשלוש המפלגות. מצב זה אפשר לנו להגדיר קטגוריה של חברים "מזדמנים" ככאלו שהצטרפו למפלגה בתקופת הבחירות ואשר לאחר כשנה וחצי כבר לא ראו בעצמם חברים. בכמה מהניתוחים – בעיקר אלה הנוגעים לוותק של חברי המפלגות – החלטנו שלא לכלול את הפורשים מקדימה, משום שבמפלגה צעירה זו לא היה אפשר להגדיר חברים כ"ותיקים".

א. פורשים לעומת חברים נוכחיים

מהשוואת החברים בעת הסקר לחברים שפרשו עולה כי במאפיינים מסוימים אין הבדלים של ממש בין הקבוצות. פורשי המפלגות אינם שונים מהחברים שנשארו מבחינת גילם, מעמדם החברתי-כלכלי וקבוצת הלאום שלהם (יהודים וערבים). לעומת זאת, מבחינת המגדר אפשר לומר שבקרב קבוצת הפורשים יש מעט יותר נשים מגברים (בהשוואה לחלקן היחסי של נשים ברשימות המתפקדים). הממצא החשוב הוא שהצטרפות למפלגה בפרק זמן של שנתיים או פחות לפני ביצוע הסקר מעלה את הסיכוי של אדם להימצא ברשימת הפורשים ב-2.260%¹² במילים

12 הניתוח נעשה באמצעות רגרסיה לוגיסטית, והמשתנים שנבדקו היו גיל, מין, מצב כלכלי, שנת הצטרפות ורמת פעילות מפלגתית.

אחרות, מה שמאפייין יותר מכול את הפורשים הוא קיומה של קבוצת חברים גדולה בקרבם שהתפקדו למפלגה זמן קצר לפני הפריימריז האחרונים לבחירת המועמדים לכנסת ה-18. ממצא זה מקבל חיזוק כשמשווים את קבוצת הפורשים לקבוצת החברים הנוכחיים על פי מועד הצטרפותם למפלגה, כלומר על פי מידת הוותק שלהם (לוח 25). כמו שאפשר להיווכח, כחמישית מהפורשים מהליכוד וממפלגת העבודה הצטרפו אליהן בשנתיים שקדמו לפרישה; קרי התפקדו וזמן קצר לאחר מכן עזבו את המפלגה. לעומת זאת, השיעור של קבוצת בעלי הוותק של פחות משנתיים בקרב החברים הנוכחיים הוא כ-6%-7% בלבד.

לוח 25

ותק במפלגה: חברים לעומת פורשים (באחוזים)

פורשים (N=220)			חברים (N=605)			
יותר מעשר שנים	שנתיים עד עשר שנים	עד שנתיים	יותר מעשר שנים	שנתיים עד עשר שנים	עד שנתיים	
27	50	23	59	34	7	הליכוד
53	30	17	68	26	6	מפלגת העבודה

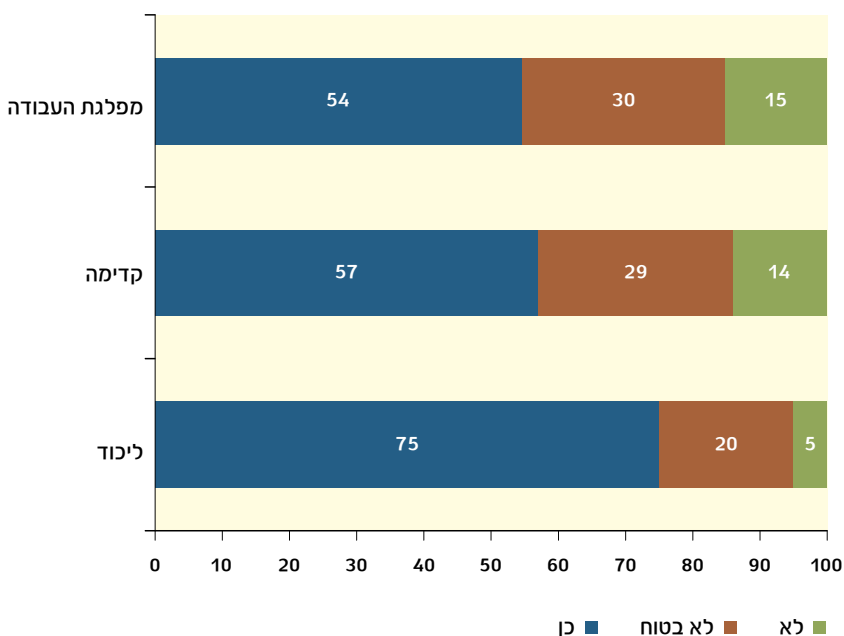
לא נמצאו הבדלים גדולים בדפוסי הפעילות והקריירה המפלגתית של הפורשים לעומת החברים. וכך, מצאנו כי 14% מפורשי מפלגת העבודה ו-13% מפורשי הליכוד היו בעברם בעלי תפקידים רשמיים במפלגה. שיעור זה דומה מאוד לשיעור בעלי התפקידים הרשמיים בקרב החברים. גם מבחינת ההשקעה בפעילות מפלגתית הפורשים דומים לחברים, ואפשר לומר שיש בקרב הפורשים שיעור לא מבוטל של חברים פעילים בעברם. הפסיכיות אינה מאפיינת את קבוצת הפורשים. אפשר להסביר זאת בכך שבמצבים של משבר או תפקוד ארגוני לקוי דווקא החברים הפעילים הם שמודעים יותר למצב וחשים אכזבה עמוקה. מכאן נובעת הנוכחות של חברים פעילים (לשעבר) ברשימת פורשי המפלגות. ניתוח הפורשים ממפלגת העבודה מעלה דוגמה למשבר כזה: על פי כל הסימנים העולים מהסקר היה משבר אמון עמוק בין החברים לבין הנהגת המפלגה על רקע הקרע בין המצדדים בהצטרפות לממשלת נתניהו השנייה לבין השוללים. הביטוי המובהק לקרע הוא הנטישה של חברים בעלי ותק גדול: 53%

מקרב הפורשים היו בעלי ותק של יותר מעשר שנים (ראו לוח 25 לעיל), שלא כמו המצב בליכוד, שלא היה בו משבר דומה. ואכן, רק כרבע מהפורשים ממנו (27%) היו בעלי ותק של יותר עשר שנים.

ההבדלים הבולטים בין מפלגת העבודה לבין הליכוד השתקפו גם בכונות של החברים להמשיך בחברותם בעת עריכת הסקר: במפלגת העבודה רק 54% מהנשאלים השיבו כי הם בטוחים ברצונם להמשיך את חברותם במפלגה; בליכוד השיבו כך 75% מהחברים. חברי קדימה היו דומים מבחינה זו לחברי מפלגת העבודה, עם שיעור נמוך יחסית של משיבים הבטוחים ברצונם להמשיך את חברותם (תרשים 8). בהתחשב בעובדה שמפלגת העבודה – בשונה ממפלגת קדימה – היא מפלגה ותיקה עם מסורת ומוסדות קיימים, דמיון זה נראה חריג ובעייתי מאוד מבחינת המפלגה וכפי הנראה שיקף את המשבר העמוק שאליו נקלעה.

תרשים 8

כונות להמשיך את החברות בקרב חברי המפלגות הנוכחיים (באחוזים)

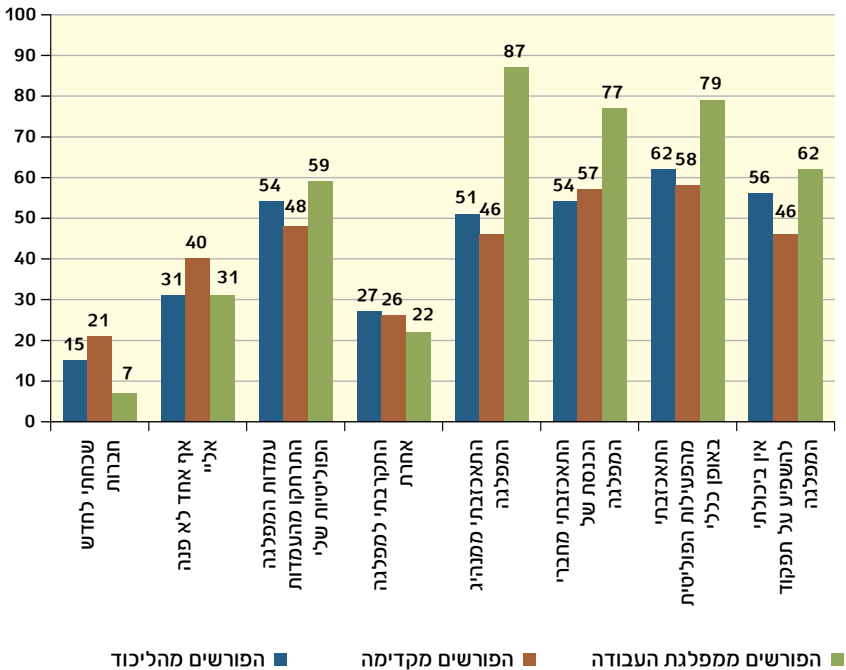
אפשר לראות כי בעת עריכת הסקר סבלה מפלגת העבודה מבעיה כפולה: רק מחצית מחבריה הנוכחיים הפגינו ביטחון ברצונם להמשיך את החברות וקבוצה גדולה מקרב פורשיה הייתה בעלת ותק מפלגתי רב. אפשר לפרש ממצאים אלה כמעידים על השבר העמוק שבו הייתה המפלגה שרויה בשעת עריכת הסקר. השבר התבטא לא רק בהיחלשות אלקטורלית כמעט רציפה מאז הבחירות לכנסת ה-13 (1992) אלא גם בנטישה של חברים ותיקים. במילים אחרות, הירידה במספר החברים במפלגת העבודה לא נבעה רק מ"תופעה עונתית" של אי-חידוש החברות מצד חברים מזדמנים, אלא מתופעה משמעותית ועמוקה יותר של עזיבת הקהל הוותיק והנאמן. אם נקשור את הממצאים האלה לעובדה שהסקר נערך בתקופה שבה נפער פער עמוק בין יושב ראש המפלגה אהוד ברק לבין חלקים נרחבים בשורות המפלגה (חודשים ספורים לאחר עריכת הסקר פרש ברק מהמפלגה עם ארבעה חברי כנסת נוספים והקים את סיעת "עצמאות"), אפשר לפרשם גם כהבעה של אי-אמון, אכזבה וייאוש מהמפלגה בהנהגת ברק.

ב. הסיבות לפרישה

כאשר בוחנים את הסיבות לפרישה כפי שצוינו על ידי הנשאלים (כל נשאל יכול היה לציין יותר מסיבה אחת) ניכר הבדל בין הפורשים ממפלגת העבודה לבין הפורשים מקדימה ומהליכוד (תרשים 9). בקרב הפורשים ממפלגת העבודה בלטה האכזבה ממנהיג המפלגה והאכזבה מחברי הכנסת שלה כסיבות השכיחות ביותר. אי-שביעות הרצון מהמנהיג (אהוד ברק) הייתה סיבה עבור כמעט 90% מהפורשים של המפלגה; סיבה שכיחה נוספת הייתה האכזבה מפעילות פוליטית באופן כללי. בהתחשב בעובדה שרוב הפורשים היו בעלי ותק מפלגתי רב וככאלה כבר התנסו בפעילות פוליטית, מדובר בהבעת אי-אמון גורפת בהנהגת המפלגה, בנבחרי הציבור שלה, בדרכה הרעיונית ובזירה הפוליטית בכלל. אם כן, דפוס הפרישה המצטייר לגבי מפלגת העבודה הוא החלטה מודעת ומושכלת שלא לחדש את החברות. בקדימה ובליכוד, לעומת זאת, השכיחות של סיבות המשקפות אכזבה מהמנהיג, מחברי הכנסת או מהפעילות הפוליטית הייתה נמוכה במידה ניכרת, אם כי גם הן היו הסיבות הדומיננטיות. בקדימה בלטו במיוחד סיבות טריוויאליות כגון "שכחתי לחדש חברות" או "לא פנו אליי בעניין".

תרשים 9

סיבות לפרישה מהמפלגות העבודה, קדימה והליכוד
(במידה רבה ובמידה די רבה; באחוזים)

N=301

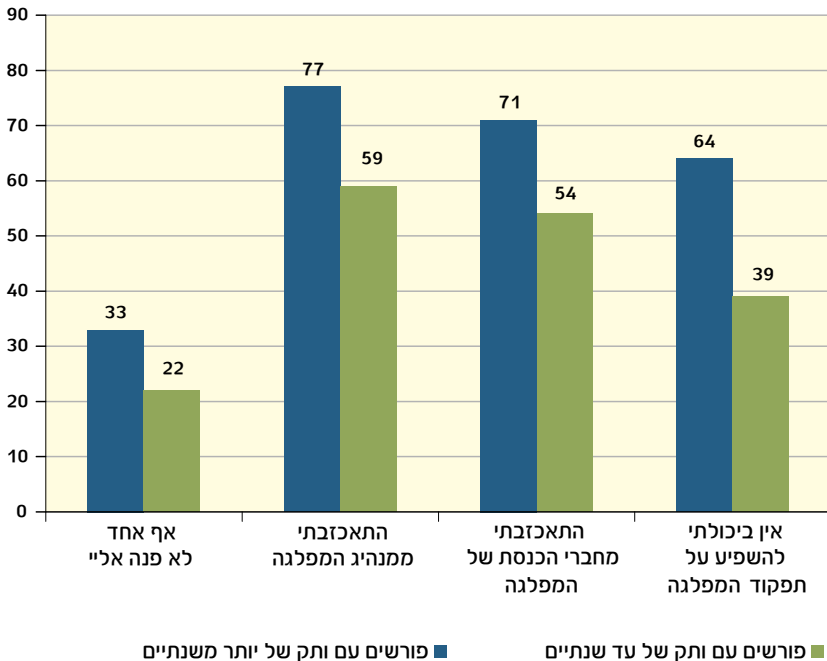
כאשר מפלחים את הסיבות לפרישה מהמפלגה על פי ותק החברות (תרשים 10) לא נראים הבדלים משמעותיים. התפלגות הסיבות על פי סדר חשיבותן דומה בקרב שתי הקבוצות. הריבוי של יוצאי מפלגת העבודה בקרב הפורשים בעלי ותק מפלגתי רב מעלה מאוד את חשיבות הסיבות הקשורות לתפקוד הפוליטיקאים ולהתנהלות הפוליטיקה (אכזבה ממנהיג, מחברי הכנסת או מפעילות פוליטית). שלוש הסיבות הבולטות שציינו רבים מהפורשים (בעיקר הוותיקים) מבטאות שילוב של אכזבה מהשחקנים הראשיים במפלגה עם תחושה שאי-אפשר להשפיע ולשנות. עם זאת מעניין לשים לב לסיבה "אף אחד לא פנה אליי",

המאפיינת כשליש מהפורשים בעלי ותק מפלגתי רב. נראה כי לפחות חלק מהחברים הוותיקים רוצים להיות "מחוזרים" על ידי המפלגה.

תרשים 10 מלמד כי חברי מפלגה ותיקים מתאמצים להצדיק את פרישתם הרבה יותר מפורשים בעלי ותק קצר. נטייה זו ניכרת בשימוש הרב יותר שלהם בכל מגוון ההצדקות שהועלו לפניהם. ממצא זה עשוי לרמוז על כך שלפורשים חסרי הוותק קל יותר לעזוב ושלא נוצרה זיקה חזקה בינם לבין המפלגה שבה היו הם חברים; אולי מלכתחילה הייתה הצטרפותם מטעמים "לא מפלגתיים", דוגמת גיוס לצורך תמיכה במועמד בפריימריז.

תרשים 10

סיבות לפרישת חברים ותיקים ומזדמנים ממפלגת העבודה ומהליכוד (במידה רבה ובמידה ד' רבה; באחוזים)

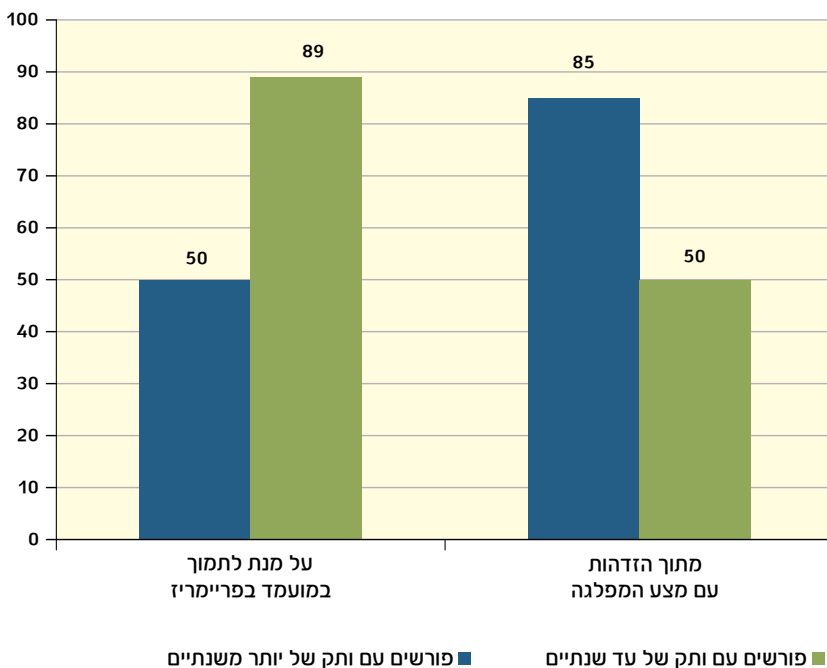

N=220

האם קבוצת הפורשים בעלי הוותק הקצר (כ-20% מהפורשים מהעבודה ומהליכוד) מורכבת מחברים מזדמנים, כלומר כאלה שהצטרפו (או צורפו) במטרה לתמוך במועמד מסוים בפריימריז? בדקנו את התשובות של קבוצה זו לשאלה "מדוע הצטרפת למפלגה?". כמעט 90% מהפורשים בעלי הוותק הקצר ציינו כי הצטרפו למפלגה כדי לתמוך במועמד מסוים בפריימריז (תרשים 11). אצל הפורשים הוותיקים יותר ציינו סיבה זו רק 50%. תמונת הראי של ממצא זה היא הסיבה האידיאולוגית ביותר להצטרפות – הזדהות עם מצע המפלגה: רק 50% מהפורשים בעלי הוותק הקצר ציינו סיבה זו, לעומת 85% מקרב הפורשים הוותיקים יותר.

תרשים 11

סיבות להצטרפות למפלגה בקרב אוכלוסיית הפורשים,
פורשים ותיקים לעומת מזדמנים (במידה רבה ובמידה די רבה; באחוזים)

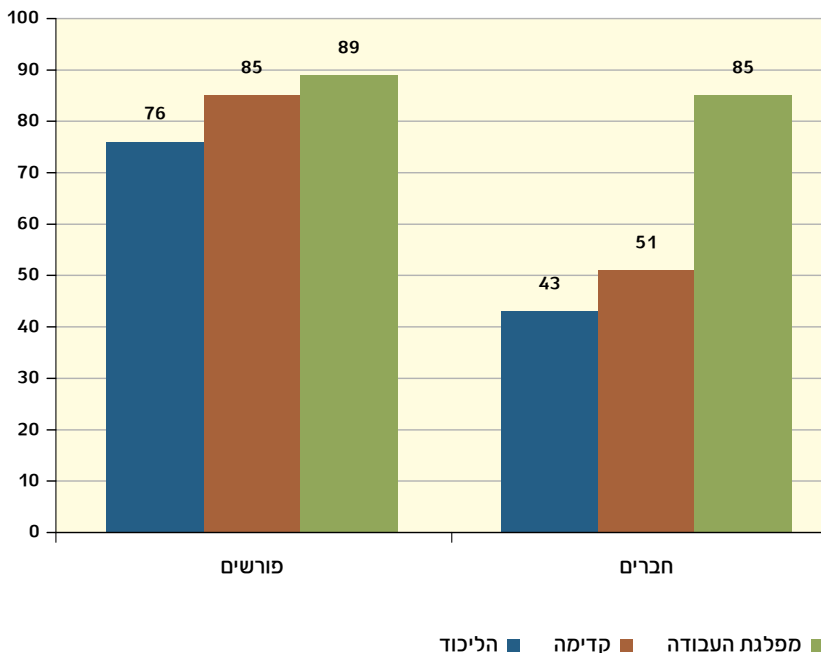
N=220

ג. שביעות רצון מתפקוד המפלגה ועמדות בנוגע לחלוקת העוצמה הפנימית במפלגה

דרך נוספת לעמוד על הסיבות לפרישה ממפלגה היא ניתוח ההבדלים בין עמדות הפורשים כלפי תפקוד המפלגה לבין עמדות החברים הנוכחיים. כצפוי, החברים הפורשים היו מרוצים מתפקוד המפלגה פחות מהחברים הנשארים (תרשים 12). אצל החברים במפלגת העבודה שיעור הלא מרוצים בקרב הנשארים היה גבוה מזה שבקרב הפורשים מהליכוד – עניין שאפשר להסביר בכך שהליכוד הייתה מפלגת שלטון בזמן עריכת הסקר ואילו מפלגת העבודה הייתה בשפל אלקטורלי של כל הזמנים.

תרשים 12

שיעורי הפורשים לעומת שיעורי החברים שאינם מרוצים מתפקוד המפלגה (כלל לא מרוצים, לא מרוצים ולא כל כך מרוצים; באחוזים)

רוב המשיבים בשתי האוכלוסיות – הפורשים והחברים – סברו שמנהיגי המפלגה וחברי הכנסת שלה צריכים להיבחר בידי החברים והתומכים ("פריימריז") ולא בידי מוסדות המפלגה. רובם גם הסכימו עם הקביעה שמנהיג המפלגה הוא שאמור להכריע במקרה של מחלוקת. בסוגיות אלו אין הבדלים בין ההעדפות של אוכלוסיית הפורשים לבין ההעדפות של אוכלוסיית החברים. יש הבדל בין האוכלוסיות בנוגע לשאלה אחרת: 67% מהחברים סברו ששיטת הפריימריז מחזקת את הדמוקרטיה, לעומת 58% מקרב הפורשים (לוח 26).

לוח 26

האם את/ה מסכימ/ה שהפריימריז מחזקים את הדמוקרטיה בישראל?
(מסכים ומסכים מאוד; באחוזים)

פורשים (N=301)	חברים (N=909)	
63	68	הליכוד
58	66	מפלגת העבודה
53	67	קדימה
58	67	כללי

בשאלות שעסקו בדפוסי ההיענות של הנהגת המפלגה ובנושא המשמעת המפלגתית לא נמצאו הבדלים מהותיים בין החברים הנוכחיים לבין הפורשים. אף על פי כן מציאנו שהפורשים נטו להציג עמדה צינית יותר כלפי המערכת הפוליטית. מחציתם הסכימו עם הקביעה שכדי להגיע היום לצמרת הפוליטית צריך להיות מושחת. שיעור זה של מסכימים גבוה במידה ניכרת מזה של החברים הנוכחיים (33%), המגלים אמון רב יותר ומפגינים גישה צינית פחות כלפי ההליך הפוליטי.

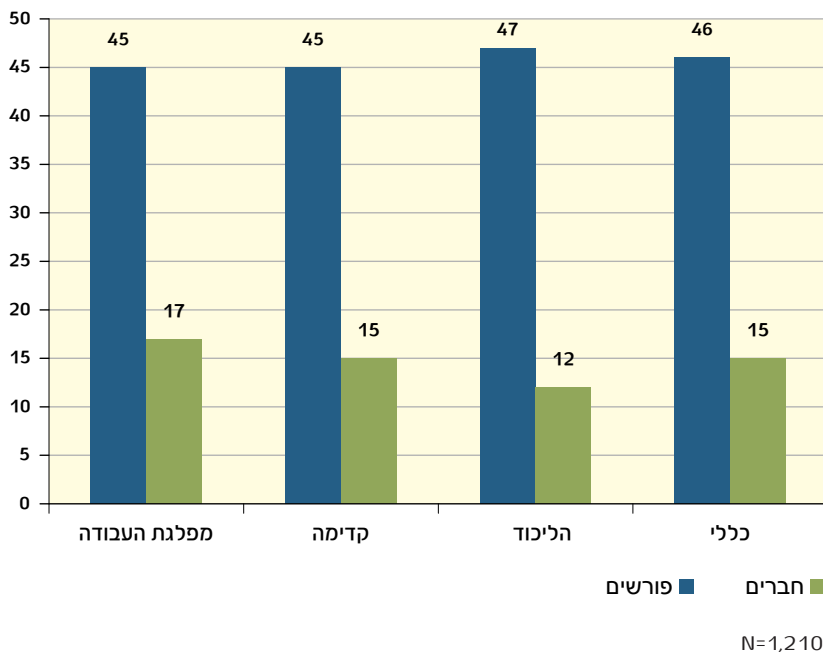
בשאלה יסודית הנוגעת לזיקה המפלגתית ניכר הבדל של ממש בין הפורשים לבין החברים. שאלנו את הפורשים אם בבחירות לכנסת (פברואר 2009) הם הצביעו למפלגה שבה הם היו חברים.¹³ ההבדלים בין הפורשים לחברים הנוכחיים מאלפים:

13 אמנם ייתכן שאחדים מהפורשים הצטרפו למפלגה אחרי הבחירות, אך מציאות זו מאוד לא סבירה משום שהחודשים שלאחר בחירות כלליות לכנסת מאופיינים בהצטרפות דלילה מאוד למפלגות. מדובר בתקופה שלאחר פריימריז, שבה המפלגות אינן עורכות מפקדים ואין תמריץ מיוחד לקום ולהתפקד, מלבד, כמובן, טעמים

כמעט מחצית מהפורשים השיבו כי הם לא הצביעו בשנת 2009 למפלגה שבה הם היו רשומים כחברים, בהשוואה ל-12%-15% בקרב החברים הנוכחיים (תרשים 13). ייתכן שהבדלים אלו משקפים את הנטייה של הפורשים "לתקן" את הצבעתם וכך להצדיק את פרישתם, וייתכן שבניגוד לחברים בעת עריכת הסקר, הפורשים אינם מתביישים להודות שהם לא הצביעו למפלגה שלהם. לא פחות סביר ההסבר שחלק ניכר מהפורשים היו חברים מזדמנים לא כנים, שצורפו כדי לתמוך במועמד בפריימריז ועזבו את המפלגה ברגע שלא היו צפויים פריימריז נוספים.

תרשים 13

האם הצבעת בבחירות האחרונות לכנסת בשנת 2009 למפלגה שבה את/ה חבר/ה (לפורשים: שבה היית חבר?) (לא; באחוזים)

אידאולוגיים. במקרה כזה לא סביר שאדם שהצטרף למפלגה מטעמים אלו לאחר הבחירות לכנסת ה-18 כבר החליט בעת הריאיון (כשנה לאחר מכן) לפרוש ממנה.

ד. סיכום

בכל הנוגע למאפיינים המוגרפיים, אי־אפשר להצביע על הבדלים מהותיים בין הפורשים לבין החברים. ככלל גם אי־אפשר לזהות מחלוקת מהותית בין חברי המפלגות לאלה שפרשו לאחרונה בנושאים הקשורים לדמוקרטיה הפנים־מפלגתית ולנושאים הקשורים בחלוקת הסמכויות הפנימית. נראה כי לא אלה הסוגיות שגורמות לאנשים מסוימים לפרוש ממפלגה ולאחרים להישאר בה. האכזבה מהפעילות המפלגתית ומהאופן שבו המנהיג והמנגנונים המפלגתיים מתפקדים הם גורמים משמעותיים לפרישה. ברמת הפרט אנחנו מזהים סימנים לכמה תופעות שעליהן עמדנו בפרקים קודמים – חברים מזדמנים וחברות לא כנה. אנחנו מזהים קשר בין שתי התופעות: כשישית מקרב החברים הנוכחיים וכמחצית מקרב הפורשים הצביעו בבחירות האחרונות למפלגה שונה מזו שבה היו רשומים. כמו כן מתברר כי אוכלוסיית הפורשים כוללת נתח גדול יותר של חברים בעלי ותק קצר וכי בקרב הפורשים בעלי הוותק הקצר צוינה התמיכה במועמד מסוים בפריימריז כסיבה נפוצה להצטרפות למפלגה.

4. בעלי תפקידים וחברים פעילים

בספרות המחקר מקובל להבחין בין פעילי המפלגה (party activists) לבין יתר חברי המפלגה ואף לטעון שיש הבדל בין קבוצות אלה, למשל במידת הקיצוניות האידאולוגית שלהן (May, 1973). עם זאת, אין תמימות דעים באשר לשאלה למי מתייחס המונח "פעילי מפלגה". יש מחקרים המזהים פעילים כבעלי תפקיד ויש מחקרים שבהם ההבחנה בין פעילים לחברים לא פעילים היא נגזרת של התנהגות, למשל תדירות הפעילות המפלגתית, בין שהם נושאים בתפקיד רשמי ובין שלא. פרק זה עניינו שתי השוואות בין קבוצות של חברי מפלגה. הקבוצה האחת: חברי מפלגה הנושאים גם בתפקידים רשמיים במפלגה לעומת חברי מפלגה שאינם נושאים בתפקיד כלשהו; הקבוצה האחרת: חברים שהעידו על עצמם שהם פעילים לעומת חברים "רדומים", כאלה שהגדירו את עצמם "לא פעילים". כדי למנוע חוסר בהירות נימנע בפרק זה משימוש במונח "פעיל מפלגתי" ובמקומו נשתמש בשני מונחים אחרים: "בעלי תפקיד" הם חברי מפלגה הנושאים בתפקיד רשמי במפלגה, ו"חברים פעילים" הם חברי מפלגה שהעידו כי הם מקדישים מספר שעות גדול יחסית לפעילות המפלגתית (פירוט בהמשך).

א. חברים בעלי תפקיד במפלגה

בספרות המחקר האירופית יש מחקרים מבוססי סקרים שעוסקים בקבוצת בעלי התפקיד במפלגות. נפוצים מאוד המחקרים על צירים בוועידות או בקונגרסים מפלגתיים – מוסדות הביניים המפלגתיים שעדיין יש להם תפקיד בעל משמעות במפלגות האירופיות הקונטיננטליות. רבים מהמחקרים הללו נושאים אופי תיאורי ובוחנים את המאפיינים של אותה אוכלוסיית צירים ואם היא דומה או שונה לשכבות אחרות במפלגה, כגון בוחרים, חברים וחברי סיעה בפרלמנט. מחקרים מסוג זה נעשו למשל על מפלגות בספרד (Colomé, 1998; Sánchez, Delwit, Hellings, and van Huate, 2003a), בבלגיה (1999; Baras, 2004, 2003b), בנורווגיה (Narud and Skare, 1999) ובבריטניה (Koelble, 1987; Whiteley, Seyd, and Richardson, 1994).

כמו הספרות בנושא חברי המפלגה גם הספרות העוסקת בניתוח של שכבת בעלי התפקידים במפלגות הישראליות אינה עשירה במיוחד. למעט המחקר של כהן וליאון (2011), שמציע ניתוח איכותני של מרכז תנועת החירות והמזרחים, ספרות זו מסתכמת בפרסומים לא רבים שנבעו בזמנם ממחקר משותף של הרצוג, שמיר וצוקרמן (1988). מחקר זה התבסס על סקר שנערך בקרב צירי מרכז חירות וצירי מרכז מפלגת העבודה בשנות השמונים של המאה העשרים (Zuckerman, Herzog, and Shamir, 1990; Zuckerman, Shamir, and Herzog, 1992). הסקר הנוכחי – כמעט חצי יובל שנים לאחר מכן – מאפשר לנו לעמוד על המאפיינים של קבוצה זו ואף להשוותם לממצאי המחקר הקודם. כ-14% מהחברים שנדגמו בסקר אמרו כי הם נושאים בתפקיד כלשהו במוסדות המפלגה – חברים במועצת הסניף, במרכז או בוועידת המפלגה או משמשים נציגי המפלגה במועצת העירייה, בהסתדרות או בכל מוסד ציבורי אחר.

כאשר משווים את הפרופיל הדמוגרפי של החברים בעלי התפקיד לזה של החברים ללא תפקיד נראה שיש מאפיינים שבהם שתי האוכלוסיות אינן נבדלות זו מזו ויש מאפיינים שמציגים הבדלים בכיוון צפוי, בהתאם למחקרים שהוצגו לעיל על הקשר בין פרופיל דמוגרפי של אנשים לכין מידת השתתפותם הפוליטית. וכך, אוכלוסיית בעלי התפקידים מבוגרת יותר ויש בה שיעור גבוה יותר של גברים, אך ההבדלים הנוגעים להשכלה, להכנסה ולמידת דתיות הם קטנים מאוד (לוח 27).

לוח 27

בעלי התפקידים וחברים ללא תפקיד

חברי מפלגה ללא תפקיד	חברי מפלגה בעלי תפקיד	
50	55	גיל ממוצע
59%	84%	שיעור החברים הוותיקים*
36%	24%	שיעור הנשים
7%	6%	שיעור הדתיים/חרדים
44%	46%	שיעור בעלי תואר אקדמי
26%	23%	שיעור בעלי הוצאה מתחת לממוצע
780	123	N

* ללא המשיבים מטעם קדימה. חברים ותיקים הם חברים שיש להם ותק של יותר מעשר שנות חברות.

מהניתוח הסטטיסטי עולה כי רק שני משתנים – ותק ומגדר – מגבירים באופן מובהק את ההסתברות שחבר מפלגה ייהפך לבעל תפקיד רשמי בה (לוח 28). רק כרבע מבעלי התפקידים הם נשים, לעומת כשליש נשים בקרב כלל החברים. ממצא זה תואם תצפיות רבות במדעי החברה המזהות הידללות של נוכחות נשית ככל שהתפקיד הפוליטי דורש זמן ומשאבים רבים יותר. מנקודת מבט מגדרית, הסיכויים של אישה לשאת בתפקיד במפלגה נמוכים כ-50% מאלה של גבר (בהתייחס לגברים ונשים עם אותו ותק חברות). ממצא זה חשוב משום שנמצא שיש קשר חזק בין ייצוג של נשים בתפקידים מפלגתיים לבין ייצוגן בפרלמנט (Caul Kittilson, 2006). באופן כזה אפשר לייחס חלק מההסבר לתת-ייצוג הנשי בכנסת לנוכחותן הדלילה בקרב נושאי התפקידים במפלגה.

הבדל משמעותי (גם אם צפוי) נוגע לוותק במפלגה: ל-84% מבעלי התפקיד יש ותק של יותר מעשר שנות חברות, בהשוואה ל-59% מחברי המפלגה ללא תפקיד. נמצא כי משתנה הוותק מכריע יותר ממשתנה הגיל בהסתברות להגיע לתפקיד במפלגה. במילים אחרות: לחבר מפלגה בגיל מבוגר בעל מעט שנות ותק אין יתרון על פני חבר מפלגה צעיר ממנו שצבר שנות ותק רבות. משתנים כגון רמת השכלה, מעמד כלכלי ואף השתייכות למגזר היהודי אינם משפיעים באופן מובהק על ההסתברות של חבר להתמנות או להיבחר לתפקיד במנגנון המפלגתי.

לוח 28

רגרסיה לוגיסטית המסבירה את המעבר ממעמד של חבר פשוט
לבעל תפקידים במפלגה

B	Exp(B)	
.005	1.00	גיל
-.641**	.53**	אישה
-.073	.93	ערבי
-.291	.75	דתי/חרדי
-.211	.81	בעל תואר אקדמי
-.22	.80	הוצאה נמוכה
1.156***	3.18***	ותק של יותר מעשר שנים

** רמת מובהקות $p < 0.05$ *** רמת מובהקות $p < 0.01$

הניתוח אינו כולל את חברי קדימה.

כשבוחנו את ההבדלים בכל מפלגה בנפרד בין חברים בעלי תפקיד לחברים "רגילים", עולים עוד ממצאים מעניינים, אם כי יש להיזהר בפרשנותם בשל מספרם הנמוך של בעלי התפקידים באוכלוסיית המדגם. הנתונים (המוצגים בלוח 29) מלמדים שבעלי התפקידים בליכוד היו מבוגרים בהרבה מחברי המפלגה הרגילים, ואילו בשתי המפלגות האחרות ההבדלים לא היו גדולים ומובהקים. גם מבחינת הוותק היה הבדל עצום בין בעלי התפקידים בליכוד לבין החברים ללא תפקיד. אותו הבדל התקיים גם במפלגת העבודה, אם כי הוא לא היה מובהק. בכל שלוש המפלגות שיעור הנשים מקרב בעלי התפקידים היה נמוך בהשוואה לשיעורן מקרב כלל החברים, אך גם כאן ההבדל המובהק היחיד נמצא בשורות הליכוד, שבה שיעור הנשים היה נמוך במידה הגדולה ביותר בקרב בעלי התפקידים בהשוואה לאוכלוסיית החברים במפלגה. שאר הפערים, כאמור, לא היו מובהקים אך ראוי לציין כמה ממצאים: בליכוד שיעור בעלי התואר האקדמי בקרב בעלי התפקידים היה נמוך בהשוואה לחברים רגילים, ואילו בשתי המפלגות האחרות היחס היה הפוך: שיעור גבוה יותר של משכילים היה בקרב בעלי התפקידים. בקדימה שיעור הערבים בקרב בעלי התפקידים היה גבוה במידה ניכרת משיעורם בקרב החברים הרגילים, ואילו במפלגת העבודה הכיוון היה הפוך – שיעור הערבים בקרב החברים הרגילים היה גבוה משיעורם בקרב בעלי התפקידים. שיעור הדתיים/חרדים מקרב בעלי התפקידים בליכוד נפל בהרבה משיעורם בקרב חברים ללא תפקיד, ואילו בשתי המפלגות האחרות (שמלכתחילה היו בהן הרבה פחות חברים דתיים או חרדים) ההבדלים לא היו משמעותיים וסימנו דווקא ייצוג יתר.

המחקר של הרצוג, שמיר וצוקרמן (1988) מאפשר לנו להשוות את הפרופילים הדמוגרפיים של בעלי התפקידים במפלגת העבודה ובליכוד בשתי נקודות זמן (לוח 30). ראשית ראוי לציין שבפרק הזמן שחלף בין 1986 ל-2010 "הזדקנה" אוכלוסיית בעלי התפקידים. הגיל הממוצע של בעלי תפקיד עלה בחמש שנים במפלגת העבודה ובעשר שנים בליכוד. זהו ממצא מעניין והוא תומך בממצאים – בישראל ובעולם המערבי – המורים על חוסר עניין של צעירים בפעילות פוליטית, בעיקר בתחום המפלגתי. שיעור בעלי התואר האקדמי מקרב בעלי התפקיד כמעט הכפיל את עצמו בשתי המפלגות: מ-32% ל-54% במפלגת העבודה ומ-19% ל-33% בליכוד. ממצאים אלה משקפים את התמורות שחלו בחברה הישראלית בעשורים האחרונים, עם הנגשת ההשכלה הגבוהה לציבורים גדולים יותר. מבחינת ההזדהות הדתית, בשתי המפלגות נרשמה ירידה חדה של שיעור המשיבים שהגדירו עצמם דתיים או חרדים.¹⁴

לוח 30

חברי מפלגה בעלי תפקיד, לפי שנים

מפלגת העבודה, 1986	מפלגת העבודה, 2010	חירות, 1986	חירות, 2010	הליכוד, 2010
51.0 (10.7)	56.2 (12.9)	47 (11.7)	57.5 (11.5)	גיל ממוצע (סטיית תקן)
17%	28.8%	10%	14.6%	שיעור הנשים
62%	78.0%	81%	92.7%	שיעור החברים הוותיקים (יותר מעשר שנים)
32%	54.4%	19%	32.5%	שיעור בעלי תואר אקדמי
11%	3.6%	25%	7.7%	שיעור הדתיים או החרדים

14 יש להדגיש פעם נוספת את השימוש שלנו במונחים "דתיים" ו"חרדים": כללנו כדתיים או כחרדים רק את המשיבים שהצהירו שהם מקיימים את מסורת ישראל על כל דקדוקיה. ייתכן שהיו משיבים שציינו כי הם "שומרים על המסורת במידה רבה" ועדיין הגדירו את עצמם דתיים.

כמו בזירות פוליטיות אחרות גם כאן אפשר לזהות עלייה בייצוג נשים לאורך זמן. מתברר כי שיעור הנשים בקרב בעלי התפקידים עלה בשתי המפלגות, אם כי השינוי במפלגת העבודה גדול יותר. יש לשים לב גם לעלייה בשיעור החברים הוותיקים בקרב בעלי התפקידים בשתי המפלגות. דומה שגם אם הפריימריז מעודדים "מפקדי ארגזים" וגיוס המוני של חברים מזדמנים, הרכב בעלי התפקיד במפלגה נהפך לקשיח אף יותר מבעבר ומורכב ברובו הגדול מחברים שהצטרפו למפלגה לפני עשור ויותר.

ראינו שיש הבדלים בין המאפיינים הדמוגרפיים של בעלי התפקיד במפלגות לבין אלה של חברים שאינם נושאים בתפקיד. האם הבדל זה מתבטא גם ברמת הפעילות ובעמדות כלפי הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית? שלא במפתיע ניכר כי בעלי תפקיד פעילים יותר מחברים רגילים. 39% מהם דיווחו על היקף פעילות של יותר מחמש שעות בחודש, לעומת 3% בלבד מקרב החברים ללא תפקיד. כאשר מפלחים את סוג הפעילות של בעלי התפקידים מתברר שהם ריכזו את רוב פעילותם בתקופות של מערכות בחירות ושל פריימריז (90% מהם השתתפו בתהליכים אלה), אם כי רבים מהם נכחו גם בישיבות סניף (78%) ובכינוסים מפלגתיים (82%). יותר מ-80% מבעלי התפקידים העידו כי הם פועלים לשכנע אנשים אחרים להצטרף למפלגה, לעומת 28% בלבד בקרב החברים ללא תפקיד.

במסגרת הדיון על השקפתם של בעלי התפקידים כלפי הפעילות המפלגתית הצביעו הרצוג, שמיר וצוקרמן (1988) על ציניות ואינטרסנטיות שבלטו בקרב הנשאלים. רוצה לומר, רובם היו מודעים להיבטים הבעייתיים של הפוליטיקה המפלגתית הפנימית והביעו דעה שההצטרפות למפלגות והפעילות בהן מתרחשות לא רק ממניעים אידאולוגיים או מתוך רצון לתרום לחברה, אלא בעיקר ממניעים אישיים אינטרסנטיים.

גם מהסקר הנוכחי עולה כי בעלי תפקידים מסתכלים בציניות ובביקורתיות רבות יותר על הפוליטיקה הפנים-מפלגתית. הם מגלים ביקורתיות רבה יותר כלפי תפקוד המפלגה מחברים רגילים. 39% מהם אמרו שהם לא מרוצים או מאוד לא מרוצים מתפקוד המפלגה, לעומת 30% מקרב החברים הרגילים. ממצא זה חשוב במיוחד בהתחשב בעובדה שבעלי התפקידים הם חלק מהמבנה המפלגתי ומכירים טוב יותר את ההתנהלות המפלגתית הפנימית. לאמיתו של דבר, אפשר

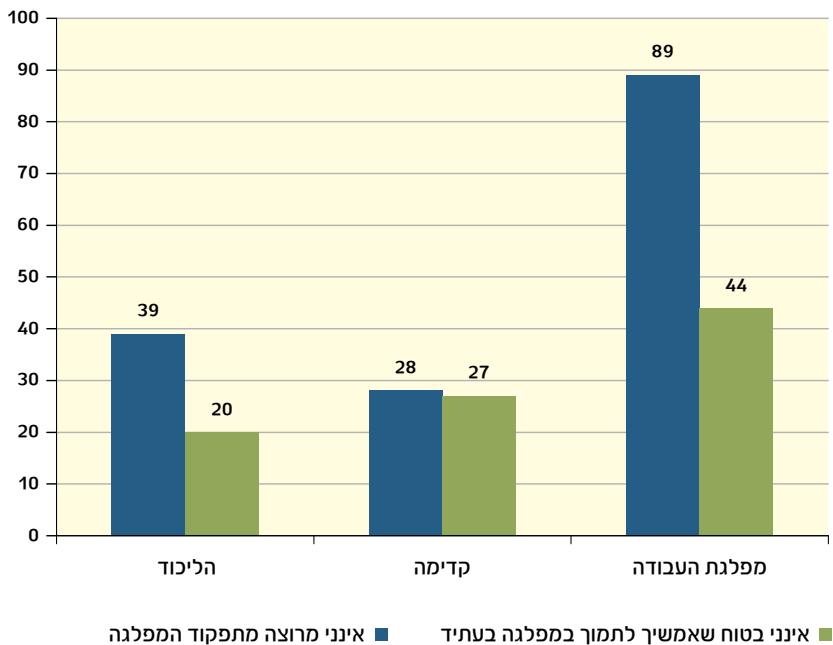
לראות בכיקורת שמגיעה מצד בעלי תפקידים סוג של ביקורת עצמית. הסבר חלופי יכול להיות חוסר עניין, חוסר ידע או חוסר אכפתיות של חברי מפלגה רגילים בנוגע לענייני המפלגה.

ההבדלים בין בעלי תפקידים לבין חברים רגילים משתקפים גם בגישות כלפי הפוליטיקה הפנים-מפלגתית; בעלי תפקידים נוטים להעדיף שיטות שיעצימו את כוחם. כאשר נשאלה השאלה על בחירתם של נציגי המפלגה לכנסת, כ-25% מבעלי התפקידים היו מוכנים להעניק זכות זו לוועידת המפלגה. מקרב החברים הרגילים רק 5% העדיפו להעניק זכות זו לוועידת המפלגה, ורובם הגדול צידד בשיטה כוללתית יותר.

כאשר נבחנה הנאמנות המפלגתית של בעלי התפקידים נמצא שכ-44% מנושאי התפקידים במפלגת העבודה אינם בטוחים בנכונותם לתמוך במפלגה בעתיד, בהשוואה ל-20% מבעלי התפקידים בליכוד ו-27% בקדימה. 25% מבעלי התפקידים במפלגת העבודה לא היו בטוחים ברצונם להמשיך את חברותם במפלגה, לעומת 2% בלבד מקרב נושאי התפקידים בליכוד ו-17% מקרב נושאי התפקידים בקדימה. שוב חייבים לציין שהסקר נערך בתקופה שבה מפלגת העבודה הייתה בהנהגתו של אהוד ברק. תקופה זו התאפיינה במשבר אמון פנימי וברמה נמוכה של נאמנות מפלגתית גם מצד הגרעין הוותיק של החברים. מידת הנאמנות הנמוכה יחסית אינה מפתיעה גם בהתחשב בעובדה שרק מיעוט קטן בקרב בעלי התפקידים במפלגת העבודה היה מרוצה מתפקודה (תרשים 14). מכל מקום, חשוב לשים לב לכך שבמפלגות בישראל יש קבוצה לא קטנה של נושאי תפקידים שנאמנותם למפלגתם מוטלת בספק. תופעה זו אינה תמוהה לנוכח התופעה הנפוצה של מעבר פוליטיקאים בכירים בין המפלגות גם בפוליטיקה המקומית וגם בפוליטיקה הלאומית.

תרשים 14

נאמנות מפלגתית ושביעות רצון מתפקוד המפלגה בקרב בעלי התפקידים
(לפי מפלגות; באחוזים)

ב. חברים פעילים וחברים "רדומים"

הסקר שערכנו אפשר לנו להשתמש במונחים "חבר פעיל" ו"חבר רדום" בשתי דרכים. הראשונה היא דרך "אובייקטיבית" – לשאול כל חבר כמה זמן הוא מקדיש לפעילות מפלגתית, ואז לסמן את מי שענו שהם מקדישים לכך לפחות שלוש שעות בחודש כפעילים ואת השאר כרדומים. הדרך השנייה היא "סובייקטיבית" – לשאול כל חבר עד כמה לדעתו הוא פעיל בהשוואה לחברי מפלגה אחרים, ואז לסמן את מי שענו שהם פעילים יותר מהממוצע כפעילים ואת השאר כרדומים.

בשני המקרים קבוצת הפעילים שהתקבלה קטנה בהשוואה לכלל מדגם החברים. מתוך 909 חברי המפלגה שנסקרו, 111 העריכו שהם מקדישים לפחות שלוש שעות בחודש לפעילות מפלגתית, ולכן החשבנו אותם לפעילים לפי

ההגדרה הראשונה. 151 מתוך 909 חברי המפלגה שנסקרו החשיבו את עצמם לפעילים בהשוואה לשאר החברים, ולכן החשבנו אותם לפעילים לפי ההגדרה השנייה. בין שתי הקבוצות שהתקבלו הייתה מידה לא מבוטלת של חפיפה, ו-82 נשאלים נמנו בשתייהן. בהתאם, גם המתאם הסטטיסטי בין ההשתייכות לשתי קבוצות אלו היה חזק ומובהק ($r=0.59, p<0.01$).

בחלק זה נשתמש בשיטת ההגדרה הראשונה – חבר פעיל הוא כל מרוויחן שדיווח שהוא מקדיש יותר משלוש שעות בחודש לפעילות מפלגתית. שיטה זו עדיפה בעינינו הן משום שהיא אובייקטיבית יותר הן משום שגודלה של קבוצת הפעילים דומה לגודל של קבוצת בעלי התפקידים שסקרנו בחלק הראשון של הפרק – 111 פעילים לעומת 123 בעלי תפקידים. אף כי אין חפיפה מלאה בין קבוצת בעלי התפקידים לבין קבוצת הפעילים, יש קשר צפוי ביניהן: 61% מהחברים הפעילים הצהירו שהם בעלי תפקיד במפלגה, ורק 6.5% מקרב החברים הרדומים דיווחו כך.

השוואה בין הפרופיל הדמוגרפי של החברים הפעילים לבין הפרופיל הדמוגרפי של החברים הרדומים מעלה כמה הבדלים (לוח 31): כצפוי, בהשוואה לחברים הרדומים, החברים הפעילים מבוגרים יותר, ותיקים יותר ויש בהם פחות נשים. בשאר המאפיינים לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין הפעילים לבין הרדומים.

לוח 31

חברי מפלגה פעילים לעומת חברי מפלגה רדומים

רדומים (N=898)	פעילים (N=111)	
50.3 (15.4)	54.5 (14.3)	גיל ממוצע*
36%	20%	שיעור הנשים
9%	11%	שיעור הערבים
7%	6%	שיעור הדתיים והחרדים
43%	45%	שיעור בעלי תואר אקדמי
26%	22%	שיעור בעלי הוצאה נמוכה מהממוצע
61%	80%	שיעור החברים הוותיקים (יותר מעשר שנים)**

* בסוגריים – סטיית התקן.

** לא כולל חברי קדימה.

כאשר בוחנים את כל המשתנים הדמוגרפיים יחד מתברר שרק ותק ומגדר מגבירים באופן מובהק את ההסתברות שחבר מפלגה יימנה בקבוצת החברים הפעילים (לוח 32). לפי ממצאים אלו, הסיכוי שגבר חבר מפלגה יהיה פעיל הוא בערך פי שניים מהסיכוי שאישה חברת מפלגה תהיה פעילה. כמו כן, יש כמעט פי שניים וחצי יותר סיכויים שחבר ותיק (בעל יותר מעשר שנות ותק) יהיה פעיל מאשר שחבר ותיק פחות יהיה כזה. ראוי להזכיר שוותק ומגדר מגבירים גם את ההסתברות שחבר מפלגה ייעשה בעל תפקיד רשמי במפלגה.

לוח 32

הסתברות שחבר יקדיש לפחות שלוש שעות בחודש לפעילות מפלגתית (רגרסיה לוגיסטית)

B	Exp(B)	
.005	1.00	גיל
**-0.655	**0.52	אישה
-.48	1.61	ערבי
0.267	1.3	דתי או חרדי
-.153	.86	בעל תואר אקדמי
-.189	.83	הוצאה נמוכה
**0.882	**2.42	ותק של יותר מעשר שנים

** רמת מובהקות $p < 0.05$

לא כולל חברי קדימה.

השוואת מאפייני החברים הפעילים לפי המפלגות מעלה ממצאים מעניינים (לוח 33). ראשית, למפלגת העבודה היה השיעור הגבוה ביותר של חברים פעילים: כמעט 15% הקדישו לפחות שלוש שעות חודשיות לפעילות מפלגתית. השיעור הנמוך ביותר של חברים פעילים נרשם בקדימה: פחות מ-10% מחבריה הם פעילים לפי ההגדרה שלנו. בליכוד החברים הפעילים היו מבוגרים וותיקים יותר במובהק מהחברים הרדומים. בקרב החברים הפעילים בליכוד היו שיעורים נמוכים יותר של נשים, של בעלי תואר אקדמי ושל דתיים וחרדים. בקדימה, מפלגה צעירה יחסית, נמצאו ההבדלים הקטנים ביותר בין החברים הפעילים לבין החברים הרדומים. מלבד הגיל (הפעילים מבוגרים מהרדומים) והייצוג הנשי (פחות נשים בקרב הפעילים במובהק), הפרופיל של שתי הקבוצות דומה למדי. גם במפלגת העבודה היה תת-ייצוג נשי מובהק בקרב הפעילים; מנגד, במפלגה זו היה ייצוג יתר בקרב הפעילים לדתיים או חרדים (במובהק) ולערבים.

לוח 33
חברים פעילים ורדומים, לפי מפלגות

מפלגת העבודה			קדימה			הליכוד		
הפרש	רדומים N=249 (15.8)	פעילים N=43 (16)	הפרש	רדומים N=273 (14.6)	פעילים N=29 (15.5)	הפרש	רדומים N=266 (14.8)	פעילים N=39 (11)
0.6	55.1	55.7	5	46.3	51.3	** 5.6	49.8	55.4
9.5	67.2	76.7	-	-	-	***30.3	54.3	84.6
***-15.1	33.7	18.6	** -20.1	37.3	17.2	-13.9	37	23.1
8.5	12.4	20.9	-3.3	13.6	10.3	-1.1	1.1	0
***8.1	1.7	9.8	-3.7	3.7	0	-7.4	15.1	7.7
-3.5	49.8	46.3	1.3	41.6	42.9	-5.4	43.9	38.5
-10.5	24.4	13.9	-0.1	27.4	27.3	-0.3	26	25.7

** רמת מובהקות p<0.05

*** רמת מובהקות p<0.01

ההבדלים בין החברים הפעילים לחברים הרדומים התבטאו לא רק במאפיינים הדמוגרפיים אלא גם בעמדות כלפי המפלגה, וכמובן – בפעילות המפלגתית. ראשית, הפעילים הביעו שביעות רצון מתפקוד המפלגה גבוהה מזו של החברים הרדומים. זהו ממצא מעניין משום שהוא הפוך מהממצא על בעלי תפקידים. ייתכן שפעילותם במפלגה גרמה לפעילים להזדהות יותר עם המפלגה ולראות בתפקודה עדות לתפקודם שלהם. ייתכן גם שהסיבתיות הפוכה – החברים שממילא מרוצים יותר מתפקוד המפלגה נוטים להיות מעורבים ופעילים יותר מהחברים שאינם מרוצים. ובהתאם – פי שניים חברים פעילים הצהירו כי הם בטוחים שיתמכו במפלגה גם בעתיד: כ-71% מהפעילים היו בטוחים שימשיכו לתמוך במפלגה בעתיד, לעומת 35.5% בלבד מקרב החברים הרדומים.

בדומה לממצא על בעלי התפקידים, גם בקרב החברים הפעילים הייתה תמיכה גבוהה יחסית בבחירת המועמדים לכנסת ובבחירת מנהיג המפלגה על ידי ועידת המפלגה, בהשוואה לשיעור התמיכה בכך בקרב החברים הרדומים: 16% מהחברים הפעילים תמכו בבחירת מועמדים לכנסת על ידי ועידת המפלגה ו-20% מהם תמכו בבחירת המנהיג על ידי ועידת המפלגה. בקרב החברים הרדומים תמכו רק 6% בבחירת המועמדים או המנהיג על ידי ועידת המפלגה.

כצפוי, יש מתאם גבוה בין סוגי הפעילות ובין רמות הפעילויות שעליהם דיווחו החברים הפעילים לעומת אלה שעליהם דיווחו החברים הרדומים. כאמור, 61% מהחברים הפעילים היו בעלי תפקיד במפלגה, אך רק 6.5% מקרב הרדומים דיווחו שהם נושאים בתפקיד. מעבר לכך, החברים הפעילים העידו כי השתתפו בתדירות גבוהה יותר בכל סוגי הפעילות בהשוואה לחברים הרדומים, כמעט תמיד בהבדל ניכר ומובהק. כמו כן, הפעילים אמרו – יותר מהרדומים – שהם ניסו להשפיע על סביבתם בניסיונות לשכנע אחרים לתמוך במפלגה, להצביע לה, להתפקד אליה ואף לתמוך במועמד מסוים לפריימריז (לוח 34).

לוח 34

פעילות במסגרת המפלגתית (לפעמים ולעתים קרובות; באחוזים)

פעילות	פעילים	רדומים
פעילות במערכת הבחירות של המפלגה לכנסת	87	32
פעילות במסע הבחירות של מועמד בפריימריז	80	32
כינוס מפלגתי שלא במהלך הבחירות או הפריימריז	77	22
ישיבות של מוסדות המפלגה בסניף, במרכז וכיוצא בזה	73	15
השתתפות בהפגנות או במשמרות מחאה שארגנה המפלגה	27	6
גיוס כספים למפלגה או למועמד	15	4
שכנוע אנשים להצביע למפלגה	84	44
שכנוע אנשים להתפקד למפלגה	77	28

כאשר בוחנים את הסיבות של החברים הפעילים להצטרף למפלגה לעומת הסיבות של החברים הרדומים, הפעילים מציירים תמונה אידאולוגית וכמעט אלטרואיסטית בהשוואה לחברים הרדומים (לוח 35). יותר פעילים מצהירים כי הם הצטרפו כדי לקדם נושאים ציבוריים חשובים ומתוך הזדהות עם המצע, ופחות פעילים מצהירים כי הם הצטרפו כדי לתמוך במועמד בפריימריז או כדי לפגוש חברים ולהכיר אנשים חשובים. אפשר לתהות אם זו הצגה מדויקת של המציאות או ניסיון לייפות אותה, אבל כבר נוכחנו לדעת שהפעילים הם לרוב גם ותיקים יותר מהרדומים ונאמנים יותר למפלגה, כך שבהחלט ייתכן שהם באמת מונעים ממניעים אידאולוגיים יותר.

לוח 35

סיבות להצטרפות למפלגה, פעילים לעומת רדומים (באחוזים)

רדומים	פעילים	
12	9	קידום עניינים אישיים
56	47	תמיכה במועמד בפריימריז*
77	92	קידום נושאים ציבוריים**
78	92	הזדהות עם המצע**
73	44	רצון "להיות בעניינים**"
35	16	רצון לפגוש חברים ולהכיר אנשים**

* $p < 0.05$
 ** $p < 0.01$

לקראת דגם משופר של חברות מפלגתית?

שתי מסקנות עיקריות עולות מניתוח ומהשוואה של הממצאים במחקר מדיניות זה. ראשית, מבחינות רבות המאפיינים של אוכלוסיית חברי המפלגות בישראל ושל המגמות המסתמנות בה לאורך זמן דומים לאלו שזוהו במחקרים שעסקו בחברי מפלגות בדמוקרטיה ותיקות אחרות. מספר החברים, במונחים יחסיים אבל גם במונחים מוחלטים, נמצא במגמת ירידה; בהשוואה לקהל המצביעים הכללי, החברים משכילים יותר ומבוגרים יותר, בעלי הכנסה גבוהה יותר ויש בהם יותר גברים; רובם ציינו כי הם הצטרפו למפלגה מטעמים אידאולוגיים, ורמת הפעילות המפלגתית של רובם הגדול נמוכה מאוד.

המסקנה השנייה היא שבישראל יש תופעות ההופכות את החברות המפלגתית בעידן הפריימריז לבעלת השלכות פוליטיות בעייתיות. המפקדים ההמוניים שמעורבים בהם קבלני קולות יוצרים לעתים קרובות מצב שבו אוכלוסיית המתפקדים רחוקה מלהיות ייצוגית מבחינת קהל המצביעים של המפלגה בבחירות לכנסת. תופעה זו – בצירוף הביטויים הנלווים לה, כמו חברות כפולה וחברות לא כנה – תורמים לתפיסה הציבורית שלפיה המפלגות "נחטפו" בידי גורמים שיש להם מניעים זרים ומחזקים את מגמות האנטי-פוליטיקה בחברה הישראלית. אין פלא שהמפלגות נמצאות דרך קבע בתחתית הרשימה מבחינת האמון של האזרחים במוסדות השלטון והממשל (הרמן ואח', 2011). אמת, המפלגות זוכות לרמות אמון נמוכות בכל הדמוקרטיות המתועשות, אולם דומה שמעמדן הציבורי בישראל ירוד במיוחד. מצב זה משתקף, למשל, בערכים קיצוניים של ניידות קולות, בפיצול ובהתרופפות של מערכת המפלגות, בפרסונליזציה מוגברת של מערכות הבחירות ובירידה חדה במיוחד במספר חברי המפלגות (קניג וקנפלמן, 2013; Balmas, et al., 2014).

החברות המפלגתית – על שלל בעיותיה, כפי שנפרשו במחקר מדיניות זה – היא רק גורם אחד, לאו דווקא הגורם המרכזי, בהסבר למשבר האמון בפוליטיקה ובפוליטיקאים. אין בזה כדי להסיט אותנו מהשאלה כיצד אפשר

לטהר את התופעות השליליות הקשורות בחברות המפלגתית. אפשר לחשוב על צעדים אחדים בכיוון ואלה יפורטו בהמשך, אולם יש גם שאלה מקדימה: האם חבר מפלגה הוא תפקיד בעל משמעות ורלוונטיות בחיים הפוליטיים של ראשית המאה העשרים ואחת? שאלה זו מקבלת משנה משמעות לנוכח התפתחות שחלה לאחרונה בכמה מפלגות בדמוקרטיה ותיקות בעולם שבמסגרתה הורחבה הזכות לבחור את מנהיגי המפלגות אל מעבר לקהל חברי המפלגות – לשכבה אמורפית יותר של תומכים (supporters), אוהדים (sympathizers) או ידידים (friends), או אפילו לכל אזרח החפץ להשתתף בהליך הבחירה הפנימי. בשלהי 2011 נבחר בצרפת מועמד המפלגה הסוציאליסטית לנשיאות בהליך כוללני מאוד. במסגרת ההליך, שכונה בצרפת "פריימריז אזרחים" (primaires citoyennes), לא היה כל צורך להיות חבר מפלגה כדי להשתתף בבחירות: די היה להופיע בקלפי, לשלם תשלום סמלי של אירו אחד ולחתום על הצהרה בדבר הסכמה עם עקרונות המפלגה. מוסדות המפלגה אימצו את השיטה הפתוחה כבר ב־2009 בטענה שאת המועמד לנשיאות צריכים לקבוע לא רק 200 אלף חברי המפלגה הרשומים אלא כלל האזרחים המגלים עניין. קרוב ל־3 מיליון אזרחים השתתפו בהליך הבחירות הפנים-מפלגתי הזה.

מפלגות ביוון ובאיטליה אימצו שיטות דומות לבחירת מנהיגיהן, תוך שהן מדלגות מעל לחברי המפלגה ופותחות את ההליך לקהל של תומכים. אלה היו אזרחים שלא שילמו דמי חבר, לא היו חלק מהמבנה הפורמלי של המפלגה ולכל היותר שילמו מעין עמלת השתתפות בבחירות – בדרך כלל סכום סמלי של עד 5 אירו. המפלגה הליברלית בקנדה אף היא פתחה את בחירת המנהיג לשכבה המוגדרת "תומכי המפלגה", ומפלגת הלייבור בבריטניה עומדת גם היא להרחיב את זכות הבחירה אל קהלים שמעבר לחברי המפלגה הרשומים (Kenig and Rahat, 2012). גם אם ה"אופנה" הזו של פריימריז פתוחים לא תכה שורש, עדיין תישאל השאלה איזו משמעות יש היום לחברי מפלגה נוסף על היותם הגוף הבוחר את המנהיגים ואת המועמדים. ובמילים אחרות: האם יש לראות בהם חברי מפלגה במובן של קבוצה בעלת זיקה מפלגתית ומעורבות מפלגתית או רק במובן של קבוצת אזרחים שרכשו את הזכות להשתתף בהתמודדויות פנים-מפלגתיות?

דומה שהשיח הפנים-מפלגתי – ליבון רעיונות, הצעה של קווי מדיניות, פעילות בקבוצות דיון – גולגש היום לזירות חברתיות רחבות יותר. אזרח שרוצה היום להיות מעורב ולהשמיע את קולו יכול לעשות זאת באמצעות רשתות חברתיות מקוונות. כל מפלגה המכבדת את עצמה מפעילה כיום דף פייסבוק המשמש זירה לדיונים רעיוניים. החברים בפייסבוק של המפלגה הם לא בהכרח חברי המפלגה הרשמיים, אבל הם יכולים להעלות יוזמות ורעיונות ולהיות פעילים – לעתים במידה רבה יותר מחבר מפלגה שאינו פעיל בפייסבוק. במציאות כזאת – שבה אזרחים יכולים להשפיע על בחירת המנהיגים והמועמדים בלי שהם נדרשים להצטרף למפלגה ולשלם דמי חבר – איזה ערך מוסף יש לחברות מפלגתיות קבועה? כאשר מרבית הפעילות המפלגתית הרעיונית עוברת לרשתות חברתיות מקוונות, וכאשר האהדה לפוליטיקאים נמדדת במספר החברים שלהם בפייסבוק – איזה תמריץ יש לאזרח לעשות מעשה ולהתפקד למפלגה? שאלות אלה מעוררות ספקות בנוגע לנחיצות של החברות במפלגה, וייתכן שבעתיד הקרוב הרלוונטיות שלהן אפילו תתחזק. לעת עתה החברים במרבית המפלגות – לבטח אלה שעמדו בלב מחקר זה – הם עדיין שכבה חשובה ובעלת משמעות. בהתחשב בכך שחברי המפלגות הם עדיין שחקן חשוב בפוליטיקה הישראלית ובהתחשב בתופעות הבעייתיות שעולות בהקשר שלהם, נשאלת השאלה מה בכל זאת אפשר לעשות.

1. מה לעשות?

כאמור, התמורות שעמדנו עליהן – ירידה במספר חברי המפלגות ונישולם המסתמן מהזכות הבלעדית לבחור את המנהיגים והמועמדים (הזכות המשמעותית ביותר שהם אווזים בה בעשורים האחרונים) – רומזות אולי שחברות מפלגתיות היא ערוץ דועך של השתתפות פוליטית. עם זאת, לעת עתה עדיין יש בידי החברים עוצמה לא מבוססת ויכולת להכריע את זהות המנהיגים והפוליטיקאים. במציאות כזו יש לפעול לטובת הליכים תקינים יותר של התפקדות וליצירת שכבה של חברי מפלגה שתהיה מושפעת מעט ככל האפשר מגורמים שיש להם מניעים זרים ושתהיה ייצוגית לקהל התומכים של המפלגה. כדי להשיג את היעדים הללו אפשר לפעול בשלושה מישורים: המישור החוקי, המישור המפלגתי והמישור הציבורי.

א. המישור החוקי

רוב רובן של המדינות הדמוקרטיות אינן נוהגות להתערב באסדרה (רגולציה) של חברות מפלגתית ושל הליכי הצטרפות למפלגה. הן נוהגות כך בהסתמך על ההשקפה שהתערבות בחיים הפנימיים של מפלגה פוגעת באוטונומיה שלה ומפרה את האופי שלה כמוסד וולונטרי. בישראל החוק מטיל עונשים על מי שמשלם דמי התפקדות עבור אחר או עוסק בשוחד או בזיוף בבחירות פנימיות.¹⁵ שני סעיפים בחוק המפלגות אוסרים חברות כפולה במפלגות, אולם כפי הנראה האיסור לא יצר הרתעה מספקת והתופעה רווחת בכל המפלגות המקיימות בחירות פנימיות כוללניות. בשנת 1996, במסגרת תיקון לחוק המפלגות, התקבלה הוראת שעה שהסמיכה את רשם המפלגות לקבל את שמות החברים מהמפלגות ולהצליבם כדי לאתר מתפקדים כפולים. הוראת השעה פקעה ולא הייתה לתיקון קבוע בחוק, ובמצב כזה הצלבת מתפקדים מתבצעת רק באופן וולונטרי.

✓ כדי להיאבק ביעילות בתופעת המתפקדים הכפולים יש לעגן בחקיקה את הסמכות של רשם המפלגות להשוות בין רשימות חברים לצורך איתור מתפקדים כפולים. יש לקבוע כי הרשם יקבל מהמפלגות, בכל תקופה מוגדרת, את המידע הנדרש לצורך ההשוואה ושזו תיעשה באופן שלא יפגע בפרטיות החברים בה ולא יגרום חשיפת מידע על חברותו של אדם במפלגה.

שיפור נוסף שאפשר לקדם באמצעות חקיקה הוא הליך ההצטרפות למפלגה. המפלגות המקיימות דמוקרטיה פנימית טובלות מקלקולים המתגלים במהלך המפקדים ותדמיתן ניזוקה בעקבות דיווחים על זיופים, קבלני קולות ומפקדי ארגזים.

✓ הליך ההתפקדות צריך להיות אישי ושקוף, אגב הבטחת זיהוי ודאי של כל מתפקד ווידוא שהמתפקד שילם, אישית, את דמי החברות. סימון טופסי ההתפקדות בברקוד, למשל, יאפשר לזהות את המקור של כל טופס, יקל את הגילוי של טפסים שהוגשו יחד ויסייע לחשוף פעילות אפשרית של קבלני קולות.

15 החוק עוסק גם בהיבטים אחרים של פעולת המפלגות, כגון מימון בחירות מקדימות, שם המפלגה, מטרותיה, נכסיה הפיננסיים ותקנון המפלגה.

- ✓ כדי לוודא שדמי החברות שולמו בידי המתפקד עצמו יש לקבוע שעליהם להיות משולמים בהוראת קבע, באמצעות חשבון הבנק או כרטיס האשראי של המתפקד. צעד זה יחליש את מעמדם של קבלני הקולות, וחברים רבים יותר במפלגה יהיו אזרחים שהצטרפו אליה מיוזמתם החופשית.
- ✓ אין להטיל עוד כללים, חובות וביקורות על המפלגות הדמוקרטיות בלי להציע להן סיוע בכסף או בשווה כסף לטובת ניהול מערכת דמוקרטית פנימית תקינה.

ב. המישור המפלגתי

המפלגות המרכזיות הפגינו מודעות לנקודות התורפה של הליכי ההתפקדות וניסו לשפר אותם. מקצתן נקטו צעדים להקטנת התמריץ של קבלני הקולות לפקוד אזרחים. הצעד השכיח ביותר שאימצו הליכוד, קדימה ומפלגת העבודה הוא קביעה של תקופת אכשרה ארוכה יחסית. "תקופת אכשרה" פירושה שנדרש פרק זמן מוגדר מרגע ההצטרפות של חבר למפלגה ועד שיוכל לבחור בבחירות הפנימיות לקביעת רשימת המועמדים או ראש המפלגה. תקופת האכשרה מגבילה את יכולות התמרון של קבלני הקולות משום שהיא מחייבת חידוש חברות (כלומר, החברות יקרה יותר ומחייבת משאבים ארגוניים מורכבים יותר מהתפקדות חד-פעמית); כמו כן היא מצמצמת את השפעתם של קבלני הקולות משום שהיא איננה מאפשרת להם לשמור את שמות המתפקדים "שלהם" חסויים ו"מוגנים" מפני ניסיונות השפעה של גורמים אחרים עד לרגע האחרון.

הזכות לבחור את מועמדי המפלגה והזכות להיבחר למשרה פוליטית מטעם המפלגה הן הזכויות החשובות ביותר והמרכזיות ביותר של חברי מפלגה כיום. יש שיאמרו כי התניית זכויות אלה בתקופה ארוכה של חברות היא תנאי מחמיר מדי שעלול ליצור תגובה הפוכה ולהחליש אף יותר את המעמד הציבורי של המפלגות הפוליטיות. זאת ועוד: תקופות אכשרה ארוכות עלולות לפגוע גם בגמישות של מפלגות לגייס מועמדים חדשים או להגיב במהירות בנסיבות פוליטיות משתנות. למשל, בסוף 1995 החליטה מפלגת העבודה לקצר ב-45 יום את תקופת האכשרה כדי למצות את התנופה הגדולה של ההתפקדות לשורתיה בעקבות רצח רבין (רהט ושר-הדר, 1999: 35). בשלהי 2009 פעל בליכוד ראש הממשלה בנימין נתניהו כדי לבטל את תקופת האכשרה של 16 החודשים במטרה

לאפשר למתפקדים חדשים להשתתף בבחירות פנימיות ולרלל את כוחו של מחנה הימין הקיצוני של משה פייגלין. דוגמה נוספת היא הפרישה של אהוד ברק וארבעה חברי כנסת נוספים מסיעת העבודה בראשית 2011, שהביאה להתחדשות בשורות המפלגה. בין היתר נוצר הצורך לבחור יושב ראש חדש, ולשם כך נפתח קמפיין התפקדות למפלגה. על פי חוקת המפלגה נדרשה מהמתפקדים החדשים תקופת אכשרה של 10 חודשים, דבר שהיה מונע מהם מלהשתתף בבחירות שנקבעו לספטמבר 2011. המפלגה הגיבה בתיקון החוקה בהוראת שעה ובקיצור תקופת האכשרה לכ-4 חודשים.

דוגמאות אלה ממחישות כי בצד התועלת שבתקופת אכשרה ארוכה יש לה גם מחיר.¹⁶ לא מפתיע לגלות כי למרות ההוראות בחוקות המפלגות באשר לתקופות אכשרה, המפלגות אינן מהססות לשנותן ולקצצן בדרך של הוראות שעה. גם לא מפתיע לגלות כי תקופות אכשרה ארוכות אינן נהוגות במפלגות בדמוקרטיה אחרות.

✓ למרות זאת אנו סבורים שתקופת אכשרה של לפחות 13 חודשים היא פתרון סביר ומידתי, ומפלגות המקיימות בחירות פנימיות תצאנה נשכרות ממנו לאורך זמן.

✓ דרך נוספת שיכולה לסייע לצמצם את ההשפעה של קבלני הקולות וליצור אוכלוסיית חברים ייצוגית יותר היא לאפשר להתפקד למפלגה בהתפקדות מקוונת, ללא מתווכים מסוג פעילים מקומיים (במקרה הטוב) או קבלני

16 תקופת האכשרה הארוכה שאומצה בליכוד (16 חודשים) כאמצעי נגד קבלני הקולות והחברים המזדמנים מנעה מקבוצה לא מבוטלת של פעילים מתונים שהתפקדו לליכוד בחודשים שלאחר המחאה החברתית של קיץ 2011 להשתתף בפריימריז לקביעת רשימת המועמדים לקראת הכנסת ה-19. קבוצה זו ("הליכודניקים החדשים" וקבוצות קטנות נוספות) התגבשה במטרה למתן את הפרופיל הרדיקלי של מתפקדי הליכוד, כפי שהוא הצטייר עקב הצלחתו של משה פייגלין, ולבחור לנציגי המפלגה לכנסת גם מועמדים ליברלים ומתונים יותר. הקרמת הבחירות לכנסת ה-19 מנעה מהם להשתתף בבחירות המקדימות משום שלא חלפו 16 חודשים מיום התפקדותם למפלגה ועד ליום הפריימריז. ההערכות הן שאילו השתתפה קבוצה זו בבחירות, מועמדים כמו בני בגין או אבי דיכטר (לראשון חסרו 1,300 קולות כדי להיבחר למקום ריאלי ברשימה ולשני חסרו 1,400 קולות לשם כך) היו מצליחים להיבחר לכנסת ה-19.

קולות (במקרה הגרוע). התפקדות מקוונת מגבירה את שיעור האזרחים ה"חופשיים", הלא מגויסים, בקרב חברי המפלגה. מזכ"ל מפלגת העבודה חיליק בר גורס כי "המפקד האינטרנטי הוא בעל פוטנציאל גדול להיות משקל נגר למפקדי הארגונים. הוא נקי יותר, מהיר יותר, יעיל יותר, ומושך אליו אנשים צעירים" (ליס, 2011ב). המפלגות הגדולות כבר פתחו לאחרונה את האפשרות להתפקד באופן מקוון אך עליהן להבליט דרך זו יותר. עליהן לקרוא לציבור לקום ולהתפקד כדי להשתתף בבחירת נבחרי הציבור של המפלגה ובעיצוב המדיניות שלה.

ג. המישור הציבורי: לצלול למים המפלגתיים העכורים

הבולטות של קבלני הקולות בזירה הפנים-מפלגתית יצרה במשך שנים מנגנון של היזון חוזר. הדיווחים על ניצול לרעה של שיטת הפריימריז ועל קלקולים בהליכים הדמוקרטיים הפנימיים המאיסו את הפוליטיקה המפלגתית על אזרחים מעורבים שענייני הציבור היו חשובים להם אך ראו באפיק המפלגתי זירה לא ראויה. הנטייה שלא לצלול לפוליטיקה המפלגתית ו"ללכלך את הידיים" הדירה אזרחים אכפתיים מההליך המפלגתי והגבירה בכך אף יותר את השפעתם של קבלני קולות ואת המשקל של מגזרי אוכלוסייה לא ייצוגיים על המפלגה – מצב עניינים שדרדר עוד יותר את מעמדה של הפוליטיקה המפלגתית כאפיק השתתפות פוליטי.

מאז מחאת 2011 – בתום הקיץ של המחאה החברתית, שבו יצאו לרחובות מאות אלפי אזרחים במחאה על סדרי העדיפויות הממשלתיים – ניכרים סימנים ראשונים לשינוי המצב. פעילים חברתיים הגיעו להכרה שאף על פי שהפגנות, עצומות ומחאות הן ביטויים חשובים של השתתפות פוליטית ומעורבות אזרחית, כדי להשפיע ביעילות גדולה יותר על המדיניות הציבורית, על איכות השלטון ועל הזהות של נבחרי הציבור יש לעודד אזרחים לעשות מעשה ולהתפקד למפלגות. אפילו הוקמו עמותות אזרחיות ששמו להן למטרה לעודד הצטרפות למפלגות. עמותת "מתפקדים", למשל, הסבה את תשומת הלב לכך שבבחירות לכנסת ה-18 קבעו כ-116 אלף מתפקדים (כ-2% מכלל בעלי זכות הבחירה) עבור רוב האוכלוסייה את הזהות של מרבית חברי הכנסת. העמותה הדגישה שבגלל

הימנעותו של "הרוב הדומם" – בכלל זה אזרחים ש"אכפת להם" – מהתפקדות למפלגות, מי ששולט בזירה הם בעלי אינטרסים ואוכלוסיות שוליים. כך מוסבר באתר האינטרנט של העמותה: "אחרי שצעדנו ברחובות, הוכחנו סולידריות והראנו שהמחאה של כולנו, הגיע הזמן לשנות מבפנים". השינוי יכול להתחולל רק באמצעות הזירה הפוליטית, "שם מתקבלות ההחלטות, שם מחולק התקציב, שם אמורים להיטוות ערכי הבסיס עליהם מושתתת המדינה" (מתפקדים, 2012). אחד מפעילי "מתפקדים" הצביע על כך שבבחירות לכנסת האזרחים משפיעים על חלוקת הכוח הבין-מפלגתית אך כלל לא משפיעים על הרכב המפלגות, על האיכות והמאפיינים של האנשים הנשלחים לכנסת ועל סדר היום שמלווה אותם במשך כהונתם. כדי לשנות את התמונה ולהרחיב את מעגלי ההשפעה עולה קריאה להתפקד – אף שפעולה כזו נראית מאוד לא אופנתית ואף שכניסה לביצה הרקובה של המפלגות מעוררת סלידה. למרות כל זאת יש "לסתום את האף, ולהיכנס לפוליטיקה" (ראו תמונה). כדי להפיג את החששות של אזרחים ממצב שבו יתפקדו אך קולם יאבד בין הקבוצות המאורגנות והמגזרים המגויסים הדגיש הפעיל כי התפקדות חופשית המונית תפחית את ההשפעה של קבוצות הלחץ הקטנות הפועלות כבר שנים בתוך מנגנוני המפלגות "ואנחנו האשמים בהיווצרם כי נרדמנו בשמירה ונתנו להם את הבמה" (זמיר, 2011). גם אחדים מחברי הכנסת ראו בעין יפה את ההתעוררות של אזרחים בכוונה להתפקד. כך אמר חבר הכנסת כרמל שאמה־הכהן:

מדינת ישראל תהיה הרבה־הרבה יותר טובה אם אזרחיה ייקחו חלק בפעילות פוליטית, וכך גם ההשפעה של קבוצות לחץ, בעלי אינטרסים וקבלני קולות תלך ותתפוגג. כיום כולם יודעים להתלונן בסלון או לצאת בקיץ לרחוב ולהניף שלטים, אבל אין לדברים האלה משמעות כמו כוח פוליטי ישיר. אם אחד מכל עשרה שעמדו בהפגנות בקיץ היה ממלא טופס לאחת המפלגות, המערכת היתה משתנה באופן משמעותי (מצוטט אצל שכטר והגיז, 2012).

הכוח וההשפעה הפוטנציאליים של חברי מפלגות מומחשים בדוגמאות של חברי כנסת שנבחרו למקומות ריאליים ברשימת המועמדים (וגם נכנסו לכנסת) בעקבות בחירתם בידי אלפים ספורים של מתפקדים. בליכוד הספיקו ליריב לוין 2,052 קולות מתפקדים כדי להיבחר לכנסת ה-18 (2009), לאופיר אקוניס – 1,923 ולציון פיניאן – 1,018 קולות בלבד. "מתפקדים" אינה מזוהה מפלגתית והיא תמכה בהתארגנויות של קבוצות אזרחים שהתפקדו למפלגות הפתוחות, למשל "הליכודניקים החדשים" ו"הרשימה האזרחית" (הליכוד), "הרוב הישראלי" (קדימה), "השרולה הפלורליסטית" ו"מתפקדות" (לכל המפלגות).

יש הרואים בקריאה של ארגוני החברה האזרחית – הנתפסים לעתים כמתחרים בפוליטיקה המפלגתית המסורתית – להתפקד למפלגות קריאה המבשרת שינוי אמיתי. עדיין מוקדם לקבוע אם הקריאות הללו אכן נפלו על אוזניים כרויות. אם כן, יש לצפות שציבורי המתפקדים במפלגות הפתוחות ייצגו יותר ויותר את קהל המצביעים. כמו כן יש לצפות שקבלני הקולות והמיעוטים המאורגנים יאבדו מהשפעתם. אם שעת המבחן הראשונה הייתה הפריימריז לכחירת המועמדים

לכנסת ה-19, דומה שהתוצאות מעורבות. נראה כי השפעת ההצבעה המאורגנת בפריימריז במפלגת העבודה ובבית היהודי לא הייתה משמעותית מאוד. ואולם בליכוד ניכר רישומם של ה"דילים" שקבעו הצבעה מאורגנת, וכך גם הרכיב של החברות הלא כנה. ההברלים אינם מפתיעים כי הליכוד היה צפוי להמשיך לאחוז במושכות השלטון, ולכן הוא משך אליו את רוב הכוחות המשחיתים את הפוליטיקה. יש לזכור שגם אם מרבית החברים הם "בוחרים חופשיים" וגם אם קבוצות דוגמת "מתפקדים" תרמו את חלקן להשבחת החברות במפלגות, התופעות הבולטות הן של הצבעה מאורגנת. לקבלני הקולות יש אינטרס להבליט את הצלחותיהם. התקשורת מעוניינת במידע בעל ערך חדשותי – מושחת ופגום על פי רוב – ואילו לחברה-הבוחר החופשי אין דוברים. הפוליטיקאים רוצים לנצח במרוץ ויש להם פיתוי גדול לחבור למי שמבטיחים להם עדרי מצביעים במקום – או נוסף על – "יריות באפלה" לעבר אלפי החברים העצמאים הפזורים במחוז הבחירה או בכל הארץ.

✓ מערכת דמוקרטית חפצת חיים צריכה לעודד חברות חופשית, פעילה ואכפתית במפלגות ולהכחיד ככל האפשר את סוגי החברות הפסולים והפגומים.

נספחים

הליכוד

טופס בקשת הצטרפות להיות חברה בתנועת הליכוד

תאריך הבקשה:

www.likud.org.il

אני החתום/ה מסה מבקשת להצטרף ולהיות חברה/ה בליכוד. חנוטה לאומית ליברלית
 להזדווג את הטופס לפקס מס': 03-6210771, או לשלוח בדואר ככתובת: **חליכוד, תנועה לאומית ליברלית, רח' המלך גורדג' 38 תל-אביב 63298**
 או משרדו בה כולקום; או מזהרה עם מטרותיה של תנועת הליכוד, אני הכרי'ה במבטלה אחרת, ולא הורשעתי בעבדה שיש ענינה קלוי.
 ידוע לי, כי דמי החבר הינם שנתיים וכי השלימים יעשה אחת לשנה באמצעות מרמא קבע בהשאה לזכות השכונת בבית או כרטיס האשראי שלי וכי לא הישלה לי הודעה מיוחדת לפני החיוב.
 ידוע לי כי דמי החבר השנתיים יהיו כ"ט 64 ש"ח לזווד יסודי של 66 ש"ח לזוג וכי כי שיעור דמי החבר השנתיים יקבע מינת לזנת, בהתאם לתוצאות תוקפת תנועת הליכוד.
 אני מסכימה/ל קבל מחייבתי הודעה דואר אלקטרוני/או הודעה מסר קצר. כמו כן אני משהה לזנועת הליכוד להעביר לזנבני תוענה או שמי וזאת הפרטיס שלי לצווד יצירת קשר, ליבת או כותבת הדואר האלקטרוני שלי.

פרטי החבר

ת.ז. | שם פרטי | שם משפחה

שם האב | שנת לידה | שנת לידה | מצב משפחתי: **רממא** | מן שו סג | ארץ לידה | שנת עליה

כתובת: | ייחסי | ישוב: | מיקוד: |

טלפון נייד: | טלפון עבודה: | טלפון בית: |

דואר אלקטרוני: (E-mail) | @ | חתימה

פרטי כן/כת הזוג

ת.ז. | שם פרטי | שם משפחה

שם האב | שנת לידה | שנת לידה | מצב משפחתי: **רממא** | מן שו סג | ארץ לידה | שנת עליה

טלפון נייד: | טלפון עבודה: | טלפון בית: |

דואר אלקטרוני: (E-mail) | @ | חתימה

תשלום באמצעות כרטיס אשראי

אנא חייבו את כרטיס האשראי המיני שלי

מס' כרטיס	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
-----------	----------------------	----------------------	----------------------	----------------------	----------------------	----------------------	----------------------	----------------------	----------------------

שם בעל הכרטיס _____ ת.ז. בעל הכרטיס _____

חודש / שנה

תוקף כרטיס: _____

חתימת בעל הכרטיס _____

ידוע לי כי לא יוחזר תשלום דמי החברות או תשלום יחסי בגין ביטול החברות או מפל סניכה אחת.

תשלום באמצעות הרשאה לחיוב חשבון הבנק

יש להעביר טופס זה למפלגה אך ורק לאחר החתמת סניך הבנק הללוני ואישור נא מלא/י את הפרטים במקומות המודגשים בצבע

לכבוד

בנק	סניך	כתובת הסניך	סוג חשבון	קוד מסלוקה
מספר חשבון	סניך	קוד מסלוקה	בנק	
קוד התמוסד	אסמכתא / מספר מזוזה של חלוקה בחברה			
1	0	2	7	

אני הח"מ

שם בעלי החשבון כמחויב בספרי הבנק _____ ת.ז. _____

תאריך _____

חתימה _____

חתימת בעלי החשבון _____

אישור הבנק

מפלגת העבודה, לזר גאורדיה 55 תל אביב - יפו 67221

קבלנו הודעה מ_____ לכתובתם בסניכיהם ובמסגרת שיתופי אקדמי מנציג או ברישומם שנתנו לנו מדי פעם ובעת הצורך מספר חשבונות/תעודות זהו קודם בכם, והכל בהתאם למקומם בבנק ההישאה. השכנו למינוי את החברות, ונמנו בהתאם כל עוד מצב החשבון אצלנו חיובי ביחס לבנק על ידי חתימת או אחרת לביצועו, כל עוד לא התקבלה אצלנו הודעה ביטול חשבון על ידי בעלי החשבון, או כל עוד לא הוציא בעל החשבון את חשבונו. אשר זה לא יפגע בתחייבותם למסלול לפי כתב השיפוי שחתמו על ידכם.

מס' חשבון	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
סוג חשבון	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
קוד מוסד: 1027	ת.ז.	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
תאריך _____	בנק _____	סניך _____			

1. נתונים לכם בזה הודעה לחייב את חשבוננו תהליך בטיבכם, בגין דמי חבר למפלגת העבודה בסניכיהם ובמסגרת שיתופי אקדמי מנציג או ברישומם שנתנו לנו מדי פעם ובעת הצורך מספר חשבונות/תעודות זהו קודם בכם, והכל בהתאם למקומם בבנק ההישאה. השכנו למינוי את החברות, ונמנו בהתאם כל עוד מצב החשבון אצלנו חיובי ביחס לבנק על ידי חתימת או אחרת לביצועו, כל עוד לא התקבלה אצלנו הודעה ביטול חשבון על ידי בעלי החשבון, או כל עוד לא הוציא בעל החשבון את חשבונו. אשר זה לא יפגע בתחייבותם למסלול לפי כתב השיפוי שחתמו על ידכם.
2. ידוע לי כי הפרטים שצוינו בבנק ההישאה ומילויים, והם נשאים שעלינו להסדיר עם הבנק.
3. ידוע לי כי סכומי החיוב עפ"י הרישאה זו, יופיעו בדפי החשבון וכי לא יתשלחו לי/נו ע"י הבנק הודעה פירוטת בגין חיובים אלה.
4. ידוע לי כי בעת ביצוע הרישאה זו, כל עוד מצב החשבון אישור אחר, כל עוד לא התוודעתי לחובותי או הרישאה זו, או חזרה לן.
5. אחריותי על חשבוני/נו מן המסד המבוטח בבנק הישאה זה, אס הודעה זו לא תאגד לקבלת החובות מן המסד, אלא על חשבונותי/נו מלבד חשבונותי/נו.
6. פרטי הרישאה: מועד החיוב, סכומי יקבנו מעת לעת על ידי מפלגת העבודה.
7. ידוע לי כי הפרטים שצוינו בבנק ההישאה ומילויים, והם נשאים שעלינו להסדיר עם הבנק.
8. ידוע לי כי בעת ביצוע הרישאה זו, כל עוד מצב החשבון אישור אחר, כל עוד לא התוודעתי לחובותי או הרישאה זו, או חזרה לן.

הצטרפות למפלגת העבודה כרוכה במילוי טופסי אישי לכל מצטרף, בחתימה על גבי ההצהרה המצורפת לו ובתשלום אישי של דמי חברות שנתיים בסך 75 ש"ח. החברות תחודש בכל-31 לדצמבר. מועד החיוב וסכומו יקבעו מעת לעת על ידי מפלגת העבודה. את הטופס החתום יש לשלוח ל: מפלגת העבודה, לה גארה י"ה 55 תל אביב-יפו 67221, או בדואר "ל" @mifkad@havoda.org.il בדואר "ל" 03-7283616 טל' לבירורים: 03-7283606.

פרטים אישיים

שם פרטי _____ משפחה _____ שם האב _____

ת.ז. _____

דוא"ל (בכתב די ברוך) _____ @ _____

כתובת: רחוב _____ מס' בית _____ עיר/ישוב _____ מיקוד _____ ת.ד. _____

טל. נייד _____ טל. בבית _____ ארץ לידה _____

שנת עלייה _____ סטודנט (מוסד לימודים) _____

מקום עבודה / עיסוק _____ מבקש להצטרף לחוג רעיוני (ציין את שם החוג) _____

האם הינך מעוניין לקחת חלק בפעילות והתנדבותית במפלגת העבודה כן לא

אני הח"מ מבקש להצטרף כחבר מפלגת העבודה ומתחייב כי

אני מודעה עם מטרת המפלגה, מקבל/את את הוראות חוקתה ומתחייב/ת למלא אחר כל החלטות המוסדות המוסמכים של מפלגת העבודה

■ מלאו לי 17 שנה ■ אני אזרח/ית ישראל ותושב בה, ואיני חבר/ה מפלגה אחרת ■ אני מסכים/ה כי זכויותי וחובותי למפלגה הינן בהתאם לחוקת המפלגה.

אמצעי התשלום הינו שלי / אני סמוך על שולחנו של אחר ולפיכך אמצעי התשלום הינו שלי אבי/אמי בן/בת זוגי אחי/אחותי בני/בתי

תאריך _____ חתימת המתפקד _____

נספח 2: שאלון הסקר

מכון דחף, סקר 2806, 8 ביוני 2010
חברי מפלגות (הליכוד, מפלגת העבודה וקדימה)

1) האם את/ה חבר/ה רשום/ה באחת המפלגות: ליכוד, עבודה או קדימה? אם היית חבר ביותר ממפלגה אחת, ציין את המפלגה האחרונה שבה היית חבר/ה.

1. חבר בליכוד (המשך לשאלה 41)

2. חבר בקדימה (המשך לשאלה 41)

3. חבר בעבודה (המשך לשאלה 41)

4. לא חבר באף אחת מהמפלגות האלה / מסרב להשיב ותשובות אחרות (המשך בשאלה הבאה)

2) האם בעבר היית חבר באחת משלוש המפלגות – ליכוד, עבודה או קדימה? אם היית חבר ביותר ממפלגה אחת, ציין את המפלגה האחרונה שבה היית חבר/ה.

1. חבר בליכוד (המשך)

2. חבר בעבודה (המשך)

3. חבר בקדימה (המשך)

4. לא הייתי חבר באף אחת מהמפלגות האלה / מסרב להשיב ותשובות אחרות (סיים את הריאיון)

3) לגבי כל אחת מהסיבות הבאות לעזיבת מפלגה, ציין באיזו מידה היא מהווה או לא מהווה סיבה לכך שעזבת את ... (למראיין: ציין את שם המפלגה האחרונה שעזב):
מהווה סיבה במידה רבה; במידה די רבה; במידה מעטה בלבד; כלל לא מהווה סיבה:

1. שכחתי או לא הספקתי לחדש חברות

2. עמדות המפלגה התרחקו מהעמדות הפוליטיות שלי

3. התקרבותי למפלגה אחרת

4. התאכזבתי ממנהיג המפלגה

5. התאכזבתי מאחד או יותר מחברי כנסת של המפלגה

6. התאכזבתי מהפעילות הפוליטית באופן כללי

7. מכיוון שאין ביכולתי להשפיע על תפקוד המפלגה

8. אף אחד לא פנה אלי בבקשה לחדש חברות

9. אחר, פרט _____

4) כמה זמן היית חבר במפלגה (כאן המראיין יציין את שם המפלגה) שבה היית חבר/ה?

1. פחות משנה
2. שנה
3. שנתיים
4. שלוש שנים
5. ארבע עד עשר שנים
6. יותר מעשר שנים

5) האם הצטרפת למפלגה: (להקריא, אפשר יותר מתשובה אחת)

1. בעקבות הצעה של חבר או של קרוב משפחה
2. כתוצאה מפנייה של מישהו במקום העבודה או במקום המגורים
3. בעקבות פנייה של מועמד בפריימריז
4. בעקבות פנייה של המפלגה
5. ביוזמתי האישית, על ידי הגעה לסניף
6. ביוזמתי האישית, באמצעות טלפון או פקס
7. ביוזמתי האישית, באמצעות האינטרנט
8. תשובות אחרות (למראיין – לא להקריא)

6) האם היית חבר/ה במפלגה או במפלגות אחרות לפני שהצטרפת למפלגה זו ?

- א. לא
- ב. כן, באיזו מפלגה _____

7) עד כמה את/ה מסכים/ה או לא מסכים/ה לכל אחת מהטענות הבאות הקשורות להצטרפותך האישית למפלגה, בסולם של 1 – כלל לא מסכים/ה; 2 – לא מסכים/ה; 3 – לא בטוח/ה; 4 – די מסכים/ה; 5 – מסכים/ה בהחלט:

- הצטרפתי למפלגה כדי לקדם את העניינים האישיים שלי
- הצטרפתי למפלגה כדי לתמוך במועמד בבחירות המקדימות (פריימריז)
- הצטרפתי למפלגה כדי לקדם נושאים ציבוריים שאכפת לי מהם
- הצטרפתי למפלגה כי הזדהיתי עם המצע והמדיניות של המפלגה
- הצטרפתי למפלגה כדי להיות בעניינים
- הצטרפתי למפלגה כדי לפגוש חברים ולהכיר אנשים חשובים

8) כמה זמן בחודש ממוצע הקדשת לפעילות מפלגתית?

1. אינני מקדישה כלל זמן לפעילות מפלגתית
2. עד כשעה בחודש
3. בין שעה לשלוש שעות בחודש
4. בין שלוש לחמש שעות
5. יותר מחמש שעות בחודש
6. תשובות אחרות (למראיין – לא להקריא)

9) לפי דעתך, בהשוואה לחברי מפלגה אחרים, היית:

1. לא פעילה כלל
2. פעילה במידה מועטה
3. די פעילה
4. פעילה מאוד

10) ברצוננו לשאול אותך על הפעילויות הפוליטיות שנטלת בהן חלק כשהיית חברה/מפלגה. באיזו תדירות היית מעורב/ת...

- 1 – בכלל לא; 2 – לעתים רחוקות; 3 – לפעמים; 4 – לעתים קרובות.

- במערכת הבחירות של המפלגה לכנסת
- במסע הבחירות של מועמד בפריימריז
- בכינוס מפלגתי שלא במהלך הבחירות או הפריימריז
- בישיבות של מוסדות המפלגה בסניף, במרכז או בגוף דומה
- בפעילות אחרת בסניף המפלגה
- בהפגנה או במשמרות מחאה שארגנה המפלגה
- בהתרמת כסף למפלגה או למועמד
- בגיוס כספים למפלגה
- תשובות אחרות

11) האם אתה/דן/ה בפוליטיקה עם אנשים אחרים?

1. תמיד
2. לעתים קרובות
3. לעתים רחוקות
4. אף פעם

12) עד כמה את/ה מסכים/ה או לא מסכים/ה לכל אחת מהטענות הבאות הקשורות להצטרפות של אנשים למפלגה, בסולם של 1 – כלל לא מסכים/ה; 2 – לא מסכים/ה; 3 – לא בטוח/ה; 4 – די מסכים/ה; 5 – מסכים/ה לחלוטין:

- אנשים מצטרפים למפלגה כדי לקדם את העניינים האישיים שלהם
- אנשים מצטרפים למפלגה כדי לתמוך במועמד בבחירות המקדימות (פריימריז)
- אנשים מצטרפים למפלגה כי הם מבקשים לקדם נושאים ציבוריים שאכפת להם מהם
- אנשים מצטרפים למפלגה כי הם מזדהים עם המצע של המפלגה ומדיניותה
- אנשים מצטרפים למפלגה כי הם רוצים להיות בעניינים
- אנשים מצטרפים למפלגה כי שם פוגשים חברים ומכירים אנשים חשובים
- כדי להגיע היום לצמרת הפוליטית בישראל צריך להיות מושחת

13) האם חבריך יודעים שהיית חבר/ה מפלגה זו?

- 1. כן, כולם
- 2. רובם יודעים
- 3. רק חברים קרובים יודעים
- 4. לא

14) האם ניסית לשכנע אנשים לתמוך בעמדות של המפלגה שבה היית חבר/ה?

- 1. לא
- 2. כן

15) האם ניסית לשכנע אנשים להצביע למפלגה שבה היית חבר/ה?

- 1. לא
- 2. כן

16) האם ניסית לשכנע אנשים להתפקד למפלגה שבה היית חבר/ה?

- 1. לא
- 2. כן

17) האם ניסית לשכנע אנשים לתמוך במועמד בפריימריז של המפלגה שבה היית חבר/ה?

- 1. לא
- 2. כן

18) האם בבחירות האחרונות לכנסת, בשנת 2009, הצבעת למפלגה שבה היית חבר/ה?

- 1. לא
- 2. כן

19) כשהיית חבר/ה במפלגה, האם הצבעת אי פעם בבחירות עבור מפלגה אחרת?

1. לא

2. כן

20) האם בכוונתך לחדש את חברותך במפלגה?

1. לא

2. לא בטוח

3. כן

4. כן, במפלגה אחרת

21) האם מילאת תפקיד כלשהו במפלגה?

1. הייתי חבר/ה במוסד מפלגתי: בסניף / במרכז / בוועידה

2. הייתי נציג/ת המפלגה במשרה ציבורית: במועצת העיר / בהסתדרות / אחר

3. לא מילאתי שום תפקיד

22) עד כמה היית מרוצה או לא מרוצה באופן כללי מהתפקוד של המפלגה?

1. כלל לא מרוצה

2. לא מרוצה

3. לא כל כך מרוצה

4. מרוצה

5. מרוצה מאוד

6. [לא להקריא] לא יודע / מסרב

23) האם את/ה סבור/ה כי מנהיגי המפלגות צריכים להיבחר על ידי –

1. כלל תומכי המפלגה

2. חברי המפלגה

3. ועידת המפלגה או מרכז המפלגה

4. חברי הכנסת של המפלגה

5. ועדת מינויים

24) האם את/ה סבור/ה כי מועמדי המפלגה לכנסת צריכים להיבחר על ידי –

1. כלל תומכי המפלגה

2. חברי המפלגה

3. ועידת המפלגה או מרכז המפלגה

4. חברי הכנסת של המפלגה

5. ועדת מינויים

25) יש אנשים הסבורים כי חברי כנסת צריכים להיבחר ברשימות מפלגתיות, ואילו אחרים סבורים שיש לבחורם בבחירות אישיות. מה דעתך?

1. בהחלט עדיף בחירות אישיות
2. עדיף בחירות אישיות
3. עדיף רשימות מפלגתיות
4. בהחלט עדיף רשימות מפלגתיות

26) עד כמה אתה/מסכים/ה או לא מסכים/ה לכל אחת מהטענות הבאות הקשורות לדרך ההתנהלות של המפלגה, בסולם של 1 – כלל לא מסכים/ה; 2 – לא מסכים/ה; 3 – לא בטוח/ה; 4 – די מסכים/ה; 5 – מסכים/ה לחלוטין:

- המפלגה צריכה לקדם את האינטרסים האישיים של חבריה
- מנהיג המפלגה צריך להיות הפוסק האחרון במקרה של מחלוקת
- המפלגה חייבת לשמור שנבחריה בכנסת ובמשלה יהיו נאמנים למצעה
- המפלגה חייבת לשמור שנבחריה יהיו נאמנים להחלטות של מוסדות המפלגה
- נציגי המפלגה בכנסת חייבים להצביע בהתאם להחלטות של מוסדות המפלגה
- הנהגת המפלגה צריכה להקשיב לדעות של חברי המפלגה יותר מאשר לבחוריה
- כדי להשפיע על החלטות, קשרים אישיים מועילים יותר מתפקידים רשמיים במפלגה
- ההנהגה צריכה להקשיב לבוחרים יותר מאשר לחברי המפלגה

27) באיזו מידה אתה/מסכים/ה שהבחירות המקדימות (פריימריז) מחזקות את הדמוקרטיה בישראל?

1. במידה רבה מאוד
2. במידה רבה
3. במידה מועטה
4. כלל לא

28) האם אתה/גולש/ת באינטרנט?

1. לפחות פעם ביום
2. לפחות פעמיים-שלוש בשבוע
3. לפחות פעם-פעמיים בחודש
4. פחות מפעם בחודש
5. אינני גולש באינטרנט (עבור ל- 32)

29) האם אתה/גולש/ת לאתרים פוליטיים כמו אתרי המפלגות או אתר הכנסת?

1. כל הזמן
2. לעתים קרובות
3. לעתים רחוקות
4. אף פעם לא

30) האם את/ה משתתף/ת בצ'טים או שולח/ת טוקבקים בנושאים פוליטיים?

1. כל הזמן
2. לעתים קרובות
3. לעתים רחוקות
4. אף פעם לא

31) האם את/ה משתמש/ת ברשת חברתית (כפייסבוק) או בכלים להעברת מסרים מידיים (כטוויטר) בנושאים פוליטיים?

1. כל הזמן
2. לעתים קרובות
3. לעתים רחוקות
4. אף פעם לא

32) אנשים מצטרפים למפלגות מסיבות שונות. מהי לדעתך הסיבה העיקרית שבגללה מרבית האנשים מחליטים להצטרף למפלגות?

1. קידום עניינים אישיים
2. תמיכה במועמד מסוים בבחירות המקדימות (פריימריז)
3. רצון לקדם נושאים ציבוריים
4. הזדהות אידאולוגית עם המפלגה

33) עד כמה את/ה מסכים/ה או לא מסכים/ה לכל אחת מהטענות הבאות הקשורות לדרך ההתנהלות של המפלגה, בסולם של 1 – כלל לא מסכים/ה; 2 – מסכים/ה; 3 – לא בטוח/ה; 4 – די מסכים/ה; 5 – מסכים/ה לחלוטין:

- הסיעה של המפלגה בכנסת צריכה להיות הפוסקת האחרונה במקרה של מחלוקת
- המפלגה צריכה לאפשר לנבחריה חופש בהצבעות בכנסת
- חברי המפלגה צריכים להיות הפוסקים האחרונים במקרה של מחלוקת
- ההנהגה במפלגה חזקה מדי
- המפלגה חייבת לדאוג אך ורק לאינטרס הלאומי
- מרכז המפלגה (מועצת קדימה, במקרה של קדימה) צריך להיות הפוסק האחרון במקרה של מחלוקת

34) מה גילך? _____ שנים

35) לסמן מין:

1. גבר
2. אשה

36) כמה שנים למדת במסגרת מסודרת (לא כולל קורסים שנמשכו פחות משנה)? _____
(כולל בי"ס יסודי)? _____

37) למי שסיים 12 שנות לימוד ומעלה: האם יש לך תואר אקדמי?

1. כן

2. לא

38) באיזו מידה אתה נוהג לשמור על המסורת הדתית?

1. איני שומר כלל על המסורת

2. אני שומר במקצת על המסורת

3. אני שומר במידה רבה על המסורת

4. אני שומר על המסורת על כל דקדוקיה

39) הוצאה החודשית של משפחה ממוצעת בת ארבע נפשות עומדת על כ-9,300 ש"ח.
בהתחשב בהוצאות של משפחתכם, האם אתם מוציאים:

1. הרבה מעל לממוצע

2. מעט מעל הממוצע

3. כמו הממוצע

4. מעט מתחת לממוצע

5. הרבה מתחת לממוצע

39א) הוצאה – מגזר ערבי

40) מצב תעסוקתי:

1. משרה מלאה

2. משרה חלקית

3. מובטל/ת

4. גמלאי/ת

תודה על היענותך.

רק למי שחבר באחת משלוש המפלגות (הליכוד, מפלגת העבודה, קדימה)

41) מתי הצטרפת לראשונה למפלגה שבה את/ה חבר/ה כיום?

1. השנה (2010)
2. בשנה שעברה (2009)
3. לפני כשנתיים (2008)
4. לפני כשלוש שנים (2007)
5. לפני כארבע שנים אך לפני פחות מעשור (2000-2006)
6. לפני יותר מעשור (לפני 2000)
7. תשובות אחרות (למראיין – לא להקריא)

42) האם הצטרפת למפלגה זו (להקריא, אפשר יותר מתשובה אחת) –

1. בעקבות הצעה של חבר או של קרוב משפחה
2. כתוצאה מפנייה של מישהו במקום העבודה או במקום המגורים
3. בעקבות פנייה של מועמד בפריימריז
4. בעקבות פנייה של המפלגה
5. ביוזמתי האישית, על ידי הגעה לסניף
6. ביוזמתי האישית, באמצעות טלפון או פקס
7. ביוזמתי האישית, באמצעות האינטרנט
8. תשובות אחרות (למראיין – לא להקריא)

43) [אם ענה/תה בשאלה הקודמת א-ג]: האם בבחירות הפנימיות במפלגה תקבל/י את עמדתו של מי ששכנע אותך להצטרף למפלגה עבור אלו מועמדים להצביע?

- 1) אעשה בדיוק מה שיאמר
- 2) אשקול אותה ואתחשב בה
- 3) אשקול אותה אבל אחליט לגמרי לבד
- 4) תשובות אחרות

44) האם היית חבר/ה במפלגה או במפלגות אחרות לפני שהצטרפת למפלגה שבה את/ה חבר/ה כעת?

1. לא
2. כן, באיזו מפלגה _____

45) כמה זמן בחודש ממוצע את/ה מקדיש/ה לפעילות מפלגתית?

1. אינני מקדיש/ה כלל זמן לפעילות מפלגתית
2. עד כשעה בחודש
3. בין שעה לשלוש שעות בחודש
4. בין שלוש לחמש שעות
5. יותר מחמש שעות בחודש
6. תשובות אחרות (למראיין – לא להקריא)

46) לפי דעתך, בהשוואה לחברי מפלגה אחרים, את/ה:

1. לא פעילה/ה כלל
2. פעילה/ה במידה מועטה
3. די פעילה/ה
4. פעילה/ה מאוד

47) ברצוננו לשאול אותך על הפעילויות הפוליטיות שנטלת בהן חלק בשנתיים האחרונות.

באיזו תדירות היית מעורב/ת...

- 1 – בכלל לא; 2 – לעתים רחוקות; 3 – לפעמים; 4 – לעתים קרובות.

- במערכת הבחירות של המפלגה לכנסת
- במסע הבחירות של מועמד בפריימריז
- בכינוס מפלגתי שלא במהלך הבחירות או הפריימריז
- בישיבות של מוסדות המפלגה בסניף, במרכז או בגוף דומה
- בפעילות אחרת בסניף המפלגה
- בהפגנה או במשמרות מחאה שארגנה המפלגה
- בהתרמת כסף למפלגה או למועמד
- בגיוס כספים למפלגה
- תשובות אחרות

48) עד כמה את/ה מסכים/ה או לא מסכים/ה לכל אחת מהטענות הבאות הקשורות

להצטרפותך האישית למפלגה, בסולם של 1=כלל לא מסכים/ה; 2 – לא מסכים/ה; 3 – לא

בטוח/ה; 4 – די מסכים/ה; 5 – מסכים/ה בהחלט:

- הצטרפתי למפלגה כדי לקדם את העניינים האישיים שלי
- הצטרפתי למפלגה כדי לתמוך במועמד בבחירות המקדימות (פריימריז)
- הצטרפתי למפלגה כדי לקדם נושאים ציבוריים שאכפת לי מהם
- הצטרפתי למפלגה כי אני מזדהה עם המצע והמדיניות של המפלגה
- הצטרפתי למפלגה כי אני רוצה להיות בעניינים
- הצטרפתי למפלגה כדי לפגוש חברים ולהכיר אנשים חשובים

49) האם אתה/דן/ה בפוליטיקה עם אנשים שאינם חברי מפלגתך?

1. תמיד
2. לעתים קרובות
3. לעתים רחוקות
4. אף פעם

50) האם חבריך יודעים שאתה/חברה/ מפלגה זו?

1. כן, כולם
2. רובם יודעים
3. רק חברים קרובים יודעים
4. לא

51) האם בשנתיים האחרונות ניסית לשכנע אנשים לתמוך בעמדות של המפלגה שבה אתה/חברה/?

1. לא
2. כן

52) האם בשנתיים האחרונות ניסית לשכנע אנשים להצביע למפלגה שבה אתה/חברה/?

1. לא
2. כן

53) האם בשנתיים האחרונות ניסית לשכנע אנשים להתפקד למפלגה שבה אתה/חברה/?

1. לא
2. כן

54) האם בשנתיים האחרונות ניסית לשכנע אנשים לתמוך במועמד בפריימריז של המפלגה שבה אתה/חברה/?

1. לא
2. כן

55) האם בבחירות האחרונות לכנסת, בשנת 2009, הצבעת למפלגה שבה אתה/חברה/?

1. לא
2. כן

56) מאז שאתה/חברה/ במפלגה, האם הצבעת אי פעם בבחירות עבור מפלגה אחרת?

1. לא
2. כן

57) באיזו מידה את/ה בטוח/ה שבעתיד תמשיך/י לתמוך במפלגה שבה את/ה חבר/ה כיום?

1. בטוח שלא אתמוך
2. אולי אתמוך
3. בטוח שאתמוך

58) האם בכוונתך להמשיך את חברותך במפלגה?

1. לא
2. לא בטוח
3. כן

59) האם את/ה ממלא/ת תפקיד כלשהו במפלגה?

1. אני חבר/ה במוסד מפלגתי: בסניף / במרכז/ בוועידה
2. אני נציג/ת המפלגה במשרה ציבורית: במועצת העיר / בהסתדרות/ אחר
3. אינני ממלא/ת שום תפקיד

60) האם את/ה מעוניין/ת או לא מעוניין/ת בכל אחד מהדברים הבאים:

1 - לא מעוניין/ת; 2 - מעוניין/ת; 3 - אני כבר ממלא/ת תפקיד זה; 9 - תשובות אחרות.

- להיות חבר/ה במוסד מפלגתי כמו מועצת סניף, מרכז, ועידה וכדו'
- להיבחר מטעם המפלגה למשרה ציבורית כמו מועצת עיר, הכנסת, ההסתדרות וכדו'
- למלא תפקיד ציבורי בהתנדבות
- להתמנות לתפקיד בסקטור הציבורי בשכר

61) עד כמה את/ה מרוצה או לא מרוצה באופן כללי מתפקודה של המפלגה?

1. כלל לא מרוצה
2. לא מרוצה
3. לא כל כך מרוצה
4. מרוצה
5. מרוצה מאוד
6. [לא להקריא] לא יודע/ מסרב

62) האם את/ה סבור/ה כי מנהיגי המפלגות צריכים להיבחר על ידי -

1. כלל תומכי המפלגה
2. חברי המפלגה
3. ועידת המפלגה או מרכז המפלגה
4. חברי הכנסת של המפלגה
5. ועדת מינויים

63) האם אתה/סבור/ה כי מועמדי המפלגה לכנסת צריכים להיבחר על ידי –

1. כלל תומכי המפלגה
2. חברי המפלגה
3. ועידת המפלגה או מרכז המפלגה
4. ועדת מינויים
5. מנהיג המפלגה

64) עד כמה אתה/מסכים/ה או לא מסכים/ה לכל אחת מהטענות הבאות הקשורות להצטרפות של אנשים שונים למפלגה, בסולם של 1 – כלל לא מסכים/ה; 2 – לא מסכים/ה; 3 – לא בטוח/ה; 4 – די מסכים/ה; 5 – מסכים/ה לחלוטין:

- אנשים מצטרפים למפלגה כדי לקדם את העניינים האישיים שלהם
- אנשים מצטרפים למפלגה כדי לתמוך במועמד בבחירות המקדימות (פריימריז)
- אנשים מצטרפים למפלגה כי הם מבקשים לקדם נושאים ציבוריים שאכפת להם מהם
- אנשים מצטרפים למפלגה כי הם מזדהים עם המצע של המפלגה ומדיניותה
- אנשים מצטרפים למפלגה כי הם רוצים להיות בעניינים
- אנשים מצטרפים למפלגה כי שם פוגשים חברים ומכירים אנשים חשובים
- כדי להגיע היום לצמרת הפוליטית בישראל צריך להיות מושחת

65) עד כמה אתה/מסכים/ה או לא מסכים/ה לכל אחת מהטענות הבאות הקשורות לדרך ההתנהלות של המפלגה, בסולם של 1 – כלל לא מסכים/ה; 2 – לא מסכים/ה; 3 – לא בטוח/ה; 4 – די מסכים/ה; 5 – מסכים/ה לחלוטין:

- המפלגה צריכה לקדם את האינטרסים האישיים של חבריה
- מנהיג המפלגה צריך להיות הפוסק האחרון במקרה של מחלוקת
- המפלגה חייבת לשמור שנבחריה בכנסת ובמשלה יהיו נאמנים למצעה
- המפלגה חייבת לשמור שנבחריה יהיו נאמנים להחלטות של מוסדות המפלגה
- נציגי המפלגה בכנסת חייבים להצביע בהתאם להחלטות של מוסדות המפלגה
- הנהגת המפלגה צריכה להקשיב לדעות של חברי המפלגה יותר מאשר לבחוריה
- כדי להשפיע על החלטות, קשרים אישיים מועילים יותר מתפקידים רשמיים במפלגה
- ההנהגה צריכה להקשיב לבוחרים יותר מאשר לחברי המפלגה

66) באיזו מידה אתה/מסכים/ה שהבחירות המקדימות (פריימריז) מחזקות את הדמוקרטיה בישראל?

1. במידה רבה מאוד
2. במידה רבה
3. במידה מועטה
4. כלל לא

67) יש אנשים הסבורים כי חברי כנסת צריכים להיבחר ברשימות מפלגתיות, ואילו אחרים סבורים שיש לבחורם בבחירות אישיות. מה דעתך?

1. בהחלט עדיף בחירות אישיות
2. עדיף בחירות אישיות
3. עדיף רשימות מפלגתיות
4. בהחלט עדיף רשימות מפלגתיות

68) האם את/ה גולש/ת באינטרנט?

1. לפחות פעם ביום
2. לפחות פעמיים-שלוש בשבוע
3. לפחות פעם-פעמיים בחודש
4. פחות מפעם בחודש
5. אינני גולש/ת באינטרנט (עבור ל-73)

69) האם את/ה גולש/ת לאתרים פוליטיים כמו אתרי המפלגות או אתר הכנסת?

1. כל הזמן
2. לעתים קרובות
3. לעתים רחוקות
4. אף פעם לא

70) האם את/ה משתתף/ת בצ'טים או שולח/ת טוקבקים בנושאים פוליטיים?

1. כל הזמן
2. לעתים קרובות
3. לעתים רחוקות
4. אף פעם לא

71) האם את/ה משתמש/ת ברשת חברתית (כפייסבוק), או בכלים להעברת מסרים מיידיים (כטוויטר) בנושאים פוליטיים?

1. כל הזמן
2. לעתים קרובות
3. לעתים רחוקות
4. אף פעם לא

72) לגבי המשפטים הבאים ענה/י אם את/ה מעוניין/ת ב...:

1 – לא מעוניין/ת; 2 – איני בטוח/ה; 3 – מעוניין/ת.

- לקבל עדכונים על מדיניות המפלגה ופעילויותיה בדואר אלקטרוני
- להיות חבר/ה בסניף וירטואלי של המפלגה
- להשתתף בפעילויות, כגון פגישות עם ראשי המפלגה, שיתרחשו באתר האינטרנט של המפלגה

73) אנשים מצטרפים למפלגות מסיבות שונות. מהי לדעתך הסיבה העיקרית שבגללה מרבית האנשים מחליטים להצטרף למפלגות:

1. קידום עניינים אישיים
2. תמיכה במועמד מסוים בבחירות המקדימות (פריימריז)
3. רצון לקדם נושאים ציבוריים
4. הזדהות אידאולוגית עם המפלגה

74) עד כמה את/ה מסכים/ה או לא מסכים/ה לכל אחת מהטענות הבאות הקשורות לדרך ההתנהלות של המפלגה, בסולם של 1 – כלל לא מסכים/ה; 2 – מסכים/ה; 3 – לא בטוח/ה; 4 – די מסכים/ה; 5 – מסכים/ה לחלוטין:

- הסיעה של המפלגה בכנסת צריכה להיות הפוסקת האחרונה במקרה של מחלוקת
- המפלגה צריכה לאפשר לנבחריה חופש בהצבעות בכנסת
- חברי המפלגה צריכים להיות הפוסקים האחרונים במקרה של מחלוקת
- ההנהגה במפלגה חזקה מדי
- המפלגה חייבת לדאוג אך ורק לאינטרס הלאומי
- מרכז המפלגה (מועצת קדימה, במקרה של קדימה) צריך להיות הפוסק האחרון במקרה של מחלוקת

75) מה גילך? _____ שנים

76) לסמן מין:

1. גבר
2. אשה

77) כמה שנים למדת במסגרת מסודרת (לא כולל קורסים שנמשכו פחות משנה)?
(כולל ב"ס יסודי)

78) למי שסיים 12 שנות לימוד ומעלה: האם יש לך תואר אקדמי?

1. כן
2. לא

79) אדיקות דתית: באיזו מידה אתה נוהג לשמור על המסורת הדתית?

1. אינני שומר כלל על המסורת
2. אני שומר במקצת על המסורת
3. אני שומר במידה רבה על המסורת
4. אני שומר על המסורת על כל דקדוקיה

80) ההוצאה החודשית של משפחה ממוצעת בת ארבע נפשות עומדת על כ-9,300 ש"ח. בהתחשב בהוצאות של משפחתכם, האם אתם מוציאים:

1. הרבה מעל לממוצע
2. מעט מעל הממוצע
3. כמו הממוצע
4. מעט מתחת לממוצע
5. הרבה מתחת לממוצע

80א) הוצאה – מגזר ערבי

81) מצב תעסוקת:

- משרה מלאה
- משרה חלקית
- מובטל/ת
- גמלאי/ת

מקורות

- אבנון, דן, 1996. "מפלגות בישראל בין 'פריימריס' לפרלמנטריזם", בתוך: עליזה בר (עורכת), "פריימריס": בחירות מקדימות ושיטות אחרות, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 11-25.
- אזולאי, מורן, 2013. "אלון חסן פקד מאות למפלגת העבודה", ynet, 11.7.2013.
- איצקוביץ-מלכה, רעות, אסף שפירא, ועופר קניג, 2013. "רגולציה של מפלגות פוליטיות ושל החברות בהן", בתוך: גרעון רהט, שלומית ברנע, חן פרידברג ועופר קניג (עורכים), תיקון שיטת הממשל בישראל, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- אריאלי-הורוביץ, דנה, 2006. "פנטום בפוליטיקה: ממשאל חברי ההסתדרות למשאל מתפקדי הליכוד", בתוך: דנה אריאלי-הורוביץ (עורכת), פנטום בפוליטיקה: ישראל ומשאל העם, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה ומאגנס.
- אשכנזי, אלי, 2004. "קיבוצניקים מתפקדים לליכוד", הארץ, 21.9.2004.
- בר, חיליק, 2013. "הבהרות לגבי פרסומים מוטעים בתקשורת בנושא עזיבת חברי מפלגה", מכתב לחברי מפלגת העבודה, 8.10.2013.
- בר, עליזה (עורכת), 1996. "פריימריס": בחירות מקדימות ושיטות אחרות, תל אביב: המכון הישראלי לדמוקרטיה והוצאת הקיבוץ המאוחד.
- בר-אלי, אבי, 2012. "כך הצליחו האופנוענים לכפות על הנהגים לסכסד אותם בחצי מיליארד שקל", דה-מרקר, 26.3.2012.
- בראלי, אבי, 2007. מפא"י בראשית העצמאות: 1948-1953, ירושלים: יד יצחק בן צבי.
- ברייכטה, אברהם, 1977. דמוקרטיה ובחירות, תל אביב.
- גדליה, עינת, חנה הרצוג, ומיכל שמיר, 2010. "ציפיית הבחירות? הממד המגדרי בחירות 2009", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), הבחירות בישראל 2009, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 231-265.
- גולדברג, גיורא, 1992. המפלגות בישראל: ממפלגות המון למפלגות אלקטורליות, תל אביב: רמות.
- _____, 1994. הבחור הישראלי 1992, ירושלים: מאגנס.
- גל-נור, יצחק, 1985. ראשיתה של הדמוקרטיה בישראל, תל אביב: עם עובד.
- דגני, אבי, 2007. "מי בוחר את היר"ר", הארץ, 11.6.2007.

- דורון, גדעון, 1996. **המהפכה האלקטורלית: פריימריס ובחירות ישירות של ראש הממשלה**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- דיסקין, אברהם, 2006. **"בחירת מועמדי המפלגות בבחירות לכנסתדילמה ואפשרויות אחדות לפתרונה"**, בתוך: גדעון רהט (עורך), **בחירת מועמדים בישראל – המצוי והרצוי**, תל אביב: המכון לחקר החברה והכלכלה, עמ' 124-129.
- דרוקר, רביב, 2011. **"חרדים שהתפקדו לקדימה בשביל מופז מודים: קיבלנו כסף"**, אתר **נענע 10**, 27.7.2011.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2011. **שנתון סטטיסטי לישראל 2011**.
- המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2013. **"מדד הדמוקרטיה המפלגתית"**, אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה (אוחזר ב-23.9.2013).
- הרמן, תמר, ניר אטמור, כרמית הבר, אלה הדר, דרור וולטר, רפאל ונטורה, ויובל לבל, 2011. **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2011**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- הרמן, תמר, ניר אטמור, אלה הדר, ויובל לבל, 2012. **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2012**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- הרצוג, חנה, מיכל שמיר, ואלן צוקרמן, 1988. **הפוליטיקאי הישראלי: פרופיל חברתי ופוליטי של פעילי המרכז במפלגות העבודה וחירות**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- ורטר, יוסי, 2002א. **"שוב הוחלט בעבודה לבטל את הפריימריס"**, הארץ, 29.7.2002.
- , 2002ב. **"המתפקדים הכפולים הוצאו מספר בוחרי העבודה"**, הארץ, 4.11.2002.
- , 2002ג. **"בן אליעזר: הפסדתי גם בגלל דה-לגיטימציה"**, הארץ, 21.11.2002.
- ורטר, יוסי, וג'קי חורי, 2005. **"רבים מהמתפקדים הערבים לא התפקדו באופן אישי"**, הארץ, 22.6.2005.
- זיו, אריק, 2007. **"הוגשה בקשה לפסילת מועמדות פייגלין"**, אתר ליכודניק, 25.7.2007.
- זמיר, אסף, 2011. **"התפקדו!"**, אתר וואלה, 6.9.2011.
- יהב, תלם, 2013. **"2,800 איש התפקדו במקביל לליכוד ולבית היהודי"**, ynet, 14.1.2013.
- ינאי, נתן, 1969. **קרע בצמרת**, תל אביב: לוינ-אפשטיין.
- כהן, אורי, וניסים ליאון, 2011. **מרכז תנועת חרות והמזרחים 1965-1977: משותפות אדנותית לשותפות תחרותית**, מחקר מדיניות 88, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- לביא, אפרים, ואריק רודניצקי, 2009. **"הפוליטיקה הערבית בישראל לקראת הבחירות לכנסת ה-18"**, **עדכן בחירות 2009**, גיליון 3, תל אביב: מרכז משה דיין וקרן קונרד אדנאואר.

- לויז, רוז, 2002. "מטרתו של הכינוס להכריע בויכוח על אופן בחירת המועמדים", מעריב, 14.11.2002.
- לוינסון, חיים 2011. "בונוס כספי על כל חבר חדש בתנועה: כך פוקדים מצביעים לפריימריז בליכוד", הארץ, 1.2.2011.
- _____, 2012א. "30% ממתפקדי הליכוד אשתקד מתנחלים", הארץ, 27.1.2012.
- _____, 2012ב. "המושב שהפך לקלפי הביתית של ח"כ חיים כץ", הארץ, 25.11.2012.
- ליכוד, 2011. חוקת הליכוד.
- ליס, יהונתן, 2011א. "בכירים בעבודה דורשים לברוק את כשרות המפקד מחשש לזיופים", הארץ, 22.6.2011.
- _____, 2011ב. "רק תשעה ערבים התפקדו למפלגת העבודה באינטרנט", הארץ, 3.7.2011.
- _____, 2013. "קבלן קולות: סלומיאנסקי שילם לי תמורת קולות", הארץ, 25.2.2013.
- מבקר המדינה, 2007. דוח על תוצאות ביקורת החשבונות של המתמודדים בבחירות המקדימות במפלגת העבודה לכהונת יושב ראש המפלגה ומועמדה לראשות הממשלה.
- _____, 2008א. דוח על תוצאות ביקורת החשבונות של המתמודדים לכהונת יושב ראש המפלגה בבחירות המקדימות במרצ-יחד.
- _____, 2008ב. דוח על תוצאות ביקורת החשבונות של המתמודדים בבחירות המקדימות בליכוד לכהונת יושב ראש המפלגה ומועמדה לראשות הממשלה.
- _____, 2009. דוח על תוצאות ביקורת החשבונות של המתמודדים בבחירות המקדימות במפלגות השונות על מועמדות מטעמן לתפקיד חבר הכנסת השמונה עשרה.
- _____, 2012א. דוח על תוצאות ביקורת החשבונות של המתמודדים בבחירות המקדימות במפלגת קדימה לכהונת יושב ראש המפלגה שנערכו ב-27.3.2012.
- _____, 2012ב. דוח ביקורת לפי חוק מימון מפלגות, על תוצאות ביקורת החשבונות השוטפים של הסיעות בכנסת ה-18 לתקופה 1.11.2011 עד 31.1.2011.
- _____, 2013. דוח על תוצאות ביקורת החשבונות של המתמודדים בבחירות המקדימות במפלגות השונות על מועמדות מטעמן לתפקיד חבר הכנסת התשע עשרה.
- מועלם, מזל, 2002א. "'רוב הקולות ייספרו עד חצות', הארץ, 19.11.2002.
- _____, 2002ב. "כ-4000 התפקדו במקביל לליכוד ולעבודה". הארץ, 31.10.2002.
- _____, 2005. "מועמדי העבודה מחזרים אחרי המתפקדים הערבים", הארץ, 15.6.2005.
- _____, 2007. "נתניהו החל לפעול לצירוף מתפקדים חדשים במטרה להחליש את כוחו של פייגלין", הארץ, 16.8.2007.

- , 2010. "אלף אופנוענים יתפקדו היום לליכוד", **הארץ**, 2.2.2010.
- , 2011א. "מפקד העבודה: 15,000 קולות נפסלו", **מעריב**, 4.9.2011.
- , 2011ב. "המתפקדים החדשים", **מעריב**, 7.9.2011.
- מפר"ל, 2007. **חוקת המפלגה הרתית-לאומית**.
מפלגת העבודה, 2007. **חוקת המפלגה**.
מתפקדים, 2012. **עמותת מתפקדים – משנים מבפנים** (באינטרנט).
נויברגר, בנימין, 1999. **המפלגות בישראל**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
סגל, עמית, ויואב דקל, 2011. "תחקיר: מפקד העבודה נחשף", **אתר מאקו**, 21.6.2011.
פרידמן, דניאל, 2011. "המתפקד נעלם בקלפי", **ידיעות אחרונות**, 3.6.2011.
קורן, רני, 1998. **קץ המפלגות: הדמוקרטיה הישראלית במצוקה**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
קניג, עופר, 2012. "שיטת הפריימריז בישראל אחרי עשרים שנה: מאזן ביניים", **המרחב הציבורי** 7, עמ' 131-154.
קניג, עופר ואנה קנפלאמן, 2013. "דעיכת המפלגות הגדולות: ישראל במבט השוואתי", בתוך: גדעון רהט, שולמית ברנע, חן פרידברג ועופר קניג (עורכים), **תיקון שיטת הממשל בישראל**, ירושלים ותל אביב: המכון הישראלי לדמוקרטיה ועם עובד, עמ' 145-183.
- קרני, יובל, 2011. "הכוח החרדי של עמיר פרץ", **ידיעות אחרונות**, 1.7.2011.
- קרני, יובל, וצביקה ברוט, 2012. "מאמינים בהתפקדות", **ידיעות אחרונות**, 5.3.2012.
- רהט, גדעון (עורך) 2006א. **בחירת מועמדים בישראל – המצוי והרצוי**, תל אביב: המכון לחקר החברה והכלכלה.
- , 2006ב. "כיצד ראוי לבחור את מועמדי המפלגות לכנסת: הצעה לשיטה תלת-שלבית", בתוך: גדעון רהט (עורך), **בחירת מועמדים בישראל – המצוי והרצוי**, תל אביב: המכון לחקר החברה והכלכלה, עמ' 138-149.
- , 2010. "התוצאות הפוליטיות של שיטות בחירת המועמדים לכנסת השמונה עשרה", בתוך: **הבחירות בישראל – 2009**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 267-298.
- רהט, גדעון, ונטע שר-הדר, 1999. **איך נבחרים חברי הכנסת? בחירת מועמדי המפלגות לרשימה לכנסת ולראשות הממשלה, 1995-1997**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- רוחנא, נדים, אמטאנס שחאדה, ואריז' סבאע' ח'ורי, 2010. "תפניות בפוליטיקה הפלסטינית בישראל: בחירות 2009", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל 2009**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 131-169.

- רכס, אלי, 1993. המיעוט הערבי בישראל: בין קומוניזם ללאומיות ערבית, 1991–1965, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- רשם המפלגות, 1996. דין וחשבון: סיכום תוצאות בדיקת המתפקדים הכפולים, 13.3.1996.
- שומפלב, אטילה, 2011. "הפריימריז בעבודה: 12% מהמתפקדים נפסלו", *ynet*, 14.7.2011.
- שכטר, אשר ועדי הגין, 2012. "המוחים החדשים: מתפקדים לליכוד ומושכים שמאלה", דה-מרקר, 11.1.2012.
- שפירא, אסף, עופר קניג, חן פרידברג, ורעות איצקוביץ'-מלכה, 2013. ייצוג נשים בפוליטיקה: ישראל במבט השוואתי, מחקר מדיניות 99, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

- Akzin, Benjamin, 1955. "The Role of Parties in Israeli Democracy." *Journal of Politics* 17 (4): 607–645.
- Aronoff, Myron J., 1993. *Power and Ritual in the Israel Labor Party: A Study*. Armonk: M.E. Sharpe.
- Balmas, Meital, Gideon Rahat, Tamir Sheafer, and Shaul Shenhav, 2014. "Two Routes to Personalized Politics: Centralized and Decentralized Personalization." *Party Politics* 20 (1): 37–51.
- Baras, Monteserrat (ed.), 2004. *Els Militants dels Partits Politics a Catalunya: Perfils Socials i Percepcions Politiques*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- Barnea, Shlomit, and Gideon Rahat, 2007. "Reforming Candidate Selection Methods: A Three-Level Approach." *Party Politics* 13 (3): 375–394.
- Bartolini, Stefano, 1983. "The Membership of Mass Parties: The Social Democratic Experience, 1889–1978." In: Hans Daalder and Peter Mair (eds.), *Western European Party System: Continuity and Change*. Beverly Hills: Sage.
- Bibby, John F., 1998. "State Party Organizations." In: L. Sandy Maisel (ed.), *The Parties Respond: Changes in American Parties and Campaigns*. Boulder: Westview Press, pp. 19–46.
- Blossfeld, Hans-Peter, and Yossi Shavit, 1993. "Persisting Barriers: Changes in Educational Opportunities in Thirteen Countries." In: Yossi Shavit and Hans Peter Blossfeld (eds.), *Persistent Inequalities: A Comparative Study of Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder: Westview Press, pp. 1–23.
- Bruter, Michael, and Sarah Harrison, 2009. *The Future of Our Democracies: Young Party Members in Europe*. Palgrave: Macmillan.

- Bryden, Joan, 2006. "Recruitment Doubles Liberal Memberships." *Toronto Star*, 14.7.2006.
- Cain, Bruce E., Russell J. Dalton, and Susan E. Scarrow (eds.), 2003. *Democracy Transformed: Expanding Political Opportunities in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Carty, R. Kenneth, 1988. "Campaigning in the Trenches: The Transformation of Constituency Politics." In: George Perlin (ed.), *Party Democracy in Canada: The Politics of National Party Conventions*. Scarborough: Prentice-Hall, pp. 84–96.
- Carty, R. Kenneth, and Donald E. Blake, 1999. "The Adoption of Membership Votes for Choosing Party Leaders: The Experience of Canadian Parties." *Party Politics* 5 (2): 211–224.
- Carty, R. Kenneth, and William Cross, 2006. "Can Stratarchically Organized Parties Be Democratic: The Canadian Case." *Journal of Elections Public Opinion and Parties* 16 (2): 93–114.
- Caul, Miki, 2001. "Political Parties and the Adoption of Candidate Gender Quotas: A Cross-National Analysis." *The Journal of Politics* 63 (4): 1214–1229.
- Caul Kittilson, Miki, 2006. *Challenging Parties, Changing Parliaments: Women and Elected Office in Contemporary Western Europe*. Columbus: Ohio State University Press.
- Clark, P. B., and J. Q. Wilson, 1961. "Incentive Systems: A Theory of Organizations." *Administrative Science Quarterly* 6 (2): 129–166.
- Colomé, Gabriel, 1998. *Els delegats del VIII Congrés del PSC, Papers de la Fundació 106/199X*. Barcelona: Fundació Rafael Campalans.
- Courtney, John C., 1995. *Do Conventions Matter? Choosing National Party Leaders in Canada*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Cross, William P., and Richard S. Katz (eds.), 2013. *The Challenges of Intra-Party Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Cross, William, and Lisa Young, 2004. "The Contours of Political Party Membership in Canada." *Party Politics* 10 (4): 427–444.
- Dalton, Russell J., David M. Farrell, and Ian McAllister, 2011. *Political Parties and Democratic Linkage: How Parties Organize Democracy*. Oxford: Oxford University Press.

- Dalton, Russell J., and Martin P. Wattenberg (eds.), 2000. *Parties Without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Delwit, Pascal, 2011. "Still in Decline? Party Membership in Europe." In: Emilie van Haute (ed.), *Party Membership in Europe: Exploration Into the Anthills of Party Politics*. Brussels: Editions de l'Université de Bruxelles, pp. 25-42.
- Delwit, Pascal, B. Hellings, and Emilie van Haute, 2003a. "Les Cadres Intermédiaires du Parti Socialiste et d'Ecolo." *Courier Hebdomadaire du CRISP*, pp. 1801-1802.
- , 2003b. "Les Cadres Intermédiaires du Mouvement Réformateur et du PSC." *Courier Hebdomadaire du CRISP*. pp. 1804-1805.
- Duverger, Maurice, 1954. *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. New York: John Wiley and Sons.
- Gallagher, Michael, and Michael Marsh, 2004. "Party Membership in Ireland: The Members of Fine Gael." *Party Politics* 10 (4): 407-425.
- Hazan, Reuven Y., and Paul Pennings, 2001. "Democratizing Candidate Selection: Causes and Consequences." *Party Politics* 7 (3): 267-275.
- Hazan, Reuven Y., and Gideon Rahat, 2010. *Democracies Within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences*. Oxford: Oxford University Press.
- Heidar, Knut, 2006. "Party Membership and Participation." In: Richard S. Katz and William Crotty (eds.), *Handbook of Party Politics*. London: Sage, pp. 301-315.
- Hoffman, Gil, 2012. "Arabs to Play Key Role Deciding Kadima Race." *The Jerusalem Post*, 14.3.2012.
- Hofnung, Menachem, 1996. "Public Financing, Party Membership and Internal Party Competition." *European Journal of Political Research* 29 (1): 73-86.
- INES — Israel National Election Studies, www.ines.tau.ac.il.
- Jenkins, Simon, 2007. "To the Sound of Dull Speeches, the Political Parties are Dying." *The Sunday Times*, 30.9.2007.
- Katz, Richard S., and Peter Mair, 1992. "Membership of Political Parties in European Democracies, 1960-1990." *European Journal of Political Research* 22 (3): 329-345.
- (eds.), 1994. *How Parties Organize*. London: Sage.

- , 1995. “Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party.” *Party Politics* 1 (1): 5–28.
- Kenig, Ofer, 2009a. “Democratizing Party Leadership Selection in Israel: A Balance Sheet.” *Israel Studies Forum* 24 (1): 62–81.
- , 2009b. “Democratization of Party Leadership Selection: Do Wider Selectorates Produce More Competitive Contests?” *Electoral Studies* 28 (2): 240–247.
- Kenig, Ofer, Michael Philippov, and Gideon Rahat, 2013. “Party Membership in Israel: An Overview.” *Israel Studies Review* 28 (1): 8–32.
- Kenig, Ofer, and Gideon Rahat, 2012. “Primary Elections in Parliamentary Democracies: Definition, Typology and Scope.” Presented at the European Consortium for Political Research Joint Sessions of Workshops, April, Antwerp, Belgium.
- Kirscheimer, Otto, 1966. “The Transformation of Western European Party Systems.” In: Joseph La Palombara and Myron Wiener (eds.), *Political Parties and Political Development*. Princeton: Princeton University Press, pp. 177–200.
- Kitschelt, Herbert, 2006. “The Internal Politics of Parties: The Law of Curvilinear Disparity Revisited.” *Political Studies* 37 (3): 400–421.
- Koelble, Thomas A., 1987. “Trade Unionists, Party Activists, and Politicians: The Struggle for Power Over Party Rules in the British Labour Party and the West German Social Democratic Party.” *Comparative Politics* 19 (3): 253–266.
- Koss, Michael, 2010. *The Politics of Party Funding: State Funding to Political Parties and Party Competition in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Krook, Mona Lena, 2007. “Candidate Gender Quotas: A Framework for Analysis.” *European Journal of Political Research* 46 (3): 367–394.
- Lawson, Key, and Peter H. Merkl (eds.), 1988. *When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations*. Princeton: Princeton University Press.
- Mair, Peter, and Ingrid van Biezen, 2001. “Party Membership in Twenty European Democracies, 1980–2000.” *Party Politics* 7 (1): 5–21.
- MAPP, 2014. “Members and Activists of Political Parties” (online).
- May, John, 1973. “Opinion Structure of Political Parties: The Law of Curvilinear Disparity.” *Political Studies* 21 (2): 135–151.
- Medding, Peter Y., 1972. *Mapai in Israel: Political Organisation and Government in a New Society*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Morales, Laura, 2009. *Joining Political Organisations: Institutions, Mobilisation and Participation in Western Democracies*. Colchester: ECPR Press.
- Mulgan, Geoff, 1994. *Politics in an Antipolitical Age*. Cambridge: Polity Press.
- Narud, Hanne Marthe, and Audun Skare, 1999. "Are Party Activists the Party Extremists? The Structure of Opinion in Political Parties." *Scandinavian Political Studies* 22 (1): 45–65.
- Nassmacher, Karl-Heinz, 2006. "Regulation on Party Finance." In: Richard S. Katz and William Crotty (eds.), *Handbook of Party Politics*. London: Sage, pp. 446–455.
- Nie, Norman, and Sidney Verba, 1975. "Political Participation." in: F. Greenstein and N.W. Polsby (eds.), *Handbook of Political Science*. Reading: Addison-Wesley, pp. 1–74.
- Norris, Pippa, 1995. "May's Law of Curvilinear Disparity Revisited." *Party Politics* 1 (1): 29–47.
- Norris, Pippa, and Joni Lovenduski, 1995. *Political Recruitment: Gender, Race and Class in the British Parliament*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Panebianco, Angelo, 1988. *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parry, Geraint, George Moyser, and Neil Day, 1992. *Political Participation and Democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pedersen, Karina, Lars Bille, Roger Buch, Jorgen Elkit, Bernhard Hansen, and Hans Jorgen Nielsen, 2004. "Sleeping or Active Members? Danish Party Members at the Turn of the Millennium." *Party Politics* 10 (4): 367–383.
- Pierre, Jon, and Anders Widfeldt, 1994. "Party Organizations in Sweden: Colossuses with Feet of Clay or Flexible Pillars of Government?" In: Richard S. Katz and Peter Mair (eds.), *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*. London: Sage, pp. 332–356.
- Poguntke, Thomas, 1996. "Anty-Party Sentiment: Conceptual Thoughts and Empirical Evidence — Exploration into a Minefield." *European Journal of Political Research* 29 (3): 319–344.
- Press, Jordan, 2012. "NDP Memberships Up 750% in Quebec Ahead of Leadership Vote." *National Post*, 21.2.2012.
- Punnett, R. M., 1993. "Selecting the Party Leader in Britain: A Limited Participatory Revolution." *European Journal of Political Research* 24 (3): 257–276.

- Rahat, Gideon, and Reuven Y. Hazan, 2007. "Political Participation in Party Primaries: Increase in Quantity, Decrease in Quality?" In: Thomas Zittel and Dieter Fuchs (eds.), *Participatory Democracy and Political Participation*. London: Sage, pp. 57–72.
- Rahat, Gideon, and Tamir Sheafer, 2007. "The Personalization(s) of Politics: Israel 1949-2003." *Political Communications* 24 (1): 65–80.
- Ranney, Austin, 1954. *The Doctrine of Responsible Party Government, Its Origin and Present State*. Urbana: University of Illinois Press.
- Rogers, Ben, 2005. "From Membership to Management? The Future of Political Parties as Democratic Organisation." *Parliamentary Affairs* 58 (3): 600-610.
- Saglie, Jo, and Knut Heidar, 2004. "Democracy Within Norwegian Political Parties: Complacency or Pressure for Change?" *Party Politics* 10 (4): 385–405.
- Sánchez, Jordi (ed.), 1999. *Estudis de les Elits dels Partits Polítics de Catalunya*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- Scarrow, Susan E. 1994. "The Paradox of Enrollment: Assessing the Costs and Benefits of Party Membership." *European Journal of Political Research* 25 (1): 41–60.
- , 1996. *Parties and Their Members*. Oxford: Oxford University Press.
- , 1999. "Parties and the Expansion of Direct Democracy: Who Benefits?." *Party Politics* 5 (3): 341–362.
- , 2000. "Parties Without Members? Party Organization in a Changing Electoral Environment." In: Russell J. Dalton and Martin P. Wattenberg (eds.), *Parties Without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press, pp. 79–101.
- , 2005. *Political Parties and Democracy in Theoretical and Practical Perspectives: Implementing Intra-Party Democracy*. Washington DC: National Democratic Institute for International Affairs.
- Scarrow, Susan E., and Burcu Gezgor, 2010. "Declining Memberships, Changing Members? European Political Party Members in a New Era." *Party Politics* 16 (6): 823–843.
- Schattschneider, E. E., 1942. *Party Government*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Seyd, Patrick, and Paul Whiteley, 2004. "British Party Members: An Overview." *Party Politics* 10 (4): 355–366.

- Shamir, Michal, and Asher Arian, 1999. "Collective Identity and Electoral Competition in Israel." *American Political Science Review* 93 (2): 265–277.
- Shavit, Yossi, and Walter Müller, 2000. "Vocational Secondary Education, Tracking and Occupational Attainment in a Comparative Perspective." In: Maureen T. Hallinan (ed.), *Handbook on Sociology of Education*. New York: Plenum Publishing, pp. 437–452.
- Smith, Gordon, 2003. "The Decline of Party." In: Jack Hayward and Anand Menon (eds.), *Governing Europe*. Oxford: Oxford University Press, pp. 179–192.
- Sundberg, Jan, 1987. "Exploring the Case of Declining Party Membership in Denmark: A Scandinavian Comparison." *Scandinavian Political Studies* 10 (1): 17–38.
- Teorell, Jan, 1999. "A Deliberative Defence of Intra-party Democracy." *Party Politics* 5 (3): 363–382.
- van Biezen, Ingrid, Peter Mair, and Thomas Poguntke, 2012. "Going, Going... Gone? The Decline of Party Membership in Contemporary Europe." *European Journal of Political Research* 52 (1): 24–56.
- van Haute, Emilie (ed.), 2011. *Party Membership in Europe: Exploration into the Anthills of Party Politics*. Brussels: Editions De l'Université de Bruxelles.
- van Haute, Emilie, and R. Kenneth Carty, 2012. "Ideological Misfits: A Distinctive Class of Party Members." *Party Politics* 18 (6): 885–895.
- Verba, Sidney, Kay L. Schlozman, and Henry E. Brady, 1995. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Verba, Sidney, and Norman Nie, 1972. *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper and Row.
- Verba, Sidney, Norman H. Nie, and Jae-on Kim, 1978. *Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Von Beyme, Klaus, 1985. *Political Parties in Western Democracies*. Aldershot: Gower.
- Ware, Alan, 1979. *The Logic of Party Democracy*. London: Macmillan.
- Whiteley, Paul, 2011. "Is the Party Over? The Decline of Party Activism and Membership Across the Democratic World." *Party Politics* 17 (1): 21–44.
- Whiteley, Paul, Patrick Seyd, and Jeremy Richardson, 1994. *True Blues: The Politics of Conservative Party Membership*. Oxford: Clarendon Press.

- Yanai, Nathan, 1981. *Party Leadership in Israel: Maintenance and Change*. Ramat Gan: Turtledove Publishing.
- Young, Lisa, 2013. "Party Members and Intra-Party Democracy." In: William P. Cross and Richard S. Katz (eds.), *The Challenges of Intra-Party Democracy*. Oxford: Oxford University Press, pp. 65–80.
- Zuckerman, Alan S., Hanna Herzog, and Michal Shamir, 1990. "The Party's Just Begun: Herut Activists in Power and After Begin." In: Gregory S. Mahler (ed.), *Israel After Begin*. Albany: SUNY Press, pp. 235–255.
- Zuckerman, Alan S., Michal Shamir, and Hanna Herzog, 1992. "The Political Bases of Activism in the Israeli Labour and Herut Parties." *Political Science Quarterly* 107 (2): 303–323.

Giving Less for More

Members of Political Parties in Israel

Ofer Kenig | Gideon Rahat |
Michael Philippov | Or Tuttnauer

Policy Paper 102
Jerusalem, June 2014

THE ISRAEL
DEMOCRACY
INSTITUTE

Text Editor: Michaela Kelly
Series Design: Tartakover Design, Tal Harda
Cover Design: Yossi Arza
Typesetting: Nadav Shtechman Polischuk
Printed by Graphos Print, Jerusalem

ISBN 978-965-519-140-0

No portion of this book may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in a database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optic, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this book without the express permission in writing of the publisher is strictly forbidden.

To order books and policy papers published by The Israel Democracy Institute:

Tel: 1-800-20-2222, (972)-2-5300-800; Fax: (972)-2-5300-867

E-mail: orders@idi.org.il

Website: <http://en.idi.org.il>

The Israel Democracy Institute, P.O.B. 4702, Jerusalem 9104602

Copyright © 2014 by The Israel Democracy Institute (R. A.)

Printed in Israel

All IDI publications may be downloaded for free, in full or in part, from our website.

The views expressed in this policy paper do not necessarily reflect those of the Israel Democracy Institute.

Abstract

Members of political parties form the basic tier of many party organizations in modern democracies. Of course, it is possible to have parties without members, but these cannot claim to be democratic. The participation of party members in internal elections serves to grant an aura of democracy and legitimacy to the party in the eyes of the media and the public. Indeed, in many cases, the members constitute an important link between the party's voters and its elected representatives.

For many years, beginning with the founding of the state, the major parties in Israel were based on a large body of members. Since the 1980s, however, party membership has declined while the rights of those individuals who do decide to remain members have broadened. A striking example of this expansion is the adoption of the primaries system for selecting party leaders and Knesset candidates, under which it is the party members who are the selectorate. Intra-party democratization, which has also had problematic consequences, has turned the party members into a group with considerable political influence, and hence a subject worthy of scholarly attention. Yet despite this, the research literature in Israel has rarely addressed the topic of party members. The primary goal of the present policy study is to address this shortcoming by casting a spotlight on party membership in Israel in the early 21st century.

1. Role of party members in the early 21st century

At present, we are witnessing two key trends: a decrease in the number of party members, and an increase in the rights of those who choose to retain their party membership. In Israel, the decline in membership is especially

* Translated by Karen Gold

noticeable if we examine the proportion of party members among the voters, based on figures provided by the parties as well as analysis of public opinion polls in which respondents were asked about their party membership.

(a) In Israel, as in most Western democracies, party membership declines; however, this trend is much more prominent in Israel than in other countries.

(b) The analysis points to a troubling phenomenon of casual, short-term membership—a by-product of the mass registration campaigns that are conducted prior to party primaries.

(c) Since the 1990s, many party members in Israel are enjoying broader rights than they did in the past. The most obvious change is the right to take part in selecting the party leader and sometimes even in candidate selection.

2. Negative effects of the era of primaries and mass registration campaigns

In recent years, we are seeing so-called vote contractors who recruit members and “trade” their votes, whether to promote group interests (labor unions), advance a cause, or serve the personal needs of the recruiters. These dubious practices are leading to the creation of a sizeable group of party members whose membership is not sincere, meaning they do not support the party they belong to, and do not even vote for it in elections. This phenomenon helps widen the gap between members and voters, thereby diminishing the party’s representativeness and responsiveness, since its leader and/or Knesset members are actually representing two separate constituencies that differ from one another in their demographic makeup and worldview.

3. Who are Israel’s party members?

The study examines, *inter alia*, the demographic characteristics of party members in Israel, the ways in which they were recruited, their opinions, and the scope and patterns of their party activity. Our findings are based on a comprehensive survey, the first of its kind, conducted in 2010 among a representative sample of 1,210 members of the three major democratic parties at the time: Kadima, Likud, and Labor. The sample consisted of

interviewees who were either members of one of the three parties at the time of the survey (909) or former members (301).

a. Characteristics of the party members surveyed

We classified the party members surveyed by age, gender, education, social class, religiosity, and nationality.

In Israel, as in most established democracies, it was found that the social composition of the party members is not an accurate reflection of either the general voting public or of that party's voters. The known bias identified in studies of political participation in democracies arises in this case as well, namely:

1. Over-representation of men, older adults, the educated, and members of the socioeconomic upper class.
2. On this point, we also found interesting differences between the parties: In Kadima, the gap between the share of women members (36%) and women voters (58%) was especially pronounced, whereas in the Likud, what stood out were the gaps in age and education: the average age of Likud voters was 44 as opposed to 51 for the members, and 42% of the members held an academic degree compared with 27% of the voters. The Labor party also showed a disparity in educational level (48% of its members held an academic degree versus 31% of its voters) and—like Kadima—in the high proportion of Arab members (14%) as contrasted with their low percentage among the party's voters (4%).

b. Factors motivating citizens to join a party, their degree of involvement, and their opinions on the division of power within the party

The survey demonstrated the following:

1. The decision to join a party is motivated by a variety of factors: ideology, social reasons, wish to support a specific candidate in the primaries, or desire to advance personal interests.

2. When respondents were asked about their reasons for joining a party, they were more likely to ascribe the decision to ideology with regard to themselves than to others (showing a relatively high social desirability bias).
3. Slightly less than half the members reported that they joined the party on their own initiative, while other stated that they joined in response to appeals by others, primarily family members or friends.
4. The survey showed that most party members in Israel are totally passive; even among the active minority, only a small number devote a substantial amount of their time to party activity.
5. When respondents were asked their opinions on the division of power within the party, there was a clear tendency to support intra-party democracy and even to extend it beyond the party members.
6. With regard to party discipline and cohesion, and patterns of responsiveness, we noted an inconsistent desire among many members to enjoy the best of all worlds, namely, decision-making by party leaders on controversial issues and a high level of cohesiveness, in tandem with autonomy for the party's Knesset members.

4. Former party members

- (a) No significant differences were found between those who had quit the party and those who were still party members at the time of the survey in terms of age, socioeconomic class, or nationality (Jews or Arabs); however, there were slightly more women than men who had left their parties (relative to the proportion of women on the party rolls).
- (b) Above all, what typified the former party members was the large number who had joined a party shortly before the primaries in the run-up to the elections for the 18th Knesset (2009).
- (c) The survey found differences between Labor and Likud members in their reasons for leaving the party as well as the willingness of current members to renew their membership. These differences apparently reflect the deep rupture within the Labor party at the time of the survey as the result of a dispute between the party leader, Ehud Barak, and large segments of the

membership (not long after the survey, Barak quit the party along with four other Knesset members and founded the Independence faction).

5. Party office holders and active party members

(a) According to the survey, those who hold party office (i.e., delegates to party congresses, members of the central committee, and the like) are generally older, have been members longer, and are more often male (relative to their proportion of all party members).

(b) Differences in education, income, and religiosity between those who hold party office and those who do not are negligible.

(c) In the period between 1986 and 2009, the population of party office holders “matured,” with the average age rising by five years in the Labor party and ten years in the Likud. This is an interesting finding, and supports data (in Israel and the Western world) that point to a lack of interest on the part of young people in political activity, and parties in particular.

(d) Among office holders in both the Labor and Likud parties, the share of those with an academic degree nearly doubled between 1986 and 2009. This finding reflects the changes in Israeli society in recent decades, as higher education has become more accessible.

(e) In both the present survey and an earlier poll, party office holders were more cynical and critical than rank-and-file members with respect to intra-party politics.

(f) In a comparison between active and passive party members, it was found (as expected) that the active members are older, have been involved with the party longer, and include fewer women.

(g) With regard to other demographic characteristics, no significant differences were found between active and passive members. However, the active members expressed greater satisfaction with the party, and were more certain that they would continue to support it in future.

6. Recommendations and reflections on the future of party membership as a channel for political participation

While our study indicates that party membership is on the wane in Israel, nonetheless we found that party members still exercise considerable—at times even crucial—influence on the political process and the identity of elected representatives, at least in the major parties. With this in mind, we propose the following recommendations, which will help rectify some of the problematic aspects of democratic party membership in Israel:

- (a) Legislative and oversight measures by the state to prevent membership in more than one party simultaneously (“dual membership”) and ensure proper registration processes.
- (b) Monetary and other assistance by the state to the democratic parties to aid them in running a sound intra-party democracy.
- (c) Measures at the party level, including:
 - 1. Insistence on a lengthy waiting period for members before granting them the right to vote in primaries.
 - 2. Encouragement to join parties online and not via middlemen.
- (d) An appeal to all citizens to heed the call of civil society organizations and join political parties in a direct, above-board manner so as to neutralize, as much as possible, the influence of vote contractors.

אילו תפקידים ממלאים חברי מפלגות בתקופה שבה מתחולל פיחות במעמדן של המפלגות? האם למרות מספרם ההולך וקטן חברי המפלגה עדיין נהנים מהשפעה גדולה, אפילו יותר מזו שהייתה להם בעבר? מי הם האזרחים שבחרים להתפקד ולהפוך לחברי מפלגה? והאם הם מייצגים את מצביעי המפלגה שבה הם חברים?

מחקר המדיניות שלפנינו בוחן את שכבת חברי המפלגות בישראל. הוא בודק את הירידה במספרם עם השנים ומסמן את תופעות הלוואי הבעייתיות המלוות את סוגיית החברות המפלגתית בעידן הפריימריז והמפקדים ההמוניים – קבלנות קולות, חברות לא פנה ופער בין המאפיינים של חברי המפלגה לבין מאפייני קהל מצביעיה.

על בסיס סקר ראשון מסוגו בקרב 1,210 חברי מפלגות מנותחים ביסודיות המאפיינים הדמוגרפיים של חברי המפלגות בישראל וערוצי הגיוס שלהם, עמדותיהם, היקף פעילותם ודפוסי ההתנהגות שלהם. כמו כן נעשית השוואה בין מאפייני החברים למאפייני הפורשים ובין הפעילים במפלגה לבין חברי המפלגה הרדומים, אלה הממעטים בפעילות מפלגתית או נמנעים ממנה כליל.

מה צופן אפוא העתיד לחברות המפלגתית בישראל כערוץ מרכזי של השתתפות פוליטית? נדמה שמוסד החברות המפלגתית הישראלי בדעיכה, ואף על פי כן, ולעת עתה, חברי המפלגות מחזיקים בידיהם השפעה לא מבוטלת, ולעתים אף קריטית, על ההליך הפוליטי ועל הזהות של נבחרי הציבור, לפחות במפלגות הגדולות. בהתחשב בכך מוצעת כאן עסקה בין המדינה לבין המפלגות הדמוקרטיות: המפלגות יקיימו דמוקרטיה פנימית, והמדינה תספק להן את המשאבים שיאפשרו להבטיח את איכותה של דמוקרטיה פנימית זו.

ד"ר עופר קניג הוא עמית מחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה בכיר במכללת אשקלון; פרופ' גדעון רהט הוא עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה ופרופסור חבר במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים; מיכאל פיליפוב ואור טוטנאור הם דוקטורנטים במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים ועוזרי מחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה.

מחקר המדיניות נכתב במסגרת הפרויקט "תיקון שיטת הממשל", בראשות פרופ' גדעון רהט.

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

מחיר מומלץ: 45 ש"ח
הודפס ביוני 2014

מסח"ב: 0-140-519-965-978

www.idi.org.il

0 4500001124 3
דאנאקוד 450-1124

